

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

JAN BERNOT

»DOBRI POSTAJAJO BOLJŠI, SLABI SLABEJŠI«

Svetna duhovščina, ruralna skupnost in (pozni) vstop množic v politiko na gorenjskem
podeželju med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno

Magistrsko delo

Mentor: izr. prof. dr. Rok Stergar

Študijski program: Zgodovina

Homec, 2017

Zahvala

Za pomoč in vse sugestije se v prvi vrsti zahvaljujem mentorju izr. prof. dr. Roku Stergarju. Hvala zaposlenim v Nadškofijskem arhivu Ljubljana. Hvala tudi Matjažu Šporarju, ki mi je omogočil dostop do svojega zasebnega arhiva. Vsem ostalim hvala za potrpljenje.

Izvleček

Svetna duhovščina, ruralna skupnost in (pozni) vstop množic v politiko na gorenjskem podeželju med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno

Prispevek se ukvarja z analizo vloge svetne duhovščine pri politizaciji množic na gorenjskem podeželju med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno. V tem kontekstu na podlagi virov pretežno cerkvene provenience, prinaša analizo idejnih, družbenih in ekonomskih procesov, ki vplivajo na spreminjajočo se vlogo svetne duhovščine v ruralni skupnosti, njeno vlogo pri razširjanju političnega časopisja, vzpostavitvi društvenega življenja, spremembo razmerji moči in lojalnosti znotraj ruralne skupnosti, kot posledice tega procesa in s tem zvezano formiranje ali spreminjanje političnih (samo)identifikacij podeželskega prebivalstva v obravnavanem obdobju.

Ključne besede: duhovščina; klerikalizem; liberalizem; ruralna skupnost; Gorenjska

Abstract

Secular clergy, rural community and (late) entry of the masses into politics in the rural area of Gorenjska region during the turn of the century and the First World War

The paper deals with the analysis of the role of the secular clergy in the politicization of the masses in the rural areas of Gorenjska region during the turn of the century and the First World War. In this context, relying on sources of ecclesiastical provenance, it provides an analysis of ideological, social, and economic processes that have had an impact on the changing role of the secular clergy in the rural community, its role in the dissemination of political newspapers, the establishment of (social, political and economic) associations, the change of the relations of power and loyalties within rural communities, as a result of this process, and the associated formation, or changing political (self-) identification, of the rural population during this period.

Key words: clergy; clericalism; liberalism; rural community; Gorenjska

Kazalo

1 Uvod.....	10
1.1 O temi in stanju raziskav	10
1.2 O virih in literaturi.....	12
1.3 O metodologiji in naravi virov	14
1.3.1 Letopisi ljubljanske škofije	16
1.3.2 Vizitacijski zapisniki	19
1.4 Prostor	21
2 Strukturne in demografske spremembe.....	24
2.1 Demografija.....	26
2.2 Trendi rasti in padanja števila svetnih duhovnikov.....	28
2.2.1 Struktura	32
2.3 Sinteza	33
3 Ideološko poenotenje.....	35
3.2 Rimska centralizacija	35
3.3 Mehanizmi nadzora in ideološkega poenotenja svetne duhovščine v ljubljanski škofiji	39
4 Duhovnik, ruralna skupnost in društvo	49
5 Nova publika	56
6 Pastoralna, časopis, politika, greh in odrešenje.....	63
7 Praksa	69
7.1 Učiteljstvo	80
8 Sklep.....	85
9 Seznam uporabljenih virov in literature	87
9.1 Neobjavljeni viri.....	87
9.2 Objavljeni viri	87
9.3 Časniki.....	88
9.4 Statistične publikacije	88

9.5 Literatura	89
10 Priloge	92

Kazalo grafov

Graf 1: gibanje števila posvetitev novih svetnih duhovnikov v ljubljanski škofiji med letoma 1860 in 1914	29
Graf 2: gibanje števila posvetitev duhovnikov v severni Nemčiji, južni Nemčiji, Avstriji in Švici med letoma 1830 in 1919	96
Graf 3: gibanje števila apostatov v ljubljanski škofiji med letoma 1898 in 1908.....	101

Kazalo tabel

Tabela 1: število prebivalcev v kamniški dekaniji - primerjava podatkov v poglavjih »Conspectus summarius dioecesis« in »Decanatus et Parochiae«.....	18
Tabela 2: Število katolikov na svetnega duhovnika v posameznih škofijah goriške in salzburške cerkvene pokrajine	25
Tabela 3: struktura svetne duhovščine v ljubljanski škofiji med letoma 1889 in 1914	32
Tabela 4 : gibanje števila katolikov na svetnega duhovnika v posameznih dekanijah ljubljanske škofije med letoma 1890 in 1914	33
Tabela 5: pismenost prebivalstva na ozemlju okrajnih glavarstev Kamnik, Kranj in Radovljica po ljudskem štetju leta 1880.....	56
Tabela 6: stopnja pismenosti prebivalstva po velikosti naselji v okrajnih glavarstvih Kranj, Kamnik in Radovljica po ljudskem štetju leta 1900	57
Tabela 7: trendi rasti in padanja števila naročnikov časopisov v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Kranj, Loka in Radovljica	60
Tabela 8: gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah kamniške dekanije med letoma 1890 in 1914.....	92
Tabela 9: gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah kranjske dekanije med letoma 1890 in 1914.....	93
Tabela 10: gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah starološke dekanije med letoma 1890 in 1914.....	94
Tabela 11: gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah radovljiške dekanije med letoma 1890 in 1914.....	95
Tabela 12: delež in spreminjanje deleža naročnikov Bogoljuba in Domoljuba med vsemi naročniki časnikov v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Stara Loka, Kranj in Radovljica ..	99
Tabela 13: število in spreminjanje števila naročnikov liberalnega in socialdemokratskega časopisja v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Stara Loka, Kranj in Radovljica.....	100
Tabela 14: analiza poklicne strukture očetov slušateljev četrtega letnika teologije na bogoslovnem semenišču v Ljubljani med letoma 1871-1910.....	102

Kazalo zemljevidov

Zemljevid 1: cerkvenoupravna razdelitev dekanij Kamnik, Kranj, Loka in Radovljica leta 1914	23
Zemljevid 2: skupni prirast prebivalstva na slovenskem po posameznih političnih okrajih med letoma 1869 in 1910.....	26

Kazalo slik

Slika 1: blagoslovitev društvenega doma Domžalah (28.8.1910).....	97
Slika 2: Orli na Homcu – v prvi vrsti na levi sedi Peter Naglič, na sredini župnik Anton Mrkun (1910)	97
Slika 3: Orli – telovadni nastop na Homcu (okrog 1910)	98
Slika 4: gospodinjski tečaj (nedatirana, verjetno pred prvo svetovno vojno)	98

1 Uvod

1.1 O temi in stanju raziskav

Predmet naloge bo politično delovanje nižje duhovščine in politizacija množic na gorenjskem podeželju v času med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno. Ko govorimo o gorenjskem podeželju mislimo na tedanje ozemlje dekanij Kamnik, Kranj, Stara Loka in Radovljica, ki so bile od leta 1901 del gorenjskega arhidiakonata. Časovni okvir je takšen kot je predvsem zaradi ohranjenosti arhivskega gradiva. Več o tem v podpoglavju »O metodologiji in naravi virov«.

Analizo bomo usmerili predvsem v stanje na terenu – na duhovščino v župnijah,¹ njihov odnos z laiki in njihovo vlogo pri politizaciji ljudskih množic. Pri tem bomo vseskozi skušali kombinirati, na splošnih trendih in statistiki osnovan, pogled od daleč z bližnjim pogledom osredotočenim na posameznika, skupino posameznikov ali župnijo. Pogled od daleč je najbolj izrazito prisoten v prvih poglavjih, kjer skušamo nakazati trende in spremembe razmerji, ki vplivajo na (in sploh omogočajo) obstoj stvarnosti, ki jo slikamo. V naslednjih poglavjih se na svetno duhovščino ozremo nekoliko bolj od blizu. Orišemo - in to poglavje je za razumevanje pozneje opisanih pojavov temeljnega pomena - spremembe položaja duhovnika napram cerkveni oblasti, ki vodijo v izrazito ideološko poenotenje duhovščine v ljubljanski škofiji. Končno se ozremo tudi na možnosti političnega delovanja svetne duhovščine preko društev, časopisja, agitacije in pastorage in končno na vsakdanjo prakso in na razmeroma pozno, vse do konca obravnavanega obdobja mestoma nepopolno, recepcijo političnih postulatov, ki je, vsaj na gorenjskem podeželju, mestoma kontrastna podobi »pilarizirane« družbe na predvečer prve svetovne vojne.

Vprašanja, ki zadevajo katolicizem, liberalizem, ločitev duhov in poznejši ideološki in politični spopad, zgodovinske na Slovenskem zaposlujejo že dolgo. Vendarle je razpravljanje o omenjenih problemih pogosto moč umestiti bodisi v kontekst politične zgodovine bodisi zgodovine življenja in mišljenja vodilnih ideologov političnega katolicizma, liberalizma ali katere druge smeri. Za razumevanje obravnavane tematike so dognanja enih in drugih neprecenljiva. Vendarle pa takšen pogled prepogosto obide in pozabi na družbene strukture za praporščaki politike in ideologije. Preveč popreproščeno bi jih bilo imeti le za po umnih napotkih predpostavljenih delujoče receptorje. Mi si jih bomo skušali vsaj od daleč ogledati. Nekoliko odškrtniti vrata. Če smo zelo rigorozni, si upamo reči, da so do zdaj, vsaj ko gre za Gorenjsko ostajala bolj kot ne zaprta.

¹ Večino časa bodo predmet obravnave svetna duhovščina - torej tisti del klera, ki ne sodi med redovnike – redkeje redovna.

Drugače je s proučevanjem nekaterih drugih pokrajin. Tu mislimo na monografijo Marte Verginella *Ekonomija odrešenja in preživetja: odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*.² Kljub temu, da se delo v največji meri ukvarja z analizo kmečkih oporok, torej z virom, ki ga v pričujoči analizi ne uporabljamo, in obsega daljše časovno obdobje nam je dobro služilo. Na tem mestu velja omeniti še delo Vasilija Melika *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*.³ V njem smo našli mnogo podatkov, ki bi nam zaradi obsega in kompleksnosti dela, ki ga je opravil Melik, morali ostati nevidni. Po uporabljenem arhivskem gradivu je pričujočemu tekstu morda še najbližje diplomsko delo Janka Prunka »Politično delovanje škofa Jegliča ob priliki cerkvenih vizitacij«. ⁴ Na njem smo lahko mestoma preverili nekatere naše domneve, ki smo jih oblikovali opiraje se na precej manjši vzorec. Avtor je namreč v precep vzel bistveno širše časovno obdobje vse do konca Jegličevega škofovanja ob tem pa obdelal gradivo za celotno škofijo. Struktura Prunkovega teksta je zato precej drugačna od pričujočega. Prav tako vprašanja, ki si jih zastavlja.

Poleg omenjenih del je v domači historiografiji najti še številna zanimiva, kvalitetna in nadvse uporabna besedila povezana z omenjeno problematiko (nekaj jih navajamo v naslednjem poglavju). Najdemo pa tudi številna pavšalna in manihejska dela, ki jih težko primerjamo s prej omenjenimi in nekaterimi v širšem evropskem prostoru ali v Združenih državah Amerike spisanimi študijami, ki specifična, a pogosto nič manj kompleksna in potencialno konfliktna vprašanja v širšem evropskem prostoru, obravnavajo taktno in mestoma metodološko izvirno. Na tem mestu omenimo delo Erike Weinzierl – zlasti študije zbrane v zborniku *Ecclesia semper reformanda: Beiträge zur österreichischen Kirchengeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*. Nekateri med njimi se nanašajo tudi na obravnavani prostor.⁵ V monografijah *Der Diözesanklerus in Priesterausbildungsstätten der deutschsprachigen Länder zwischen Aufklärung und zweitem vatikanischem Konzil: mit Weihestatistiken der deutschsprachigen Diözesen* kvantitativni pristop s politično in socialno zgodovino uspešno združuje Erwin Gatz.⁶ Podobno Max Herbert Voegler v tekstu *Religion, Liberalism and the Social Question in the*

² Marta Verginella, *Ekonomija odrešenja in preživetja: odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*, Knjižnica Annales (Koper, 1996).

³ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, Razprave in eseji, 10 (Ljubljana, 1965).

⁴ Janko Prunk, »Politično delovanje škofa Jegliča ob priliki cerkvenih vizitacij«, diplomsko delo (Univerza v Ljubljani, 1966).

⁵ Erika Weinzierl, *Ecclesia semper reformanda: Beiträge zur österreichischen Kirchengeschichte im 19. und 20. Jahrhundert* (Wien, 1985).

⁶ Erwin Gatz, *Der Diözesanklerus*, Geschichte des kirchlichen Lebens, zv. 4, (Freiburg, 1995); isti, *Priesterausbildungsstätten der deutschsprachigen Länder zwischen Aufklärung und zweitem vatikanischem Konzil: mit Weihestatistiken der deutschsprachigen Diözesen*, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte; Supplementbände, 49 (Rom, 1994).

*Habsburg Hinterland: The Catholic Church in Upper Austria, 1850-1914.*⁷ O ostalih tujih delih, ki so pomembneje vplivala na pričujoče besedilo, v zadnjem odstavku podpoglavja »O virih in literaturi«.

1.2 O virih in literaturi

Pri našem delu smo se največ naslanjali na arhivsko gradivo. Med arhivskim gradivom pa največ na tisto, ki ga hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Težišče raziskovanja je tako padlo na promemorije in rešitve vizitacij,⁸ zapisnike konferenc Sodalitas Ss. Cordis Jesu in zapisnike pastoralnih konferenc. Slika bi bila gotovo boljša, če bi k raziskavi pritegnili material, ki se nahaja v fondih posameznih župnij vendar bi si s tem nakopali korpus gradiva, ki ga v odmerjenem času nikakor ne bi uspeli dovolj natančno analizirati. Na nekaterih mestih smo kljub temu k omenjenemu gradivu pritegnili še gradivo drugih fondov.

Pri ugotavljanju splošnih trendov rasti in padanja števila duhovnikov z ozirom na demografske spremembe, pa tudi pri čisto osnovnih podatkih denimo o starosti, funkcijah in provenienci smo se posluževali letopisov ljubljanske škofije (*Catalogus cleri dioecesis Labacensis*).

Ko gre za splošen oris stanja v škofiji po uporabnosti izstopa kritična objava *Relationes ad limina: Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji: (Relationes ad Limina)*.⁹

Časopisnega gradiva smo se posluževali le priložnostno. Kljub temu, da se časopisna poročila dotikajo tudi razmer na obravnavanem prostoru in so nemalokrat tudi precej povedna, so za naše potrebe premalo sistematična. Res je tudi, da bi bilo pregledovanje vsega časopisnega gradiva, tudi za omejen prostor, bržčas prezamudno.

V večji meri se poslužujemo spominskega gradiva. *Jegličev dnevnik*¹⁰ je poleg promemorij in zapisnikov konferenc Sodalitas Ss. Cordis Jesu naš temeljni vir. Poleg tega smo se posluževali

⁷ Max Herbert Voegler, *Religion, Liberalism and the Social Question in the Habsburg Hinterland: The Catholic Church in Upper Austria, 1850-1914* (2006).

⁸ Kar zadeva dosedanje rabo vizitacij v slovenskem zgodovino pisju glej: Ana Lavrič, »Vizitacije kot vir za slovensko zgodovino«, v *Grafenauerjev zbornik*, ur. Vincenc Rajšp et. al. (Ljubljana, 1996).

⁹ *Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji: (Relationes ad Limina)*, ur. France M. Dolinar, *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 33; 34 (Ljubljana, 2011, 2012).

¹⁰ Anton Bonaventura Jeglič, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (Celje, 2015).

še dnevniških zapiskov Petra Nagliča¹¹ in zlasti spominov Ignacija Nadraha¹² - za boljši splošni pregled tudi - spominov Frana Šukljeta.¹³

Ustavimo se še pri literaturi. Od starejših tekstov smo se posluževali še vedno temeljnega dela za zgodovino katoliškega gibanja na Slovenskem: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* Frana Erjavca.¹⁴ Številne uporabne podatke prinašata tudi deli *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)* Josipa Grudna¹⁵ in *Majhen oris velikega življenja: nadškof Anton Bonaventura Jeglič* Jožeta Jagodica.¹⁶

Ob tem omenimo še novejši biografiji *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar: njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev* Matjaža Ambrožiča¹⁷ in *Dr. Ivan Šušteršič, 1863-1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma* Janka Pleterskega.¹⁸ S Šušteršičevim idejno-političnim naziranjem se v monografiji *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje* ukvarja tudi Zvonko Bergant.¹⁹ Skozi primerjavo naziranj prvega s tistimi, ki jih je gojil liberalni prvak Ivan Tavčar, zgradi delo, ki prinaša dober vpogled v Kranjsko stvarnost med letoma 1890 in 1918.

Odlične študije vsebujejo tudi zborniki *Missiev simpozij v Rimu*,²⁰ *Krekov simpozij v Rimu*²¹ in *Jegličev simpozij v Rimu*.²² Še en zbornik *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*,²³ ki sicer pokriva bistveno širše časovno obdobje, prav tako prinaša številne uporabne podatke.

¹¹ Peter Naglič (1883-1959) ščetarski mojster in podjetnik iz Šmarce, v obravnavanem obdobju član Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Šmarci (v okviru katerega je bil aktiven tudi v Orlovskem odseku) in član Kmetijskega društva v Šmarci, je dnevnik pisal med 1.1. in 22.8.1910. Poleg tega se je od leta 1899 ljubiteljsko ukvarjal s fotografijo. Obsežno zbirko več 10.000 negativov, ki sem se je prav tako s pridom posluževal, hranita Slovenski etnografski muzej in Nagličev vnuk Matjaž Šporar iz Šmarce. Slednji hrani tudi dnevnik Petra Nagliča. Matjažu Šporarju se na tem mestu še enkrat zahvaljujem za to, da mi je prijazno omogočil dostop do omenjenega arhivskega gradiva in pomoč pri iskanju in datiranju uporabljenega fotografskega materiala. <http://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/peter-naglic>

¹² Ignacij Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, ur. Matjaž Ambrožič, Viri, 30 (Ljubljana, 2010).

¹³ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, ur. Vasilij Melik, 2. zv. Memoarska knjižnica (Ljubljana, 1988-95); Fran Šuklje, *Sodobniki: mali in veliki: III. del spominov*, ur. Andrej Rahten (Ljubljana, 2010).

¹⁴ Fran Erjavca, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* (Ljubljana, 1928).

¹⁵ Josip Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, (Ljubljana, 1906).

¹⁶ Jože Jagodic, *Majhen oris velikega življenja: nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, ur. Marijan Smolnik (1952, Celje, 2013).

¹⁷ Matjaž Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar: njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev*, Acta Ecclesiastica Sloveniae, 25 (Ljubljana, 2003).

¹⁸ Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič, 1863-1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma* (Ljubljana, 1998).

¹⁹ Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje* (Ljubljana, 2004).

²⁰ *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 5 (Celje, 1988).

²¹ *Krekov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 9 (Celje, 1992).

²² *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 8 (Celje, 1991).

²³ *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (Celje, 1991).

Kar zadeva splošne preglede cerkvene zgodovine se naslanjamo zlasti na pregleda *Zgodovina Katoliške cerkve* Josefa Lenzenwegerja²⁴ in peti zvezek *Zgodovine Cerkve* Rogerja Auberta.²⁵ Od tujejezične literature na tem mestu omenimo študijo Erike Weinzierl »Visitationsberichte österreichischer Bischöfe an Kaiser Franz I. (1804-1835)«. ²⁶ Po tipu za raziskavo temeljnih virov nam je ta še najbližje, po časovni oddaljenosti in širini pogleda nekoliko manj. Znanje potrebno za takšno širino bistveno presega naše zmožnosti. Je pa bila uporabna kot okvirno vodilo. Temeljnega pomena za naše raziskovanje je bil četrti zvezek *Habsburgermonarchie: 1848-1918: Die Konfessionen*²⁷ in tudi monografija Eugena Webra *Pesants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914*.²⁸ Kljub temu, da obravnava prostor, ki je tako in drugače daleč, se je izkazala za odlično orodje. Omeniti velja še zbornik *Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*²⁹ v katerem se na zanimiv način prepletata široki pogled in mikroštudija.

1.3 O metodologiji in naravi virov

Izbira časovnega okvira je precej nevhvaležna in vselej vsaj nekoliko arbitrarna zadeva. V našem primeru vsaj toliko kot z zgodovinskimi spremembami pogojena z ohranjenostjo arhivskega gradiva. Začetek obravnavanega obdobja smo postavili v čas na prelomu stoletja. Raziskovanje smo zamejili s koncem 19. stoletja na eni in začetkom prve svetovne vojne na drugi strani, kljub temu, da gre tako pri spremembah v delovanju duhovščine kot pri politizaciji množic za počasna procesa, ki koreninita globlje v preteklosti in nista odvisna le od stvarnosti ožjega prostora obravnave. Tudi zato začetek obravnavanega obdobja ostaja ohlapen in tudi zato v svojem pisanju večkrat posegamo v bolj oddaljeno zgodovinsko stvarnost.

Konec 19. stoletja vendarle prinaša nekatere pomembne spremembe in pomeni začetek bolj ali manj distinktivnega obdobja na drugi strani zamejenega z letom 1914. Vasilij Melik v referatu

²⁴ Josef Lenzenweger, *Zgodovina Katoliške cerkve*, Teološki priročniki, 15 (Celje, 1999).

²⁵ Roger Aubert, *Zgodovina Cerkve*. zv. 5, *Od cerkvene države do svetovne Cerkve: (od 1848 do drugega vatikanskega koncila)* (Ljubljana, 2000).

²⁶ Erika Weinzierl, »Visitationsberichte österreichischer Bischöfe an Kaiser Franz I. (1804-1835)«, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv* 6 (1953).

²⁷ *Die Habsburgermonarchie: 1848-1918*, zv. 4, *Die Konfessionen*, ur. Adam Wandruszka in Peter Urbanitsch (Wien, 1985).

²⁸ Eugen Joseph Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914* (Stanford, 1976).

²⁹ *Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*, ur. Christopher Clark in Wolfram Kaiser (Cambridge, 2003).

»Problemi slovenske družbe 1897-1914« za mejnik jemlje leto 1897. Torej leto, v katerem so, po uvedbi splošne kurije leto poprej, potekale prve državnozbornske volitve, na katerih je bil del poslancev izvoljen na podlagi splošne moške volilne pravice. Mobilizacija množic - ki so postajale ključen dejavnik v političnem boju - je od političnih akterjev terjala drugačno delovanje kot poprej. Poleg tega Melik opozori še na dva procesa, ki sta s prvim vsaj do neke mere povezana. Krepitev socialne demokracije (kot posledica zaostrovanja socialnega konflikta in širitve volilne pravice) in zaostrovanje mednacionalnih konfliktov. Vsi trije procesi so bistveno zaznamovali politično stvarnost v monarhiji do konca obravnavanega obdobja.³⁰ Širitev volilne pravice je prinesla tudi zmago Katoliške narodne stranke (KNS), ki se je odmaknila od katoliškega konservativizma in se oklenila novega socialnega kurza.³¹

Ivan Prijatelj ima za prelomnico zmago KNS v kmečki kuriji na deželnozbornskih volitvah 1895.³² Zvonko Bergant izbere nekoliko zgodnejše izhodišče: ustanovitev Katoliškega političnega društva leta 1890. Dogodek ima za začetek jasne politične diferenciacije na Kranjskem.³³ Navrzimo še umestitev Antona Bonaventure Jegliča za ljubljanskega škofa leta 1898. Ostrejši mejnik je izbruh prve svetovne vojne na drugi strani. Družbeno stvarnost je slednja tako močno spremenila, da bi vojno obdobje terjalo samostojno obravnavo.

Kot rečeno je na časovno zamejitev vplivala tudi ohranjenost gradiva. Vizitacijski zapisniki Jegličevega predhodnika Jakoba Missie (1884-1897), so zaenkrat še vedno izgubljeni.³⁴ Omenjeni tip gradiva pa je precej dobro ohranjen za Jegličevo obdobje – rešitve vizitacij za čas po letu 1900, promemorije pa po letu 1903. Zapisniki pastoralnih konferenc so boljše ohranjeni od leta 1897 dalje, zapisniki konferenc Sodalitas Ss. Cordis Jesu pa od leta 1900.

Raziskavo smo zamejili tudi prostorsko. Sprva smo sicer želeli v obzir vzeti celotno ozemlje ljubljanske škofije vendar smo takšne megalomanske zamisli ob podrobnejšem snidenju z arhivskim materialom kmalu opustili. Tako smo analizo omejili na 86 župnij (leta 1914) v okviru dekanij Kamnik, Kranj, Loka in Radovljica, ki so od leta 1900 dalje tvorile gorenjski arhidiaconat.³⁵ Zaradi takšne prostorske zamejitve, ki je nujno obremenjena s specifikami izbranega okolja, nekaterih naših dognanj ni moč aplicirati na ozemlje celotne škofije. Vendarle pa se nam je pristop, ki smo si ga izbrali, zdel primernejši od naključnega vzorčenja.

³⁰ Vasilij Melik, »Problemi slovenske družbe 1897-1914«, v isti, *Slovenci 1848-1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak, Documenta et studia historiae recentioris, 15 (Maribor, 2003), 600, 601.

³¹ Melik, »Problemi slovenske družbe 1897-1914«, 601.

³² Ibid., 600; glej poglavje »Strankarska diferenciacija v slovenskem javnem življenju med leti 1880-1895«: Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848-1895*, zv. 5 (Ljubljana, 1966), 143-345.

³³ Bregant, *Kranjska med dvema Ivanoma*, 17.

³⁴ France M. Dolinar, »Skrb za prenovno cerkve v ljubljanski škofiji«, v *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, *Simpoziji v Rimu*, 5 (Celje, 1988), 133.

³⁵ Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, 6.

Duhovščina in laikat posameznih župnij sta z okoliškimi župnijami, ob odvisnosti od odločitev in dejanj na ravni dekanije in dalje znotraj arhidiakonata in škofije, tvorila mreže soodvisnosti, ki bi našim očem z naključnim vzorčenjem ostale skrite. Obenem pa upam, da je vzorec, ki zaobsega slabo tretjino 300 župnij, kolikor jih je bilo v ljubljanski škofiji leta 1914, dovolj velik za oblikovanje nekaterih bolj splošnih trditev.

1.3.1 Letopisi ljubljanske škofije³⁶

Prvi del pričujočega teksta gradi predvsem na statističnem pregledu razmer in razmerji v ljubljanski škofiji. Pri tem se osredotoča na razmerje med gibanjem števila duhovnikov in vernikov; na ugotavljanje trendov rasti in padanja pri enih in drugih. Tu se opiram zlasti na letopise ljubljanske škofije.

Letopisi (tudi šematizmi) so in še vedno bolj ali manj neprekinjeno in z različnim razmikom izhajajo od leta 1798.³⁷ V obdobju, ki nas zanima, vsako leto pod naslovom *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiasticorum dioecesis Labacensis*.³⁸ Kot poudarja France M. Dolinar prinašajo letopisi zlasti »dve temeljni informaciji«: podatke o »teritorialni razmejitvi škofije« in z leti vse bolj izčrpne informacije o duhovščini.³⁹ Naši rezultati v največji meri temeljijo na podatkih priobčenih v razdelkih »Decanatus et Parochiae«, »Index alphabeticus sacerdotum«, in preglednih tabelah »Conspectus summarius dioecesis«.

Pri prvem gre za po dekanijah urejen abecedni seznam župnij. Vnos za vsako župnijo vsebuje podatke o političnem in sodnem okraju, v katerega sodi, nadmorsko višino (od leta 1913),⁴⁰ o patronatu (od leta 1892),⁴¹ številu župljanov, najbližji pošti, telegrafu (podatki o pošti in telegrafu v letopisih od leta 1888)⁴² in železniški postaji (od leta 1905).⁴³ Sledijo podatki o

³⁶ S strukturo *Letopisov ljubljanske škofije* sem se predhodno že ukvarjal pri seminarski nalogi »Duhovščina ljubljanske škofije 1892-1914«, pod mentorstvom red. prof. dr. Marte Verginella, pri predmetu »Epistemologija zgodovine«, kjer ukvarjali s teoretskim uvodom v bodoče magistrsko delo. Del pričujočih zaključkov je tako produkt dela na omenjeni nalogi.

³⁷ France M. Dolinar, »Letopisi ljubljanske (nad)škofije kot zgodovinski vir«, *Zgodovinski časopis* 36, št. 3 (1982), 231, 232.

³⁸ Dolinar za obdobje 1826-1919 navaja krajši naslov *Catalogus cleri dioecesis Labacensis*, kljub temu, da se je v tem obdobju naslov nekajkrat (resnici na ljubo ne bistveno) spremenil. Dolinar, »Letopisi ljubljanske (nad)škofije kot zgodovinski vir«, 231, 233.

³⁹ Ibid. 232, 233 Za več podatkov o spremembah strukture in dopolnitvah glej Dolinar, »Letopisi ljubljanske (nad)škofije kot zgodovinski vir«, 235.

⁴⁰ Ibid., 235.

⁴¹ Ibid., 235.

⁴² Ibid., 235.

⁴³ Ibid., 235.

župniku, funkcijah, ki jih opravlja in morebitnih odlikovanjih, letnici rojstva, mašniškega posvečenja in umestitve v dušno pastirstvo (»Index alphabeticus sacerdotum« prinaša še podatke o dnevu in mesecu rojstva, posvečenja in umestitve ter kraju rojstva). Na enak način so navedeni podatki o morebitnih drugih v župniji bivajočih duhovnikih. Sledijo podatki o podružničnih cerkvah in šolah (podatki o šoli od leta 1888).⁴⁴ »Conspectus summaris dioecesis nam prinaša splošni tabelarni pregled stanja škofiji. S podatki o številu kanonikatov, župnij, vikariatov, starih kaplanij, ekspozitur, kaplanij, manemisariatov, beneficijev, kuratnih cerkva, podružničnih cerkva, konventualnih cerkva in kapel; svetni duhovščini: škofu, številu kanonikov, dušnih pastirjev, svetnih duhovnikov v javni službi, upokojenih duhovnikov, duhovnikov, ki prihajajo iz drugih škofij; redovnikih in redovnicah ter številu katoličanov, uniatov, pravoslavcev, protestantov in judov.⁴⁵ Poleg zgoraj izpostavljenih prinašajo šematizmi še plejado uporabnih podatkov, ki nam omogočajo razmeroma dobro rekonstrukcijo stanja v škofiji.

Vendarle pa moremo ugotoviti, da so podatki v šematizmi pogosto problematični. Podatki o številu prebivalcev škofije v šematizmu se opazno razlikujejo od podatkov državnega štetja. Tisti, ki jih prinašajo šematizmi, so navadno občutno višji od onih, ki jih srečujemo v uradnih popisih. Letopis ljubljanske škofije za leto 1911⁴⁶ govori o 592.610 katolikih.⁴⁷ Državno štetje iz leta 1910 na Kranjskem le 525.925 o prebivalcih.⁴⁸ Deloma je diskrepanca rezultat tega, da državna štetja prinašajo podatke o prisotnem prebivalstvu, letopisi ljubljanske škofije pa vključujejo še podatke o izseljencih,⁴⁹ pri čemer so oboji brez razločka vključeni v podatek o številu katolikov v župniji. S tem bi verjetno lahko pojasnili tudi mnogo manjše diskrepance v podatkih za nekatere druge škofije goriške cerkvene province. Za primerjavo vzemimo goriško (nad)škofijo. Za razliko od ljubljanske škofije, ki v obravnavanem obdobju odgovarja mejam Kranjske je goriška škofija prikrajšana za jugovzhodni štrcelj (dežele) Goriške vendar bo za

⁴⁴ Ibid., 235.

⁴⁵ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiasticorum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMXIV* (Labaci, 1914).

⁴⁶ Šematizmi za določeno leto so bili sestavljeni na podlagi podatkov pridobljenih koncem predhodnega. (v zvezi s tem problemom glej: Lešnik, »Dekanije v ljubljanski škofiji od leta 1788 do leta 1968«, 106) Župnije so tako podatke v zvezi s številom prebivalcev, številom novih direktorijev in šematizmov, ki naj se pošljejo na župnijo, številom prebivalcev po veroizpovedi, podatke o pošti, telegrafu in šolstvu ter pripombe v zvezi z napakami v lanskoletnem šematizmu, če so se te pojavile v obravnavanem obdobju dekanijemskemu uradu običajno pošiljale oktobra oziroma novembra predhodnega leta (za posamezne dopise župnij dekanijemskemu uradu glej v zvezi glej na primer: NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 51; 52). Kar zadeva vsakoletna navodila v zvezi z datumom pošiljanja periodičnih poročil knezoškofijskemu ordinariatu, dekanatu ali civilni oblasti glej »*Consignato relationum periodicarum, a decanis et parochis per anni decursum Pr. Eppali Ordinariatui et aliis Officiis exhibendarum*« v letopisih ljubljanske škofije za posamezna leta.

⁴⁷ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiasticorum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMXI* (Labaci, 1911).

⁴⁸ *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder: Spezialortsrepertorium von Krain* (Wien, 1919), 107.

⁴⁹ Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, 5.

ilustracijo zadoščalo.⁵⁰ Po državnem štetju je v deželi leta 1910 bivalo 219.596 prebivalcev, po cerkvenih podatkih za isto leto 219.228 katolikov.⁵¹

Deloma pa so diskrepance tudi posledica površnosti pri kalkulacijah. Seštevki števila prebivalcev v posamični župniji v poglavju »Decanatus et Parochiae« se pogosto razlikujejo od podatkov sumarnega pregleda stanja v škofiji (»Conspectus summarius dioecesis«). Primerjava števil za desetletno obdobje v kamniški dekaniji nam tako da naslednjo sliko:

	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
seštevki (» <i>Conspectus summarius dioecesis</i> «)	29861	29662	29304	28698	28698	28871	28871	28877	28877	31281	31281	31281
Seštevki (» <i>Decanatus et Parochiae</i> «)	29761	29662	29300	28695	28698	28871	28871	28883	28883	31281	31183	29123

Tabela 1: število prebivalcev v kamniški dekaniji - primerjava podatkov v poglavjih »Conspectus summarius dioecesis« in »Decanatus et Parochiae«.⁵²

Minimalne diskrepance so bržkone posledica površnega seštevanja. Bolj problematične so napake, ki niso rezultat nenatančnih kalkulacij. Torej napačni podatki, ki so jih za vsakoletni šematizem duhovniki posredovali knezoškofijskemu ordinariatu. Leta 1909 denimo število prebivalcev kamniške dekanije hipno naraste za 2404 oziroma 2398. Porast ni posledica kakšne nove metodologije pri štetju faranov ali morebiti ozemeljskega povečanja dekanije. Pač pa napačnih podatkov, ki jih je posredoval mengeški župnik. Slednji pri pošiljanju podatkov o številu katolikov v župniji namreč ni upošteval novih razmer, ki so nastale po tem, ko je bila duhovnija na Goričici (prej del mengeške župnije) povzdignjena v župnijo Domžale. Poleg domžalskega župnika je farane nove župnije med svoje torej neupravičeno še nekaj časa

⁵⁰ France M. Dolinar et al., *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana, 2011), 154.

⁵¹ Fran Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni* (Ljubljana, 1936), 93; *Die Habsburgermonarchie: 1848-1918*, zv. 4, *Die Konfessionen*, 89.

⁵² Kjer se podatki ujemajo polja niso obarvana, s svetlo sivo sem označil manjše diskrepance, s temno sivo pa, v tekstu opisano, dvojno štetje med letoma 1909 in 1911. pričujočo tabelo sem pred časom sestavil za omenjeno seminarsko nalogo »Duhovščina ljubljanske škofije 1892-1914«. Podatki, ki sem jih uporabil sicer niso plod raziskave za slednjo, pač pa sem nanje naletel že prej pri pisanju o Marijinih družbah v kamniški dekaniji med letoma 1900-1914 pri doc. dr. Ireni Selišnik. *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiasticorum dioecesis Labacensis ineunte anno MCM – MCMXI* (Labaci, 1900-1911).

prišteval mengeški župnik. Nekaj časa imamo tako opraviti z dvojnimi štetjem. Tudi vobče z vso pravico dvomimo v točnost podatkov, ki so jih knezoškofijskemu ordinariatu za vsakoletne letopise pošiljali duhovniki. Kar nekoliko težko verjamemo, tudi ko v obzir vzamemo izseljence, da se število prebivalcev župnije Rova med letoma 1894 in 1914 ni niti malo spremenilo!⁵³

Povsem upravičeno bi se bilo vprašati, zakaj se v tem primeru namesto na promemorije ne opiramo na podatke, ki jih prinašajo krajevni repertoriji. K uporabi promemorij nas je napeljalo nekaj povsem praktičnih premislekov. Ker se civilna in cerkvena uprava ne pokrivata in je lahko v eni župniji več krajevnih občin ali pa je v eni občini več župnij in ker se mi osredotočamo na župnije, bi bila aplikacija podatkov krajevnih repertorijev na župnijsko mrežo za celoten gorenjski arhidiaconat skrajno zamudna, mestoma vprašljiva in ponekod verjetno malone neizvedljiva. Prav tako je treba poudariti, da izseljenci tudi v času bivanja zunaj škofije za svojega dušnega pastirja niso izginili. Odsotni so tako ali drugače ostali predmet njegovega delovanja, zanimanja in poizvedovanja. Povsem upravičeno je, da jih vključimo v analizo razmerja med prebivalstvom in duhovščino, moramo pa se zavedati, da je število prebivalcev v delokrogu posameznega svetnega duhovnika v naši analizi na račun tega večje kot bi bilo sicer in kot je pri podobnih pregledih razmer za nekatere druge škofije.

1.3.2 Vizitacijski zapisniki⁵⁴

Med našimi viri ima osrednje mesto material, ki je nastal tekom vizitacij ljubljanskega knezoškofa Antona Bonaventure Jegliča v obdobju med letoma 1900 in 1914. Pri vizitacijskem gradivu, nastalim do vključno leta 1903, imamo opravka izključno z rešitvami vizitacij. Gre za škofove komentarje in priporočila duhovniku po izvršeni vizitaciji. Še precej uporabnejše so promemorije – spomenice o stanju v škofiji od zadnje kanonične vizitacije (v obravnavanem času gre navadno za obdobje petih let), ki so jih bili duhovniki ob priliki kanonične vizitacije dolžni predložiti vizitatorju. V pričujočo raziskavo smo vključili gradivo, ki se nanaša na 242 kanoničnih vizitacij, ki jih je škof v obravnavanem obdobju opravil v župnijah štirih dekanij

⁵³ Glej priložo: »gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah kamniške dekanije med letoma 1890 in 1914«.

⁵⁴ S strukturo promemorij in rešitvami vizitacij sem se že prej ukvarjal v seminarski nalogi »Kanonične vizitacije v ljubljanski škofiji 1900-1918« pod mentorstvom doc. dr. Ane Cergol Paradiž, ki me je prva seznanila z vizitacijskim gradivom, za kar sem ji dolžan zahvalo. Del pričujočih zaključkov je rezultat omenjene raziskave.

gorenjskega arhidiakonata. V 74 primerih gre izključno za rešitve vizitacij. Med temi se jih 73 nanaša na obdobje med letoma 1900 in 1903. V 85 slučajih je ohranjena samo promemorija. Večina teh slučajev se nanaša na vizitacije v dekanijah Kamnik in Loka za leto 1910, dekanije Radovljica za leto 1912 in dekanije Kranj za leto 1913. V 83 primerih so ohranjene tako rešitve vizitacij kot promemorije.

Forma promemorij je bila do prve ljubljanske škofijske sinode leta 1903 tista, ki je bila vzpostavljena z navodilom za promemorijo z leta 1876 ljubljanskega knezoškofa Janeza Zlatousta Pogačarja.⁵⁵ Vsebinsko je bil stari, v obliki vprašalnika formuliran obrazec za promemorijo, mnogo manj kot v pastoralne in socialne vidike usmerjen na materialno stanje župnije in župnijskega klera.

Pri Jegliču je drugače, v skladu s trendi v vesoljni cerkvi pride do preokreta.⁵⁶ Iz čisto utilitarnega večinoma v sfero ekonomije, cerkveno stavbo in njenih pritikin usmerjenega obrazca se promemorija preoblikuje v nekaj, kar je mestoma blizu nekakšnemu ego dokumentu - kar zadeva formo promemorija preneha biti vprašalnik in postane pripoved ustvarjalca. Zanimanje se preusmeri na pastoralne in družbene vidike življenja v župniji.

Ko gre za gradivo, ki je produkt vizitacij, pa tudi, ko v obzir vzamemo gradivo cerkvene provenience nasploh, so promemorije (to si upamo postaviti) verjetno najuporabnejši vir za sistematično analizo dogajanja, razvoja dogodkov in razmerji moči v ruralnih skupnosti – pri čemer se moramo zavedati, da na skupnost v tem primeru vselej gledamo skozi prizmo župnika, ki je praviloma ustvarjalec promemorije. Iz istega razloga umanjka tudi prvoosebna pripoved kaplana, o katerem v promemorijah sicer pogosto beremo.

Ljubljanska škofijska sinoda je glede vsebine promemorije podala precej splošne smernice,⁵⁷ končna forma je bila de facto prepuščena odločitvam klera in dekana po posameznih dekanatih. Manko sistematičnosti na račun samostojnosti izbire poudarkov po dekanatih nam je povzročal precej preglavic. Do večje standardizacije promemorij je prišlo leta 1911, ko je bilo *Ljubljanskem škofijskem listu* priobčeno navodilo za promemorijo kamniškega dekana Ivana Lavrenčiča. Navodilo temelji na predhodnem internem navodilu za sestavo promemorije kleru kamniške dekanije iz leta 1905.⁵⁸ V raziskavi sem v obzir vzel zlasti poglavja »družabno

⁵⁵ »Promemorija«, Laibacher Diöcesanblatt, 1876, št. 6, 85-95. O Pogačarjevih vizitacijah glej Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar: njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev*, 242-246.

⁵⁶ Kako je bilo pri škofu Missii, kot rečeno, ne vemo. Dolinar, »Skrb za prenavo Cerkev v ljubljanski škofiji«, 133.

⁵⁷ *Synodus dioecesis Labacensis quam diebus 31. mensis augusti 1. 2. 3. 4. mensis septembris 1903 habuit Antonius Bonaventura Jeglič* (Labaci, 1903).

⁵⁸ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 51, načrt za sestavo promemorij za dekanijo Kamnik 28.2.1905.

življenje«, »politično življenje«, »personalia« in »izrednosti v župniji«. Ob tem je treba dodati, da tudi pozneje, kar zadeva vsebino, obliko, izčrpnost in kvaliteto promemorij obstajajo precejšnje razlike. Teh razlik, ki so jih v veliki meri pogojevale različne razmere v posameznih župnijah, se je zavedal tudi Lavrenčič, ki je ob koncu svojega navodila za promemorijo v *Ljubljanskem škofijskem listu* poudaril, da je treba promemorijo sestaviti »iz gradiva onih vprašanj, ki posegajo v življenje dotične župnije.«⁵⁹ Duhovščina radovljiške dekanije je, denimo, na konferenci Sodalitas 10.4.1912 v Koroški Beli sklenila, naj bo promemorija »kratka in jedrnata, za podlago ji mora služiti navodilo g. dek. Lavrenčiča. To velja za večje fare, in kjer je socialno življenje bolj razvito. V malih farah naj naredi vsak po svoji pameti.«⁶⁰ Še nekaj velja pristaviti. Drugače kot časopisje, ki se na neki kraj pogosto osredotoči šele takrat, ko v njem pride do opisa vrednega dogodka, promemorije zaradi svoje narave zajamejo tudi razmere v krajih, kjer se na prvi pogled ne zgori nič.

1.4 Prostor

Ozrimo se na prostor, ki ga obravnavamo.⁶¹ Kamniška dekanija je leta 1914 obsegala 19 župnij, in sicer župnije Kamnik (sedež dekanije), Dob, Domžale (duhovnija na Goričici je bila v župnijo povzdignjena 25.9.1908)⁶², Gozd, Homec, Komenda, Mekinje, Mengeš, Motnik, Nevlje, Rova, Sela (pri Kamniku), Spodnji Tuhinj (dan. Šmartno v Tuhinju), Stranje, Špitalič, Tunjice, Vodice, Vranja Peč in Zgornji Tuhinj.⁶³ Leta 1900 sta bili župniji Brdo in Zlato Polje priključeni k moravški dekaniji.⁶⁴ Dekanija Kranj je koncem obravnavanega obdobja obsegala 23 župnij, in sicer župnije Kranj (sedež dekanije), Besnica, Cerklje (na Gorenjskem), Duplje,

⁵⁹ Lavrenčič, »Navodila za promemorijo ob kanonični vizitaciji«, 75.

⁶⁰ NŠAL, ŽA Radovljica, spisi š. 42, zapisnik konference Sodalitas Ss. Cordis radovljiške dekanije v Koroški Beli 10.4.1912.

⁶¹ Pri spremembah v cerkvenoupravni podobi obravnavanega ozemlja se posvečamo le onim, do katerih je prišlo tekom v raziskavi obravnavanega obdobja. V zvezi s teritorialnimi spremembami dekanij ljubljanske škofije v od jožefinskih reform do drugega vatikanskega koncila glej: Lešnik, »Dekanije v ljubljanski škofiji od leta 1788 do leta 1968«.

⁶² Lešnik, »Dekanije v ljubljanski škofiji od leta 1788 do leta 1968«, 122; tudi Benedik, Trunkelj, *Mati mnogih cerkva*, 261; in *Spomenica duhovnije Matere Božje na Goričici*, 1904-1915, 144-146 (na teh straneh opis slovesne ustanovitve, v zvezi s prizadevanji za ustanovitev župnije glej pričujočo in predhodno kroniko).

⁶³ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMXVI* (Labaci, 1914), 49-55.

⁶⁴ Lešnik, »Dekanije v ljubljanski škofiji od leta 1788 do leta 1968«, 122; Lešnik Zlato Polje napak označi za lokalijo, kar je res bila do leta 1876. Od tedaj župnija. Benedik, Trunkelj, *Mati mnogih cerkva*, 757.

Goriče, Kokra, Kovor, Križe, Lom (župnija od leta 1911)⁶⁵, Mavčiče, Naklo, Podbrezje, Preddvor, Predoslje, Smladnik, Šent Jurij pri Kranju, Šenturška gora, Šmartin pri Kranju, Trboje, Trstenik, Tržič, Velesovo in Zapoge.⁶⁶ Dekanija Loka je takrat obsegala 18 župnij, in sicer župnije Stara Loka (sedež dekanije), Bukovščica, Dražgoše, Javorje (nad Škofjo Loko), Leskovicca, Lučine, Nova Oselica, Poljane (nad Škofjo Loko), Reteče, Selca, Sorica, Stara Oselica, Šent Lenart (dan. Sv. Lenart), Škofja Loka, Trata, Zali Log, Žabnica (župnija od leta 1899)⁶⁷, Železniki (v dekaniji skupaj 18 župnij).⁶⁸ Dekanija Radovljica je leta 1914 obsegala 26 župnij, in sicer župnije Radovljica, Begunje, Bled (prej Grad - sedež dekanije do leta 1895), Bohinjska Bela, Bohinjska Bistrica, Breznica, Dobrava, Dovje, Gorje, Jesenice, Kamna gorica, Koprivnik (v Bohinju), Koroška Bela, Kranjska Gora, Kropa, Lesce, Leše, Ljubno, Mošnje, Ovsiše, Rateče, Ribno (župnija od leta 1901),⁶⁹ Srednja vas (v Bohinju), Sv. Križ (nad Jesenicami), Bela Peč (Weißenfels) in Zasip.⁷⁰

Po upravni razdelitvi škofije na pet arhidiakonotov,⁷¹ ki je v veljavo stopila 1.7.1901 so vse štiri dekanije postale del gorenjskega arhidiakonata.⁷²

Cerkvenoupravna razdelitev obravnavanega dela ljubljanske škofije se, v primerjavi s preostankom škofije v splošnem razmeroma dobro ujema s teritorialno organizacijo na upravnem in sodnem polju.⁷³ V našem primeru gre le za poenostavljen oris stanja. Nekateri kraji ali deli krajev, ki so del župnije, za katero smo zapisali da sodi v ta ali oni politični ali sodni okraj, so izjemoma lahko del drugega političnega ali sodnega okraja. Ko smo denimo za župnijo Kamnik zapisali, da sodi v kamniški sodni okraj, smo prezrli dejstvo, da so Radomlje, na skrajnem jugu župnije sodile v brdski sodni okraj.

⁶⁵ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, Promemorija župnije Lom 10.4.1913. tudi Benedik, Trunkelj, *Mati mnogih cerkva*, 455. Lešnik kot leto ustanovitve župnije napak navaja leto 1913. Lešnik, »Dekanije v ljubljanski škofiji od leta 1788 do leta 1968«, 121.

⁶⁶ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMXVI* (Labaci, 1914), 55-62.

⁶⁷ Lešnik, »Dekanije v ljubljanski škofiji od leta 1788 do leta 1968«, 120; tudi Benedik, Trunkelj, *Mati mnogih cerkva*, 759.

⁶⁸ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMXVI* (Labaci, 1914), 73-78.

⁶⁹ Benedik, Trunkelj, *Mati mnogih cerkva*, 555; Lešnik ustanovitev župnije napak postavlja v leto 1902. Lešnik, »Dekanije v ljubljanski škofiji od leta 1788 do leta 1968«, 122.

⁷⁰ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMXVI* (Labaci, 1914), 92-99.

⁷¹ Arhidiakonati so predstavljali vmesno inštanco med dekanijami in škofijo, ki naj bi olajšala upravljanje škofije. Anton Bonaventura Jeglič, »Poročilo o shodu p. t. dekanov 10. aprila 1901.« *Ljubljanski škofijski list*, 1901, št. 5, 57-59.

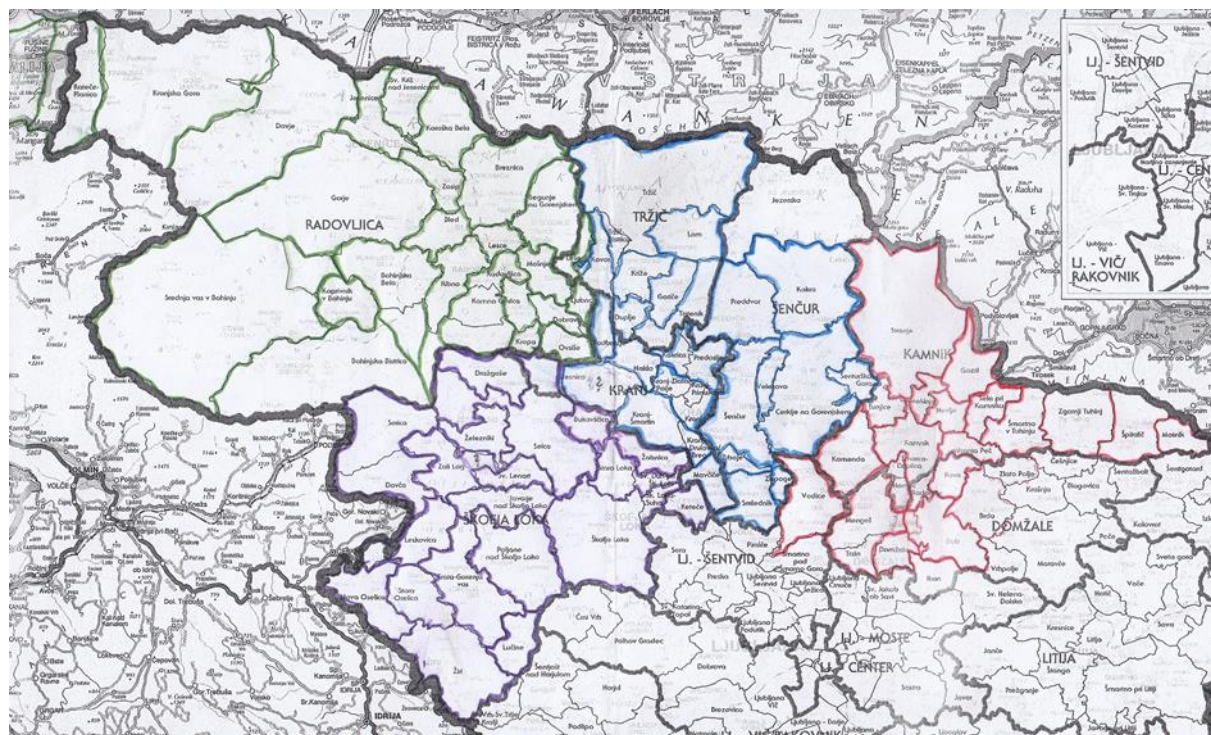
⁷² Poleg gorenjskega so bili ustanovljeni še ljubljanski (mesto Ljubljana), notranjski (dekanije Cerknica, Idrija, Vipava, Postojna, Trnovo in Ribnica), osrednji (dekanije Ljubljanska okolica, Moravče, Litija, Vrhnika in Šmarje) in dolenski (dekanije Novo Mesto, Leskovec, Trebnje, Kočevje, Žužemberk in Semič) arhidiakonati. Anton Bonaventura Jeglič, »Poročilo o shodu p. t. dekanov 10. aprila 1901.« *Ljubljanski škofijski list*, 1901, št. 5, 59.

⁷³ Evgen Lah, »Statistične črtice o kranjskem duhovništvu.«, *Ljubljanski zvon* VIII./1888, št. 11, 620, 621.

Kamniška dekanija je zavzemala nekako polovico kamniškega okrajnega glavarstva (njegov jugovzhodni del se pokriva z delom moravške dekanije). Z izjemo župnij Dob in Rova (do pridružitve moravški dekaniji pa tudi župnij Brdo in Zlato Polje), ki sta sodili v sodni okraj Brdo, so vse župnije kamniške dekanije je sodile v kamniški sodni okraj.⁷⁴

Ozemlje, ki sta ga zaobsegali dekaniji Kranj in Loka je ustrezalo ozemlju okrajnega glavarstva Kranj. Večina župnij dekanije Kranj je sodila v sodni okraj Kranj. Župnije Duplje, Kovor, Križe, Lom in Tržič pa v tržiški sodni okraj. Ozemlje vseh župnij loške dekanije (izvzemši del župnije Žabnica, ki je spadal v sodni okraj Kranj), so sodile v škofjeloški sodni okraj.⁷⁵

Okrajno glavarstvo Radovljica in Radovljiška dekanija sta se teritorialno pokrivali. Večina župnij radovljiške dekanije je sodila v radovljiški sodni okraj. V kranjskogorski sodni okraj so sodile župnije Dovje, Jesenice, Koroška Bela, Kranjska Gora, Rateče, Sv. Križ in Bela Peč.⁷⁶

Zemljevid 1: cerkvenoupravna razdelitev dekanij Kamnik (rdeča obroba), Kranj (modra), Loka (vijolična) in Radovljica (zelena) leta 1914.⁷⁷

⁷⁴ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMXVI* (Labaci, 1914), 49-55.

⁷⁵ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMXVI* (Labaci, 1914), 55-62, 73-78.

⁷⁶ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMXVI* (Labaci, 1914), 92-99.

⁷⁷ NŠAL Kartografska zbirka, trezor IV. 2-5. in Metod Benedik, Franc Trunkelj, *Mati mnogih cerkva: župnije ljubljanske nadškofije v sliki in besedi* (Ljubljana, 2012), [zemljevid na zadnji strani, neoštevilčena].

2 Strukturne in demografske spremembe

»V duhovnem pastirstvu bo težko.« je 1. januarja 1908 v svoj dnevnik zapisal knezoškof Jeglič in nadaljeval: »Zopet sta mi dva gospoda župnika umrla. V Senožečah je župnik Možina ves zbeگان, pa je tudi zavožil, po sili hoče v Godovič; Kaplan Kleindienst hoče iz Senožeč v Begunje, kar mu je patron obljubil, ker so Begunje prazne in ni nobenega duhovna tam. Kaj bi s Stockendorfom, kamor nikdo ne kompetira in kjer se župnišče podira? Težave bodo z g. {Zgago} in Sattlerjem. Kje bom dobil kaplane, ko se sedaj razpisane župnije izpolnijo? Kjer jih bom vzel, povsod bo zbolelo.«⁷⁸ Takšnih vprašanj si ni zastavljal prvič. Tudi zadnjič ne. In še zdaleč ni bil edini, ki se je soočal s pomanjkanjem duhovnikov. Idealnega proporca med duhovniki in dušami v njihovi oskrbi, zasnovanega v času jožefinskih cerkvenih reform, pač ni bilo lahko doseči. Župnija ali vsaj lokalija na 900 podeželskih duš⁷⁹ – ne povsem neuresničljiv projekt. Dva duhovnika na 1000 mestnih ali eden na 700 predmestnih duš⁸⁰ – fikcija! Leta 1890 je v ljubljanski škofiji en svetni duhovnik skrbel za 1065 duš.⁸¹ Primerjajmo razmerje v petih škofijah goriške (Gorica - nadškofija, Ljubljana, Trst-Koper, Poreč-Pula, Krk) in šestih salzburške (6 škofij: Salzburška - nadškofija, Trient/Trento, Brixen/Bressanone, Krška, Sekovska, Lavantinska) cerkvene pokrajine:

⁷⁸ Jeglič, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, 396.

⁷⁹ *Die Habsburgermonarchie: 1848-1918*, 84.

⁸⁰ *Ibid.*, 84.

⁸¹ Heinrich Joseph Wetzer in Benedikt Welte, *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, s. v. »Oesterreich«, navedeno pri *Die Habsburgermonarchie: 1848-1918*, 89. Podatki, ki jih prinaša letopis ljubljanske škofije za leto 1890 so nekoliko drugačni. Našteje 1136 duš. Dalje bomo uporabljali slednje število, ker pa nam ni uspelo ugotoviti kakšna metodologija je bila uporabljena za zgornji izračun, in ker si, nisem priskrbel letopisov za ostale škofije goriške in salzburške cerkvene pokrajine za potrebe zgornje primerjave ostanimo pri njih. Tako ali tako ne spremenijo posebej veliko. Upošteva je nižje število je položaj v ljubljanski škofiji ugodnejši kot Krški škofiji, vse ostalo ostane enako. *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCCCXC* (Labaci, 1890).

Goriška cerkvena pokrajina		Salzburška cerkvena pokrajina	
Gorica	759	Salzburg	545
Ljubljana	1065	Trient/Trento	649
Trst-Koper	1258	Brixen/Bressanone	518
Poreč-Pula	877	Krška	1099
Krk	555	Sekovska	1255
		Lavantinska	1161

Tabela 2: Število katolikov na svetnega duhovnika v posameznih škofijah goriške in salzburške cerkvene pokrajine.⁸²

Razmere so bile v praksi pogosto bolj neugodne kot daje slutiti gornja tabela. V podatke o številu svetnih duhovnikov so navadno vključeni tudi duhovniki »v javni službi« in upokojeni duhovniki. Iskanje in vzdrževanje razmerja med številom duhovnikov in še obvladljivim številom vernikov v župnijah je bilo delikatno. Že predstavitev v socialno dejavnost često močno vpetega kaplana in prihod novega, o krajevnih razmerah še nepodučenega, je župnikom povzročala težave. Te so bile toliko večje, ko je župnik v veliki župniji ostal brez kaplana. Vzdrževanje pričakovane in zelene ravni pastoralne in socialne dejavnosti v veliki župniji pač največkrat ni bilo delo, ki bi ga lahko zadovoljivo opravljal en sam duhovnik. Po drugi strani izpraznjene župnije, naj si bodo še tako obskurne niso smele ostati brez dušnega pastirja. Želje patronov,⁸³ prošnje duhovnikov⁸⁴ in zahteve župljanov škofovega dela niso niti malo olajšale.

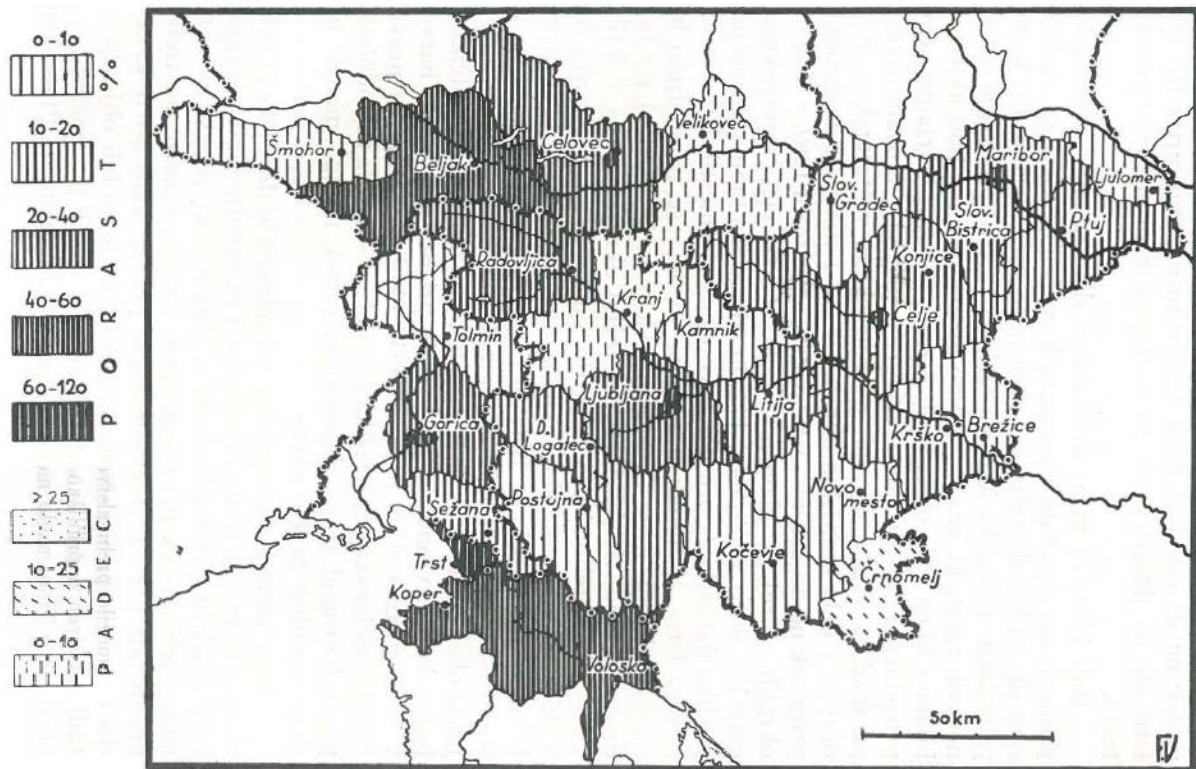
⁸² *Die Habsburgermonarchie: 1848-1918*, 89.

⁸³ Velik del župnij ljubljanske škofije je bil, kot potoži Jeglič, »pod javnim ali zasebnim patronatom«, tako da škof pri umeščanju duhovnikov pogosto ni imel povsem prostih rok. Anton Bonaventura Jeglič, »Razlaga dekreta »Maxima cura« de amotione administrativa ab officio et beneficio curato«, *Ljubljanski škofijski list* 1911. št. VII, 88.

⁸⁴ Duhovniki so jasno raje kompetirali za dobro urejene župnije z višjimi dohodki. Jeglič 21.1.1905 v zvezi s podelitvijo župnije Šmartno pri Kranju denimo zapiše: »Župnija je med najlepšimi po položaju in dohodkih, zato se oglašajo mnogo kompetentov. Tudi dekani so prošnje poslali /.../ nekako zlovoljen sem, da zaradi dobre župnije še dekani za njo prosijo, akoravno pod pretvezo, da poravnajo dolgove.« Jeglič, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, 293.

2.1 Demografija

Kljub temu je treba poudariti, da v tem oziru demografski trendi v ljubljanski škofiji niti niso bili posebej neugodni. Skupni prirast prebivalstva na Kranjskem je bil v 19. stoletju predvsem na rovaš izseljevanja razmeroma nizek, pri čemer je bila demografska rast omejena skoraj izključno na nekatera urbana središča (zlasti področje Ljubljane, Jesenic in Zagorja).⁸⁵

Zemljevid 2: skupni prirast prebivalstva na slovenskem po posameznih političnih okrajih med letoma 1869 in 1910.⁸⁶

Nekoliko natančneje se ozrimo na demografske trende v dekanatih Kamnik, Kranj, Loka in Radovljica (glej prilogo: »gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah radovljiške dekanije med letoma 1890 in 1914« in Zemljevid 2). Visok skupni prirast v radovljiškem političnem okraju (ali radovljiški dekaniji) gre, v največji meri, na rovaš visoke rasti števila prebivalcev v župniji Jesenice. Letopis za leto 1890 našteje 1334 duš, tisti za leto 1914 kar 5500. Verjetno je odveč pripomniti, da je takšen porast predvsem posledica pozitivnega migracijskega salda. Podobne trende, je moč zaznati tudi bližnjih v župnijah (najizraziteje

⁸⁵ Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*, 75.

⁸⁶ *Ibid.*, 65.

Dovje, Gorje in Koroška Bela). Kontinuiran prirast je zaznati še v župniji Lesce, v nekaterih drugih župnijah je prirast izrazitejši šele ob koncu obravnavanega obdobja. V večini primerov pa je stanje skozi celotno obdobje stabilno, kar se glede na sicer zmeren, z ostalimi tremi dekanati primerljiv naravni prirast (glej Zemljevid 2), nekako razumljivo. V kamniški dekaniji se z izrazitim kontinuiranim prirastom srečamo le v Domžalah. Drugod je stanje stabilno z minimalnimi pozitivnimi in negativnimi odkloni. Tudi tu se ugotovitve skladajo s Zwitterovimi o nizkem skupnem prirastu v kamniškem političnem okraju.⁸⁷ Stagnacija z minimalnimi pozitivnimi ali negativnimi odkloni v dekanijah Kranj in Loka, ki se nakazuje v letopisih ljubljanske škofije, je prav tako skladna z minimalnim skupnim negativnim prirastom za kranjski politični okraj.

⁸⁷Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*, 65.

2.2 Trendi rasti in padanja števila svetnih duhovnikov

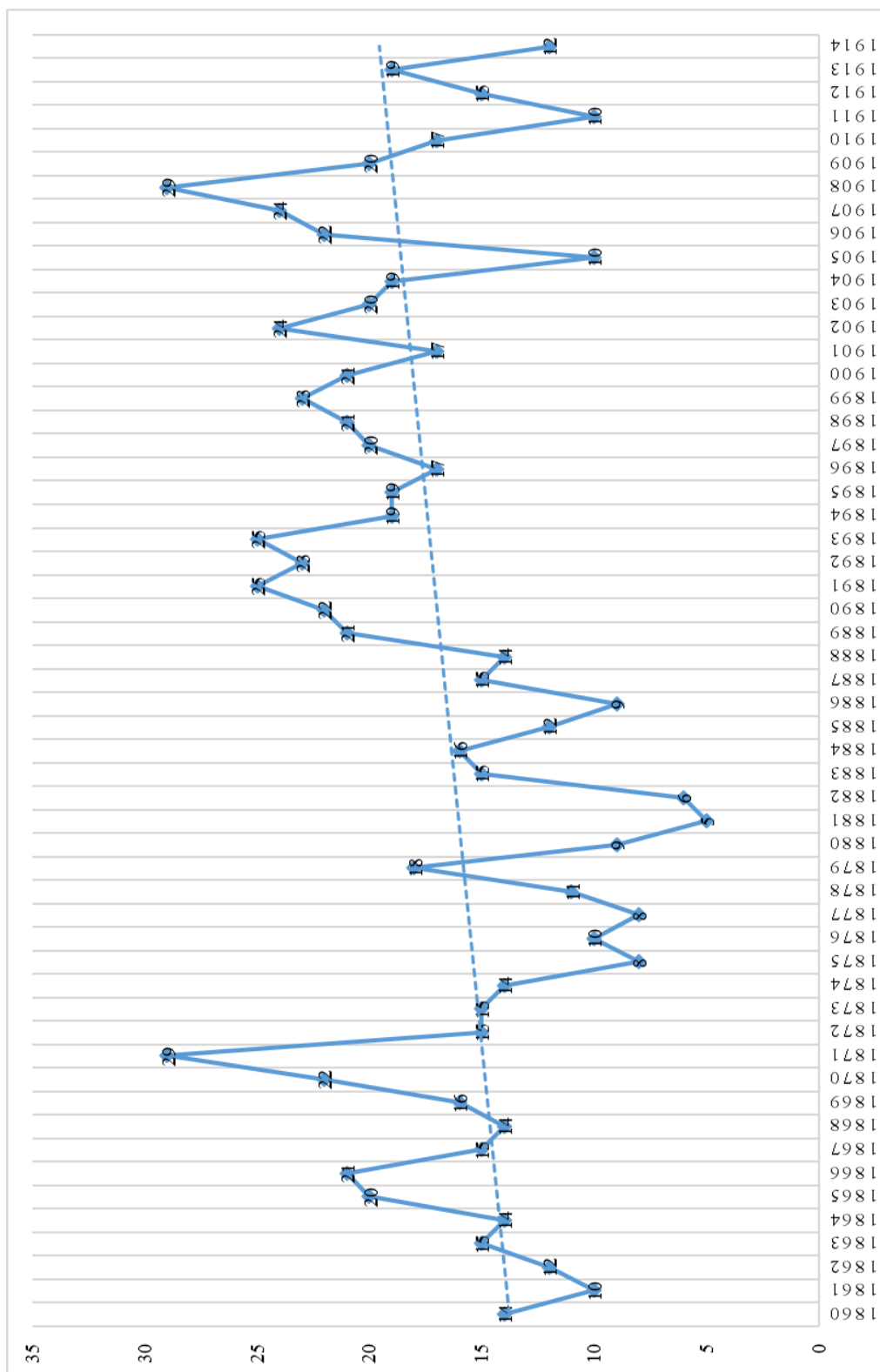
Za nekaj časa odvrnimo pogled od demografskih razmer in se posvetimo trendom rasti in padanja števila svetnih duhovnikov. Vprašanje za našo raziskavo ni trivialno. Gibanje števila posvetitev novih duhovnikov je, kot ugotavlja Erwin Gatz, »zanesljiv indikator vitalnosti« Cerkve v nekem času na nekem prostoru.⁸⁸ Število duhovnikov v veliki meri določa okvire in možnosti njihovega delovanja, pa naj gre za pastoralo, socialo ali politiko.

V splošnem je število duhovnikov v obravnavanem obdobju in že pred njim naraščalo. Število svetnih duhovnikov sicer počasneje in z občasnimi nihanji, bistveno hitreje in bolj kontinuirano pa, zlasti od konca stoletja, število redovnikov.⁸⁹

Pri analizi gibanja števila posvetitev novih svetnih duhovnikov smo se opirali na podatke, ki jih prinašajo letopisi ljubljanske škofije. Do leta 1886 so na novo posvečeni svetni duhovniki navedeni v posebnem poglavju. Pozneje ne več, tako da smo se pri zbiranju podatkov posluževali poglavja »Series sacerdotum iuxta aetatem canonicam«. Upamo si reči, da je pričujoči nabor podatkov zadosti obsežen, dovolj blizu dejanskemu prilivu novih svetnih duhovnikov in omogoča spodobno vzporejanje naših podatkov s tistimi, ki jih je na podlagi analize števila na novo posvečenih duhovnikov za nemški govorni prostor zbral Erwin Gatz. Seveda število posvetitev v polnosti ne odraža obravnavanih trendov. Med svetno duhovščino ljubljanske škofije so redno vstopali tudi sekularizirani redovniki in svetni duhovniki drugih škofij ali pa v tujini šolajoči se bogoslovci. Tako naj bo spodnji graf bolj okvirna ilustracija priliva svetnih duhovnikov ljubljanske škofije kot kaj drugega:

⁸⁸ Erwin Gatz, *Priesterausbildungsstätten der deutschsprachigen Länder zwischen Aufklärung und zweitem vatikanischem Konzil*, 241.

⁸⁹ Oglejmo si število redovnikov v ljubljanski škofiji za posamezno leto: 52 (1890), (60) 1897, (62) 1898, (70) 1899, (74) 1900, (74) 1901, (83) 1902, (91) 1903, (92) 1904, (108) 1905, (118) 1906, 120 (1907), 126 (1908), 134 (1909), 131 (1910), 139 (1911), 135 (1912), 140 (1913), 135 (1914). *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCXC – MDCCCXCIV* (Labaci, 1890-1914) V svoj pregled redovnikov sicer nisem vključil, ampak velja izpostaviti, in k temu se bomo v našem tekstu še vračali, da redovniki večkrat niso igrali obrobne vloge v pastoralni dejavnosti.

Graf 1: gibanje števila posvetitev novih svetnih duhovnikov v ljubljanski škofiji med letoma 1860 in 1914⁹⁰

⁹⁰ *Catalogus cleri tum secularis tum regularis dioecesis Labacensis ineunte anno/Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiasticorum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCLX – MDCCCXIV* (Labaci, 1860-1914)

V bolj ali manj stalnem vzorcu rasti in padanja izstopa izrazit upad števila posvetitev nekako od začetka 70. do sredine 80. let 19. stoletja. Gotovo ni pomagala kriza v katero je zašla škofija po Vidmarjevi odpovedi škofovskemu mestu leta 1871.⁹¹ Stabilizacija razmer v škofiji po nastopu škofa Pogačarja leta 1875 prav tako ni prinesla povečanja števila novih duhovnikov. Novi škof je namreč zaostril pogoje za vpis na bogoslovje, kar na število novih bogoslovcev gotovo ni delovalo stimulatивно.⁹²

Delno je upad moč pojasniti - kot to pri analizi gibanja števila študentov teologije stori Voegler, ko govori o razmerah v škofiji Linz – v avstro-ogrski politični stvarnosti.⁹³ Začetek sedemdesetih let je zaznamoval klerikalno-liberalni konflikt, produkt revitaliziranega liberalizma v monarhiji, ki je z »majskimi zakoni« napadel pozicije, ki si jih je cerkev zagotovila v času absolutizma.⁹⁴ Na Kranjskem je vrh dosegel v letih 1873-74 in se počasi polegel do leta 1876.⁹⁵

Do neke mere velja upoštevati gornje dejavnike, vendarle pa primerjava stanja s širšim srednjeevropskim prostorom v istem obdobju nakazuje podobne trende - nekje bolj nekje manj izrazito (glej prilogo: »gibanje števila posvetitev duhovnikov v severni Nemčiji, južni Nemčiji, Avstriji in Švici med letoma 1830 in 1919«). Lokalne razmere, kot ugotavlja Gatz, niso odločilno vplivale na gibanje števila posvetitev. Tudi razmere na državni ravni ne. Trendi, ki se nakazujejo v južni Nemčiji, se skoraj povsem skladajo z onimi v Avstriji ali tistimi v ljubljanski škofiji. Vzroke je tako treba iskati v procesih, ki se tačas odvijajo v rimskokatoliški cerkvi nasploh – upad v posledicah prvega vatikanskega koncila in krizi Cerkve ob koncu pontifikata Pija IX., porast pa v redefiniciji narave duhovniške službe in premostitvi konflikta med katoliško cerkvijo in državo tekom pontifikata Leona XIII. (1878-1903).⁹⁶ Te spremembe bomo pozneje natančneje razdelali.

O izrazitem upadu števila duhovnikov po letu 1868 v svoji analizi francoske stvarnosti piše tudi Eugen Weber. Ob tem pa je vendarle treba poudariti, da v Franciji do prenehanja upadanja in stabilizacije razmer pride že z letom 1877, pri čemer do ponovnega upada pride po letu 1904.⁹⁷ Tega leta je bilo v Franciji posvečenih 1518 duhovnikov, deset let pozneje le še 704. Če smo poprej dejali, da se zdi, da vsaj v Avstriji in južni Nemčiji politična stvarnost ni imela odločilne

⁹¹ Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, 114.

⁹² Ibid., 118, 295.

⁹³ Max Herbert Voegler, *Religion, Liberalism and the Social Question in the Habsburg Hinterland: The Catholic Church in Upper Austria, 1850-1914*, 62.

⁹⁴ Vasilij Melik, »Cerkev in nacionalna zavest v 19. stoletju«, v isti, *Slovenci 1848-1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak, *Documenta et studia historiae recentioris*, 15 (Maribor, 2002), 206.

⁹⁵ Vasilij Melik, »Razcep med staroslovenci in mladoslovenci«, ibidem, 483.

⁹⁶ Erwin Gatz, *Der Diözesanklerus*, 435.

⁹⁷ Weber, *Pesants into Frenchmen*, 371.

vloge ji moramo v francoskem primeru po letu 1904 najbrž vendarle priznati odločilno vlogo. Zakon o ločitvi cerkve in države iz 9.12.1905, kulminacija republikanskih napadov na francosko cerkev, je bil radikalen.⁹⁸

Analiza razmer v ljubljanski škofiji ob koncu stoletja je težavnejša. Na prvi pogled se z letom 1905, zlasti pa po letu 1909, v ljubljanski škofiji nakazuje sorazmeren upad števila posvetitev. Morda posledica novega kurza v cerkveni politiki pod Pijem X. (1903-1914), pri čemer pa je zaradi splošnega upada v vojnem obdobju 1914-1918 težko vleči posebej trdne sklepe.

⁹⁸ Aubert, *Zgodovina Cerkve*. zv. 5, 80.

2.2.1 Struktura

	Škof	Kanoniki	Dušni pastirji	V javni službi	Duhovniki v pokoju	Iz druge škofije	Skupaj		Škof	Kanoniki	Dušni pastirji	V javni službi	Duhovniki v pokoju	Iz druge škofije	Skupaj
1889	1	14	406	28	41	13	503	1902	1	15	444	40	50	15	565
1890	1	14	409	29	42	11	506	1903	1	17	453	43	47	12	573
1891	1	14	411	31	46	11	514	1904	1	17	457	47	45	20	587
1892	1	13	425	30	46	10	525	1905	1	17	452	44	52	13	579
1893	1	13	429	31	45	11	530	1906	1	15	440	47	47	16	566
1894	1	16	424	34	47	10	532	1907	1	16	443	44	46	16	566
1895	1	17	431	32	49	13	543	1908	1	16	441	55	44	14	571
1896	1	17	432	38	47	13	548	1909	1	16	444	62	51	14	588
1897	1	15	436	34	49	12	547	1910	1	16	436	61	63	12	589
1898	1	14	432	35	43	10	535	1911	1	17	436	66	61	18	599
1899	1	15	436	43	43	14	552	1912	1	17	432	66	64	18	598
1900	1	14	443	40	43	13	554	1913	1	17	432	71	68	21	610
1901	1	16	440	41	50	13	561	1914	1	16	432	72	74	18	613

Tabela 3: struktura svetne duhovščine v ljubljanski škofiji med letoma 1889 in 1914.⁹⁹

Od leta 1889 do 1914 je število svetnih duhovnikov v ljubljanski škofiji naraslo za približno 18%, pri čemer je bila rast skozi celotno obdobje kontinuirana. Pri natančnejši razčlenitvi pa se znotraj posameznih skupin svetnega klera kažejo različni trendi. Število duhovnikov, ki so delovali v dušnem pastirstvu v obravnavanem obdobju doseže vrh leta 1904, temu sledi počasen upad. O posledicah tega upada smo brali v Jegličevem vpisu na začetku poglavja. Na drugi strani zlasti od leta 1909 močno narašča število duhovnikov v javni službi. Do leta 1914 v primerjavi z letom 1908 za nekaj manj kot 41%. Počasneje skozi celotno obdobje narašča število upokojenih duhovnikov. Število svetnih duhovnikov iz drugih škofij, ki so delovali v ljubljanski je bilo precej bolj nestalno. Združimo obe podobi.

⁹⁹ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiasticorum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCLXXXIX – MDCCCCXIV* (Labaci, 1889-1914)

2.3 Sinteza

št.	dekanija	1890	1892	1894	1896	1898	1900	1902	1904	1906	1908	1910	1912	1914
1	Ljubljana	779	731	698	676	731	721	710	736	738	682	429	436	414
2	Ljubljana (okolica)											1206	1287	1304
3	Cerknica	1678	1333	1340	1435	1269	1452	1252	1272	1294	1294	1381	1181	1110
4	Kočevje	1426	1351	1378	1375	1454	1196	1238	1131	1239	1127	1125	1445	1294
5	Idrija	1306	1139	1233	1150	1166	1112	1140	1021	1119	1010	1126	1118	1368
6	Kamnik	1027	986	957	932	937	829	888	897	849	932	948	857	786
7	Kranj	884	855	838	826	917	843	799	620	758	783	791	740	787
8	Leskovec	1510	1454	1517	1587	1605	1518	1477	1403	1655	1536	1570	1495	1421
9	Litija	975	970	981	1036	992	1141	1123	1107	1026	1068	1067	1086	1038
10	Loka	925	946	982	914	886	866	919	828	834	889	859	931	832
11	Moravče	1103	1112	881	976	1000	780	795	773	836	869	831	803	869
12	Novo Mesto	1163	1245	1199	1064	1198	1138	1078	1080	1122	1019	1106	1008	1086
13	Postojna	1566	1280	1174	1267	1241	1162	1202	1012	963	1117	902	982	921
14	Radovljica	741	715	830	793	795	868	790	946	910	872	815	886	821
15	Ribnica	1544	1487	1592	1543	1421	1497	1362	1205	1340	1350	1268	1267	1381
16	Semič	2218	1870	1980	1893	2205	2131	1988	2000	1811	2048	2475	2420	2405
17	Šmarje	1400	1327	1331	1124	1232	1411	1428	1182	1626	1403	1321	1409	1321
18	Trebnje	1489	1478	1355	1306	1490	1361	1334	1194	1332	1406	1331	1378	1249
19	Trnovo	1585	1597	1610	1497	1633	1801	1631	1548	1574	1842	1841	2026	1644
20	Vipava	738	872	823	735	828	901	881	785	790	747	781	846	917
21	Vrhnika	1173	1181	1182	1218	1436	1262	1171	1109	1208	1150	1150	1177	1178
22	Žužemberk			1306	1309	1230	1231	1223	1211	1224	1220	1142	1142	1230
	Skupaj	1136	1097	1083	1058	1102	1074	1047	1001	1045	1034	1008	1004	974

Tabela 4 : gibanje števila katolikov na svetnega duhovnika v posameznih dekanijah ljubljanske škofije med letoma 1890 in 1914.¹⁰⁰

¹⁰⁰ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCXC – MDCCCXIV* (Labaci, 1890-1914). [za vsako drugo leto] Ugodno razmerje (zeleni odtenki); neugodno (rdeči). Podatki za dekanijo Ljubljana (mesto) so varljivi. Na prvi pogled izredno ugodno razmerje je posledica nadproporcionalnega deleža »duhovnikov v javni službi« (od 72, kolikor jih leta 1914 srečamo v škofiji, jih kar 66 biva v Ljubljani) in upokojenih duhovnikov.

Razmerje med svetnimi duhovniki in verniki je v ljubljanski škofiji vseskozi ugodno. S časom, seveda ob manjših nihanjih, celo postaja vse ugodnejše – z 1144 duš na svetnega duhovnika leta 1889 na 947 leta 1914. Ljubljanska škofija se je tako ob minimalni demografski rasti in sorazmernem naraščanju števila svetnih duhovnikov izognila pretresom, s katerimi so se srečevali v bolj ali manj bližnji okolici. Tudi urbana središča z največjim skupnim prirastom so v ljubljanski škofiji še ostajala obvladljiva. Leta 1914 so v jeseniški župniji s 5500 katoličani v dušnem pastirstvu delovali 4 svetni duhovniki (1 na 1375 duš).¹⁰¹

Kar zadeva posamezne dekanije so bile razmere tekom obravnavanega razdobja najugodnejše v gorenjskih dekanijah (Kamnik, Kranj, Loka, Moravče, Radovljica) in v vipavskem dekanatu. Na Gorenjskem¹⁰² se srečamo s specifičnim pojavom. Razmerje med številom duhovnikov in prebivalci postaja vse bolj ugodno. V času, ko se vloga duhovnika napram skupnosti spreminja - ko duhovnik prevzame funkcije, ki niso omejene izključno na pastoralo – in ko duhovnik postane tisti, kot bomo videli, ki naj med ljudstvo prinese postulate političnega katolicizma (in jih brani) obvladljivo število vernikov lahko pomeni ločnico med uspehom in neuspehom. Tudi v dobi, ki jo tudi na podeželju vse bolj zaznamuje modernizacija večji del njegovega dela še vedno pade na medosebno delovanje. Morda gre nekatere vzroke za uspešen prodor političnega katolicizma med prebivalstvo na gorenjskem podeželju iskati tudi v pričujočih razmerjih. In takšno stanje se v končni fazi perpetuira. Leta 1905 zapiše Jeglič: »V [škofove] zavode je sprejetih: Gorenjcev 45, Dolenjcev 26, Notranjcev 20; med njimi Vipavcev 6, Ljubljančani 3 in 2 Nekranjca.«¹⁰³ V okolju, ki ga obravnavamo, je pomoč lokalnega duhovnika, ali pa vsaj njegova beseda, še vedno lahko odločilno vplivala na življenjsko pot, tako da nad proporcionalen delež gorenjskih in vipavskih dijakov najbrž ni slučajen. Seveda bi morali za oblikovanje trdnejših zaključkov natančneje preučiti provenienco dijakov v širšem časovnem obdobju. Prav tako ne moremo trditi, da je vsak dijak ponotranjil postulate katolicizma. Kot tudi ni pravilo, da se ti dijaki vrnejo in pozneje kakorkoli vplivajo na družbeno stvarnost v domačem kraju.

Nenazadnje manj ugodno razmerje v dolenjskih in nekaterih notranjskih dekanatih ustreza primerjalno slabšemu izhodiščnemu položaju in ostrejšemu boju političnega katolicizma s konkurenčnimi ideologijami. Seveda s tem ne smemo zaiti predaleč. Primerno število svetnega klera je konec koncev le osnovni pogoj za akcijo, ki je v največji meri pogojena z danostmi s

¹⁰¹ Razmerje je v domala vseh župnijah dekanije Ljubljana (mesto) še nekoliko bolj neugodno (najbolj v župniji Trnovo, kjer istega leta dva duhovnika skrbita za 6014 katolikov). *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiasticorum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCCXIV* (Labaci, 1914).

¹⁰² Poleg obravnavanih to velja tudi za moravško dekanijo.

¹⁰³ Anton Bonaventura Jeglič, »Vernikom Ljubljanske škofije« Ljubljanski škofijski list 1905 št. VII., 73.

katerimi se bomo še ukvarjali. Majhna in vase tesno zaprta ruralna skupnost je pogosto lahko sila trdovratna.

3 Ideološko poenotenje

3.2 Rimska centralizacija

»Ali si Leon XIII. In Pij X. res nasprotujeta glede socialnega delovanja duhovnikov?« se je v naslovu referata, ki ga je prebral na konferenci Sodalitas Ss. Cordis Jesu radovljiške dekanije v Ljubnem 28.1.1911, spraševal Valentin Oblak, župnik v Kropi. »Na prvi pogled se zdi,« nadaljuje, »da si naziranje in tudi delovanje zadnjih dveh papežev Leona XIII. In Pija X. ozir socialnega delovanja duhovnikov med seboj silno nasprotuje, da skoro se zdi, da Pij X. socialno delovanje duhovnikov naravnost uničuje in duhovnike od istega izključuje. Ali je temu res tako?«¹⁰⁴ Seveda gre le za retorično vprašanje. Do konca referata župnik Oblak pomiri nasprotujoče si nauke obeh papežev. Vprašanje vendarle ni tako neumestno.

»New Catholicism of later nineteenth-century Europe was more uniform, more centralised, and more »Roman«¹⁰⁵ hkrati »marked by a convergence of elite and popular devotions, an interpenetration of lay and clerical organisation, a rhetorical vehemence and a resourcefulness in the management of communicative media that impressed contemporaries, whether sympathetic or hostile«¹⁰⁶ Odločitve in smernice sprejete v Rimu so imele v obravnavanem obdobju verjetno večjo težo, papeževa oseba pa je med verniki in duhovniki vzbujala večje spoštovanje kot poprej.¹⁰⁷ Seveda vedno ni šlo za enosmeren proces, v katerem bi bila rimska kurija edino gibalno razvoja. Njeno delovanje je mogoče, kot poudari Clark, v nekaterih primerih razlagati tudi kot poskus »obvladovanja« in »poenotenja« med širšimi sloji in na dnu cerkvene hierarhije porajajočih se idejnih tokov in praks.¹⁰⁸

Oblakov elaborat je rezultat te dinamike. Datum nastanka ni naključen. 18.11.1910 je papež Pij X. z dekretom »de vetita clericis temporalis administratione« (»o začasni prepovedi službovanja

¹⁰⁴ NŠAL, ŽA Radovljica, spisi, š. 42, »Ali si Leon XIII. in Pij X. res nasprotujeta glede socialnega delovanja duhovnikov? in nekaj naukov za nas!« elaborat župnika Valentina Oblaka za konferenco Sodalitas Ss. Cordis Jesu radovljiške dekanije v Ljubnem 18.1.1911.

¹⁰⁵ Christopher Clark, »The New Catholicism and the European Culture Wars«, v *Culture Wars: Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*, ur. Christopher Clark in Wolfram Kaiser (Cambridge, 2003), 11.

¹⁰⁶ Clark, »The New Catholicism and the European culture wars«, 11.

¹⁰⁷ Aubert, *Zgodovina Cerkve*. zv. 5, 70.

¹⁰⁸ Clark, »The New Catholicism and the European culture wars«, 12.

duhovnikom«¹⁰⁹) svetni duhovščini prepovedal upravljanje s premoženjem svetnih organizacij (pri čemer je šlo za oster odmik od v času njegovega predhodnika prevladujoče težnje po vključevanju duhovščine v svetno sfero).¹¹⁰ Mednje so sodile tudi hranilnice in ostali denarni zavodi, ki so do leta 1910 večidel neposredno pod nadzorom duhovnikov predstavljali temelj katoliškega gibanja v škofiji. Oblak je moral, in tudi je, osmisлити in omiliti postopanje avtoritete, ki je, in tega se je sam najbrž zavedal, ogrožala vitalne interese kranjskega klera. Knezoškof Jeglič je 29.1.1911 zapisal: »Ker je v združni zvezi okoli 620 zadrug in deluje nad šeststo duhovnikov, ki bi morali v marcu opustiti delo, moram iti v Rim, da izprosim podaljšanje časa, ker drugače bi združništvo razpadlo.«¹¹¹ Do nemogočih razmer, ki bi sledile morebitni uresničitvi papeškega dekreta ni prišlo. Jeglič je 3.2.1911 pri papežu uspešen: »Pismeno prošnjo v ozir decretum de prohibita clericis administratione temporalis so pridržali in jo bodo ugodno rešili...«. Pij X., ki je na isti avdienci »naravnost odbil« Jegličevo »pismeno in ustmeno prošnjo, naj bi se v semenišču tolerirali listi Čas, Domoljub, Slovenec...«,¹¹² je bil svoji nepopustljivosti navkljub, tokrat izrazito prožen.

Cerkev, je v času pontifikata Pija IX. zavzela obrambno držo do modernosti. Ta drža je najjasneje izražena v encikliki »Quanta cura« (1864) z odmevnim seznamom zmot »Syllabus errorum«¹¹³ in v konstituciji Pastor aeternus (1870). S slednjo je papeštvo na prvem vatikanskem koncilu doseglo potrditev svojega primata in papeške nezmotljivosti pri cerkvenem učiteljstvu¹¹⁴ Šlo je za popolno zmago centralizirajoče ultramontane cerkve nad liberalnim katolicizmom in partikularnimi interesi »narodnih episkopatov«. Pod Leonom XIII. se je cerkev odprla svetu. Če je v svoji prvi encikliki »Inscrutabili Dei consilio« (1878), »v Cerkvi«, tako Benedik, še »videl najvišjo in vsestransko popolno družbo (societas perfecta) ter v bistvu zastopal še srednjeveške nazore o odnosu Cerkve do države« je tekom pontifikata svojo misel približal sodobni stvarnosti in njenim problemom.¹¹⁵ V nasprotju s predhodniki demokracije nima več za grožnjo naravnemu redu stvari, pač pa se je oklene, bržkone v upanju, da bodo za katoliško stvar pridobljene ljudske množice nudile oporo katoliški stvari. V tem smislu gre razumeti tudi zasuk v metodi uveljavljanja cerkvenih interesov. Delovanje od zgoraj

¹⁰⁹ Prevod naslova po Jegliču: Jeglič, *Jegličev dnevnik*, 500.

¹¹⁰ Kar zadeva besedilo dekreta glej: »Decretum de vetita clericis temporalis administratione (S. Congregatio Consistorialis)« *Ljubljanski škofijski list* 1911, št. III., 41, 42 (na predhodnih straneh v je isti številki objavljena tudi korespondenca med svetim sedežem in avstrijskim episkopatom v zvezi z omenjenim dekretom).

¹¹¹ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, 501.

¹¹² Jeglič, *Jegličev dnevnik*, 502. Prošnja je bila odbita v skladu s prepovedjo branja dnevnega časopisja na semeniščih vsled obračuna z modernizmom. Metod Benedik, »Jegličev čas v zgodovini Cerkev«, v *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 8 (Celje, 1991), 15.

¹¹³ Aubert, *Zgodovina Cerkev*. zv. 5, 41.

¹¹⁴ *Ibid.*, 68.

¹¹⁵ Benedik, »Jegličev čas v zgodovini Cerkev«, 8.

vse pogosteje nadomešča, kot se izrazi Aubert, »kapilarno delovanje vernih v svojem življenjskem okolju.«¹¹⁶

Takšno »kapilarno delovanje« vernih je v času pontifikata Pija X., ki je leta 1903 nasledil Leona XIII., dobilo nekoliko drugačno naravo. V središče svojega delovanja je postavil pastoralno delovanje. Do politične akcije je bil v najboljšem primeru mlačen, mestoma pa ji je celo nasprotoval. Bal se je, da bi pretirana skrb za svetne zadeve duhovščino oddaljila od njenega temeljnega poslanstva.¹¹⁷ Istočasno pa si je prizadeval za reformo in kvalitativni dvig kateheze, prenovo bogoslužja in pogostno prejetanje evharistije.¹¹⁸ Laikatu je sicer namenil vidno mesto v cerkvi, vendar je njegovo delovanje močno omejil in ga podredil nadzorstvu lokalnih škofov. Ta kleriški primat in je jasno izražen v encikliki »Vehementer Nos« (1906).¹¹⁹ Cerkev je v slednji jasno definirana kot »po svoji naravi neenaka družba«, razdeljena na »pastirje« (duhovščino) in »čredo«. Le prvi so tisti, ki imajo »potrebno pravico in avtoriteto« voditi, na čredi je »da sprejme, da je vodena in da ponižno izpolnjuje ukaze tistih, ki jo vodijo.«¹²⁰

Spopad z modernizmom, ki ga je Pij X. vodil z vso silovitostjo,¹²¹ na Kranjskem, razen teoretske recepcije, ob odsotnosti izrazitih modernističnih tendenc med kranjskim klerom, ni prešel v ostrejši konflikt.¹²²

Tekom pontifikata obeh papežev se je, kar je za nas ključno, rimska centralizacija le okrepila. Res je sicer, da je Leon XIII. v primerjavi s svojim predhodnikom v odnosu do »narodnih episkopatov« zavzel nekoliko drugačno pozicijo. Izposodimo si Aubertov oris: »spodbujal je škofovske konference, ki so jih pod Pijem IX. pogosto sumili galikanizma. Skrbno se je izogibal vsemu, kar bi bilo lahko videti kot graja Svetega sedeža narodnemu episkopatu. Posebno pa se je izogibal temu, da bi duhovnikom, ki so imeli težave s svojim škofom, naklonil pomoč Rima, kar se je v času njegovega predhodnika pogosto dogajalo.«¹²³ To seveda ne pomeni, da vmešavanja ni bilo. Zlasti ko je šlo za politična vprašanja v odnosu do posameznih držav si

¹¹⁶ Aubert, *Zgodovina Cerkve*. zv. 5, 20.

¹¹⁷ Ibid., passim

¹¹⁸ Benedik, »Jegličev čas v zgodovini Cerkve«, 13, 14.

¹¹⁹ Aubert, *Zgodovina Cerkve*. zv. 5, 135.

¹²⁰ http://w2.vatican.va/content/pius-x/la/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_11021906_vehementer-nos.html (slovenski prevod večjega dela pričujočega odstavka, ki se ga na tem mestu večinoma poslužujem, v: Aubert, *Zgodovina Cerkve*. zv. 5, 135).

¹²¹ O tem podrobneje: Erika Weinzierl, »Der Antimodernismus Pius X« v *Ecclesia semper reformanda: Beiträge zur österreichischen Kirchengeschichte im 19. und 20. Jahrhundert* (Wien, 1985).

¹²² Kar zadeva modernistične tendence in reformni katolicizem v bližini obravnavanega prostora, je vredno omeniti zanimiv prispevek Erike Weinzierl o Antonu Vogrinu, župniku v Libeličah, avtorju dela »Nostra maxima culpa!: die bedrängte Lage der katholischen Kirche, deren Ursachen und Vorschläge zur Besserung«: Erika Weinzierl, »Anton Vogrinec – Ein österreichischer Reformkatholik« v *Ecclesia semper reformanda: Beiträge zur österreichischen Kirchengeschichte im 19. und 20. Jahrhundert* (Wien, 1985).

¹²³ Aubert, *Zgodovina Cerkve*. zv. 5, 70.

papeštvo od narodnih episkopatov ni dovolilo vzeti na koncilu utrjene vrhovne oblasti. Razširitev pooblastil nunciatur (1885) gre na ta rovaš.¹²⁴ Kot pravi Aubert, je Leon XIII. »sicer /.../ ravnal zelo spretno, vendar se je rimska centralizacija v bistvenih stvareh še okrepila.«¹²⁵ Skladno z odklanjanjem politične participacije klera se Pij X. odvrne od vmešavanja v politične odnose istočasno pa utrdi kontrolo nad pastoralo.¹²⁶ »Poklicne diplomate [ko gre za nunciature]«¹²⁷ zapiše Aubert »rad zamenjal s škofi ali nekdanjimi redovniki. Od njih je predvsem zahteval, da so svetemu sedežu poročali o položaju v škofijah, nadzorovali pouk v semeniščih in vizitirali samostane.«¹²⁸ Poleg tega je natančneje formuliral eno ključnih manifestacij rimske centralizacije. Obiske škofov »ad limina«. »Obiski škofov »ad limina«,¹²⁹ ki so bili od Pija IX. dalje obvezni, so bili zdaj vezani na točno določen datum. Poleg tega so škofje morali konzistorialni kongregaciji pošiljati natančna poročila.«¹³⁰ S centralizacijskimi tendencami je naraščal tudi vpliv rimskih kongregacij, pri čemer se je, tako Aubert »povsem neopazno /.../ od konca predhodnega pontifikata udomačilo nagnjenje, da so tem kongregacijam dejansko pripisovali enako avtoriteto kot nezmotljivi učiteljski službi.«¹³¹

¹²⁴ Aubert, *Zgodovina Cerkve*. zv. 5, 70.

¹²⁵ *Ibid.*, 70.

¹²⁶ *Ibid.*, 70.

¹²⁷ *Ibid.*, 70.

¹²⁸ *Ibid.*, 70, 71.

¹²⁹ Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji, ki so nastala vsled obiskov ad limina so bila v letih 2011 in 2012 zbrana in objavljena v 33. in 34. zvezku *Acta Ecclesiastica Sloveniae*.

¹³⁰ Aubert, *Zgodovina Cerkve*. zv. 5, 71.

¹³¹ *Ibid.*, 71.

3.3 Mehanizmi nadzora in ideološkega poenotenja svetne duhovščine v ljubljanski škofiji

Centralizacijske tendence se, sočasno z imperativom po aktivni participaciji na socialnem in političnem polju (pod Leonom XIII.) ter pastoralizmom (pod Pijem X.), prenašajo tudi na raven škofij. V ljubljanski škofiji se je deloma že za časa škofa Missie, izraziteje pa za Jegliča, začel zmanjševati vpliv konzistorija na račun knezoškofijskega ordinariata.¹³² Z ustanovitvijo arhidiakonov je bil vzpostavljen trdnejši nadzor nad delom dekanov.¹³³ Kar zadeva naravo službe arhidiakonov Jeglič zapiše:

Naloga arhidijakonov: 1. vizitacija dekanov, namreč njihovega pastirovanja, župniškega in dekanskega, vrši se pa brez posebnih obredov prav na tihem; 2. pregled poročila o dekanijskih konferencah, elaboratih in predlogih; 3. pregled poročila dekanovega o dekanijskih vizitacijah; 4. pregled o gibanju družabnem; 5. pregled ustanovitve in vodstva Marijinih kongregacij, tretjega reda, češčenja sv. Rešnjega Telesa, sv. misijonov; 6. pregled udeležbe gg. duhovnikov pri duhovnih vajah; 7. pregled o prispevkih za zavode. - Arhidijakoni bodo vsak za svojo arhidijakonijo vse omenjene strani naših dolžnosti in našega življenja nadzirali, pregledovali, ordinarijatu o svojem času sporočali in po njegovih navodilih gospode dekane izpodbujali, osrčevali, podpirali in navduševali.¹³⁴

Škofovska figura že z Missio in še zlasti z Jegličem postaja vseprisotna, vse mogočnejša z vse večjim nadzorom nad mišljenjem in delovanjem nižje duhovščine.¹³⁵ Mnenje škofa, njegov svetovni nazor vse pogosteje postaja mnenje in svetovni nazor nižje duhovščine. Jeglič se nenehno srečuje s svojo duhovščino. Po koncu svoje prve kanonične vizitacije ljubljanske škofije je leta 1903, prvič po letu 1778, sklical škofijsko sinodo. Do konca obravnavanega obdobja ji je po koncu druge kanonične vizitacije leta 1908 sledila še ena.¹³⁶ Obe sta se precej n drobno ukvarjali s pastoralno, socialno in politično dejavnostjo duhovščine in njeno

¹³² Nadrah v zvezi s tem pravi: »Pod Missijem je bil konsistorij še velikega pomena; celo župnije so oddajali v konzistoriju. Ker pa konzistorialci v kljub prisegi niso znali molčati, je že Missia vse bolj zaupne reči odtegnil konzistoriju. Enkrat je bilo na konzistoriju sklenjeno, da bodo vse važnejše vloge in agende škofijskega ordinariata reševali konzistorialci. To se je sklenilo, še preden sem jaz prišel v konzistorij, torej pred l. 1914, pa se ni obneslo. Še pred mojim prihodom v Ljubljano je reševal vse vloge ordinariat sam, pa tako, da je težje zadeve pošiljal v rešitev strokovnjakom, n. pr. profesorju pastorage, nekatere šolske zadeve nadzornikom za kršč[anski] nauk itd.« Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, 168.

¹³³ Za arhidiakone je Jeglič postavil kanonike. Anton Bonaventura Jeglič, »Poročilo o shodu p. t. dekanov 10. aprila 1901.« *Ljubljanski škofijski list* 1901 št. V., 59, 60.

¹³⁴ Anton Bonaventura Jeglič, »Poročilo o shodu p. t. dekanov 10. aprila 1901.« *Ljubljanski škofijski list* 1901 št. V., 59.

¹³⁵ Simptomatično je besedilo Missievega pisma duhovščini ljubljanske škofije ob nastopu svoje škofovske službe z dne 14.12.1884 (Jakob Missia, »Jacobus, Dei et Apostolicae Sedis gratia Princeps-Episcopus Labacensis, universo Clero suae Dioeceseos salutem et benedictionem a Domino nostro Jesu Christo« *Laibacher Diöcesanblatt* 1884 št. 12, 117-120) v katerem, kot izpostavi France M. Dolinar »edinost duhovnikov s škofom primerja edinost Cerkve s Kristusom.« Dolinar, »Skrb za prenavo cerkve v ljubljanski škofiji«, 130.

¹³⁶ Jagodic, *Majhen oris velikega življenja: nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, 147

organizacijo.¹³⁷ Jegličeve sinode so bile pogosto bolj diktat kot posvet, kar je očitno porajalo tudi nekatere kritike na račun avtokratskega postopanja.¹³⁸ O dikciji zapiše Jagodic: »Te sinode pa niso Jegličeve le v tem pomenu, da so bile izdane za njegovega škofovanja, da jih je on pregledal in jim dal uradno obveznost, temveč tudi v tem pomenu, da jih je po veliki večini tudi sam sestavil. Stran za stranjo razodeva v njih Jegličev slog. Poljudno razpravljanje, združeno z opominjanjem, ki prehaja pogosto v neposreden nagovor, govorniška vprašanja, medmeti, poljudno izražanje, ki se izogiblje strokovnih imen, so znaki Jegličevega sloga, kakor se nam kaže zlasti v njegovih vzgojnih knjigah.«¹³⁹ Resnici na ljubo je bila odsotnost ali neupoštevanje predhodnih diskusij deloma tudi posledica Jegličeve nravi - Nadrah piše v svojih spominih: »Koliko dela in posvetovanj je bilo, preden se je vršila sinoda l. 1940 pod sedanjim škofom dr. Rožmanom! Jeglič je pa šel za nekaj tednov v Gornji grad ali k Sv. Joštu, pa se je vrnil v Ljubljano s spisano »sinodo«. Nič razprav, nič posebnih posvetovanj: vse je kar sam sestavil. Potem se je na sinodi v raznih odsekih prebralo, kar je spisal, pa je bila sinoda dovršena.«¹⁴⁰ Leta 1899, le leto po nastopu funkcije, je Jeglič vpeljal tudi konference dekanov, na katerih je običajno vsako leto, mestoma tudi večkrat, z dekani obravnaval in usklajeval različna praktična vprašanja v zvezi s pastoralnim, socialnim in političnim delovanjem klera.¹⁴¹ O smotru besedilo prve sinode pravi: »Ordinario in administranda dioecesi auxilio forent, atque ut uniformitas procedendi in gravioribus dioecesis negotiis per decanos universo clero insinuetur.«¹⁴² Po drugi strani se škof vedno bolj vmešava v pastoralno in politično delovanje duhovnikov, vedno bolj nadzira njihove misli in besede in vse pogosteje urgira proti drugače mislečim in nevrednim.¹⁴³ S papeškim dekretom »Maxima cura de administrativa amotione parochorum« z 20.8.1910 je bil škofu postopek odpoklica in prestavitve ali prisilne upokojitve duhovnika še bistveno olajšan. Enciklika navaja devet razlogov zaradi katerih bi bilo takšno postopanja škofa upravičeno. Večidel se nanašajo na telesne in duševne hibe, nenravnost, razne prestopke (če je

¹³⁷ Borut Košir, »Jegličeve sinode«, v *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 8 (Celje, 1991), 124-131 passim.

¹³⁸ Košir, »Jegličeve sinode«, 130.

¹³⁹ Jagodic, *Majhen oris velikega življenja: nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, 148.

¹⁴⁰ Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, 165, 166.

¹⁴¹ Jagodic, *Majhen oris velikega življenja: nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, 145, 146.

¹⁴² *Synodus dioecesis Labacensis quam diebus 31. mensis augusti 1. 2. 3. 4. mensis septembris 1903 habuit Antonius Bonaventura Jeglič*, 188 tudi: Košir, »Jegličeve sinode«, 127.

¹⁴³ V svojem postopanju napram duhovnikom, ki so se pregrešili v moralnem ali kakšnem drugem oziru je Jeglič navadno zelo hitro urgiral. Največkrat še preden se je o stvari docela prepričal, kar mu je marsikateri duhovnik, ki je bil predmet njegove kritike, tudi zameril. O Jegličevi impulzivnosti, ki je do izraza prišla tudi drugod, naj si gre za kulturo, politiko ali nedomišljene sinodalne določbe je med duhovščino krožila zbadljivka: »Kakšna je razlika med tržaškim in ljubljanskim škofom?« je v neki dobi bilo vprašanje v duhovskih krogih. Odgovor: »Tržaški škof je nagel (tako se je pisal), ljubljanski pa Pre-Nagel.« Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, 165.

bil duhovniku postopek dokazan po sodni poti, mu je bila župnija takoj odvzeta že po tedaj obstoječem cerkvenopravnem redu), zanemarjanje dolžnosti in nepokorščino. Med vsemi se je za najbolj problematično izkazala 4. točka, ki predvideva postopek v primeru: »Odium plebis, quamvis iniustum et non universale, dummodo tale sit quod utile parochi ministerum impediatur, et prudenter praevideatur brevi non esse cessaturum« Zaskrbljenost župnijske duhovščine, ki jo poraja določba, je samoumevna.

Pomislike v zvezi s samovoljnim in prenačnim postopanjem, ki bi ga lahko porodil omenjeni dekret, razodeva tudi uvod v Jegličevo razlago in obrambo dekreta v članku »Razlaga dekreta 'Maxima cura' de administrativa amotione parochorum« z dne 22.1.1911, ki je bil priobčen v VII. številki *Ljubljanskega škofijskega lista* istega leta; pravi: »Duhove in duhovnike je močno presenetil dekret rimske konzistorialne kongregacije de amotione administrativa ab officio et beneficio curato z dne 20. avgusta 1910, ki se začneja z besedami: 'Maxima cura'. Ne le liberalni, ampak celo katoliški listi so očitali, da so sedaj župniki popolnoma izročeni samovolji škofov, češ sedaj bodo škofje župnike odstavljali in premeščali, kakor se jim bo zljubilo.«¹⁴⁴

Z razmerami na terenu se je Jeglič seznanjal preko vizitacij. Bodisi neposredno ob kanoničnih vizitacijah celotne škofije bodisi posredno preko vizitacijskih poročil dekanov in arhidiakonov. Ker smo o naravi gradiva in frekvenci kanoničnih vizitacij govorili že zgoraj se osredotočimo le na formo in vsebino. Kot rečeno glavni predmet vizitacije postaneta pastoralna in socialna dejavnost. V tem smislu so podane tudi pripombe v rešitvah vizitacij. Do podobnih sprememb pride tudi v predmetu vizitacij in strukturi vizitacijskih zapisnikov dekanijskih vizitacij.¹⁴⁵

Kot sredstva kontrole in ideološkega poenotenja delujejo tudi pastoralne konference in konference Sodalitas.

Pastoralne konference je v ljubljanski škofiji leta 1875 vpeljal že knezoškof Pogačar.¹⁴⁶ Pozneje so za nekaj časa zamrle. Knezoškof Missia, Pogačarjev naslednik na mestu ljubljanskega knezoškofa, jih je leta 1890 ponovno vzpostavil in jim določil obliko, ki je v bistvenih točkah ostala nespremenjena tudi po prvi ljubljanski škofijski sinodi (1903). Pastoralne konference so v vsaki dekaniji potekale dvakrat letno. Udeležba je bila obvezna za vse svetne duhovnike

¹⁴⁴ Anton Bonaventura Jeglič, »Razlaga dekreta »Maxima cura« de amotione administrativa ab officio et beneficio curato.« *Ljubljanski škofijski list* 1911 št. VII., 85 (navedeni citat); besedilo dekreta: »De amotione administrativa ab officio et beneficio curato. Decretum (Sacra Congregatio consistorialis.)« *Ljubljanski škofijski list* 1910 št. XI. 125-130; O Jegličevi perspektivi, njegovih skrbah glede odziva duhovščine in odločitvi za pisanje razlage dekreta (z uporabno opombo urednikov) glej: Jeglič, *Jegličev dnevnik*, 502. V zvezi s skrbjo, ki jo je v zvezi s tem gojila župnijska duhovščina glej denimo: NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, Zapisnik konference Sodalitas Ss. Cordis Jesu za kamniško dekanijo 19.1.1911 v Kamniku.

¹⁴⁵ Ker je kanonična vizitacija v posamezni župniji navadno potekala vsakih pet let je dekanijska vizitacija, ki so jo dekani načeloma opravljali vsako leto (zlasti v večjih dekanijah so v praksi posamezno župnijo sicer nemalokrat vizitirali le vsako drugo leto) nudila informacije o stanju župnije za vmesno obdobje.

¹⁴⁶ Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, 235.

aktivne v dušni oskrbi. Pri konferencah so obravnavali vprašanja, ki so bila prej objavljena v *Ljubljanskem škofijskem listu*. Ta so se nanašala zlasti na pastoralne in socialne aspekte življenja in delovanja v župniji. Duhovniki, ki so v dušnem pastirstvu delovali šest let ali manj so morali o posameznih vprašanjih sestaviti elaborate, ki so jih dekani nato poslali v pregled knezoškofijskemu ordinariatu. Po razpravi o vprašanjih, objavljenih v škofijskem listu je (lahko) sledila še diskusija o tekočih vprašanjih. Laiki pri konferencah niso smeli sodelovati, duhovniki pa so bili v zvezi s sklepi konferenc zavezani molčečnosti.¹⁴⁷ Tako Missia o njihovem smotru:

Zu dem Ende sollen die Pastoral-Conferenzen im Clerus vor Allem das Gefühl der Zusammengehörigkeit und Gemeinsamkeit nähren, und das priesterliche Standesbewußtsein wach erhalten. Sie sollen den Geist der Einheit und Einigkeit pflegen, /.../ In Zeiten, wie die gegenwärtigen, wo von kirchenfeindlicher Seite so gerne der Priester gegen den Priester ausgespielt und selbst gegen Bischof und Papst in Gegensatz gestellt wird, bedarf es nur um so mehr dieser Einheit und Einigkeit. Andererseits ist aber gerade in Zeiten, wie die unsrigen, aller Separatismus, und die Sucht, abseits seiner Mitbrüder eigene Wege zu wandeln und so in manchen Kreisen allerdings vielleicht ein wohlfeiles Lob zu finden, für den Priester und sein Wirken doppelt verderblich, für die Kirche doppelt unheilvoll.¹⁴⁸

Poenotenje se v novi dobi zdi nuja. Pod Jegličem ohranijo enak smoter. Missia sicer še vedno pravi: »Was immer die Interessen der Kirche, und insbesondere die Seelsorge tangirt, kann zur Besprechung gebracht werden; Politik aber hat ferne zu bleiben.«¹⁴⁹ V praksi so bila sicer že takrat predmet razprav tudi, vsaj indirektno, politična vprašanja. Prvo vprašanje za pastoralne konference za leto 1890 že zadeva »slabo časopisje«.¹⁵⁰ Z Jegličem ta pomislek povsem izgine. Pastoralne konference postanejo tudi političen forum.

Konference Sodalitas Ss. Cordis Jesu so bile za ideološko poenotenje klera bržčas še primernejše. Sodalitas je ustanovil Missia leta 1893, končno podobo pa je društvo dobilo pod Jegličem na prvi ljubljanski škofijski sinodi (1903).¹⁵¹ Društvo je bilo izvzeto iz nadzora arhidiakonov in podrejeno neposredno škofu, ki je imel pravico potrjevati mandat predsednika.

¹⁴⁷ France Oražem, »Missieva skrb za duhovno formacijo duhovnikov«, v *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 5 (Celje, 1988), 194. in »Wiedereinführung der Pastoral-Conferenzen. Abänderung des Erlasses wegen Bearbeitung wissenschaftlicher Fragen« *Laibacher Diöcesanblatt* 1890, št. II, 16-18. Kar zadeva pastoralne konference v Jegličevi dobi glej: Jagodic, *Majhen oris velikega življenja: nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, 147. in: *Synodus dioecesis Labacensis quam diebus 31. mensis augusti 1. 2. 3. 4. mensis septembris 1903 habuit Antonius Bonaventura Jeglič*, 189-193.

¹⁴⁸ »Wiedereinführung der Pastoral-Conferenzen. Abänderung des Erlasses wegen Bearbeitung wissenschaftlicher Fragen« *Laibacher Diöcesanblatt* 1890, št. II, 15

¹⁴⁹ *Ibid.*, 17.

¹⁵⁰ »Pastoralconferenz-Themata pro 1890.« *Laibacher Diöcesanblatt* 1890, št. II, 18.

¹⁵¹ Oražem, »Missieva skrb za duhovno formacijo duhovnikov«, 194.

Tega so volili podpredsedniki, ki so predsedovali konferencam in vršili vodstveno funkcijo v Sodalitas po posameznih dekanijah, pri čemer so bili sami izvoljeni izmed članov Sodalitas posamezne dekanije – običajno je bil za predsedujočega Sodalitas posamezne dekanije izvoljen dekan.¹⁵² Mesečne konference (v praksi skoraj nikoli ni bilo tako, navadno jih je bilo manj) so se vršile v različnih župnijah dekanata. V društvu Sodalitas je bila dejavna velika večina svetne duhovščine. Kljub formalno prostovoljnemu pristopu je bil pritisk škofa in dekanov na duhovščino v tem smislu izrazit. Podobno kot na pastoralnih konferencah so duhovniki na konferencah Sodalitas obravnavali praktična vprašanja v zvezi s pastoralnim in socialnim življenjem, le da teme tu niso bile vnaprej določene. Notranja iniciativa in večja frekvenca jih delata bistveno manj toge od pastoralnih konferenc. Jeglič o njih pravi:

Presveto Srce je vse duhovnike jako lepo, občudovanja vredno združilo v eno celoto, da so enega duha, enega srca, kakor morebiti še nikdar ne poprej - 'Ut sint unum' je bila glavna vsebina molitve Jezusovega Srca za nas duhovnike. Zaradi tega je sv. cerkev tako edinstvo v mišljenju in delovanju vsak čas in povsodi želela, gojila in živo ohraniti z vsemi pripomočki si prizadevala. Kaj bi bilo, ko bi ne imeli te družbe? ko bi duhovniki delali vsak sam za-se brez ozira na druge, brez ozira na zahteve sedanjih razmer? Kako lahko delo bi imeli sovražniki Boga, svete cerkve in naroda! Družba ss. Cordis je združila duhovnike v močno falango, katere najhujši napadi pekla prodreti doslej niso mogli in je ne bodo mogli - za to bo skrbelo presv. Srce v katerem iščemo moči in za katero se bojujemo.¹⁵³

Konference Sodalitas so v zadnjih letih 19. in na začetku 20. stoletja postale eden temeljnih forumov za oblikovanje in usklajevanje socialnega in političnega delovanja dekanijske duhovščine. Predsedujoči sodalni ali pastoralni konferenci – v obeh primerih gre običajno za dekana - igra vlogo posrednika med uradno linijo episkopata in težnjami dekanijske duhovščine, ki so bile s prvo pogosto v neskladju.¹⁵⁴

¹⁵² *Synodus dioecesis Labacensis quam diebus 31. mensis augusti 1. 2. 3. 4. mensis septembris 1903 habuit Antonius Bonaventura Jeglič*, 197; Anton Bonaventura Jeglič, »Poročilo o shodu p. t. dekanov 10. aprila 1901.« *Ljubljanski škofijski list* 1901 št. V., 32 in France Oražem, »Jegličev odnos do duhovnikov« v *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 8 (Celje, 1991), 140, 141.

¹⁵³ [Janez] Flis, »Poročilo o delovanju bratovščine Ss. Cordis v letu 1902« *Ljubljanski škofijski list* 1903 št. VII., 79. del pričujočega citata srečamo tudi pri Jagodicu: Jagodic, *Majhen oris velikega življenja: nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, 146.

¹⁵⁴ Kar seveda ne pomeni, da konference Sodalitas niso mogle biti vsaj malo subverzivne (ali s strani voditeljev vsaj izkoriščene za izpolnjevanje kakšnih osebnih ambicij). »V Kranju sem pohvalil g. dekana,« pravi Jeglič »da se je udeležil ustanovitve kmetijske zveze za Kranj in okolico. On je sicer hotel intrigrirati proti kandidatu za poslanca v okraj Kranj-Loka. Stranka hoče Demšarja iz Selc. Koblar pa je hotel glasove razcepiti, ponujal je kandidaturu Zabreta iz Predoselj, ki je pa odklonil in pri shodu »Sodalitas« [Bratovščine] je duhovne zavezal, da bodo na shodu proti Demšarju. Toda na shodu se je tako zasukalo po taktiki g. dr. Kreka, da je dekan Koblar moral molčati in si nasprotne besede še izpregovoriti ni upal. Tudi v odbor kmetijske zveze ni nikdo od njegove stranke voljen, kar ga grize. No, privzeli bodo pa izvrstnega g. Mikša, župnika v Trsteniku.« Jeglič, *Jegličev dnevnik*, 375. Verjetno gre za volitve v splošno kurijo 14.5.1907 v sodnem okraju Kranj, Škofja Loka. glej: Melik, *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, 364.

Zapisniki in elaborati so, zlasti pod Jegličem pa tudi prej, predmet stalne kontrole in evalvacije s strani episkopata. Odmik postane predmet kritike, pravilnost misli pohvale. Pogosto tudi javne. Škofovi komentarji so predloženi dekanom in duhovščini, najboljši elaborati in povzetki razprav pa objavljeni v škofijskem listu.¹⁵⁵ Nižja duhovščina je na prelomu stoletja tudi sicer nenehno predmet evalvacije tako s strani cerkvene oblasti, kot tudi s strani ostalih duhovnikov in nenazadnje drugih ali samega sebe, svojo misel nenehno prilagaja in usklajuje - včasih precej izvorno – z episkopatom (in papeštvom).

Prilagajanje je bilo nujno. Družbeno ekonomske spremembe, ki smo jim priča v drugi polovici 19. stoletja, so skupaj s sekularizacijskimi tendencami vse bolj ogrožale družbeni primat katoliške cerkve.¹⁵⁶ Cerkev (in politični katolicizem kot njen derivat) je počasi izgubljala monopol nad resnico. Ker konkurenčnih družbenih tokov ni več zmožna »vključevati v tradicijo« ali jih »likvidirati«, se jim mora, če želi obstati, prilagajati. Kot zapiše Egon Pelikan je prisiljena »v ideološko in politično akomodacijo«. ¹⁵⁷ Takšna ideološka akomodacija je tako pogosto pomenila prehod na nova stališča, ki so bila predhodnim marsikdaj diametralno nasprotna. Pri tem je politična akomodacija navadno prišla za ideološko, ne pa vedno.¹⁵⁸

Zdi se, da je razumevanje ideološkega poenotenja nižjega klera preko zgoraj opisanega delovanja episkopata pomembno za razumevanje ugodne recepcije preokretov, ki jih prinaša ideološka akomodacija (naj si gre za odnos do demokracije, socialnega vprašanja ali kaj tretjega).¹⁵⁹ Politična participacija klera ni nikakršen novum.¹⁶⁰ Raven ideološke homogenosti, ki smo ji v ljubljanski škofiji priča na prelomu stoletja, pač. To ne pomeni, da med kranjsko duhovščino ni bilo pristašev liberalizma. Seveda so obstajali, vendar jih je bilo malo, bistveno manj, kot še 20 let nazaj.

¹⁵⁵ Nadrah je o knezoškofu Jegliču zapisal: »Brez dela ni bil nikoli. Pozimi je prebiral referate, ki so jih gospodje spisali za konference, in pripisoval svoje opombe; sestavljal je rešitve kanon[ičnih] vizitacij, ki jih je spomladi in poleti izvršil, študiral in pisal.« Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, 167.

¹⁵⁶ Verginella, *Ekonomija odrešenja in preživetja*, 51.

¹⁵⁷ Egon Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*, Documenta et studia historiae recentioris, 12 (Maribor, 1997), 10.

¹⁵⁸ Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*, 10.

¹⁵⁹ Ibid., 20.

¹⁶⁰ Interes za aktivno participacijo v politiki je bil med duhovščino izrazit že na volitvah v frankfurtski parlament in na državnozborskih volitvah leta 1848. »Niti govora ni« tako Melik »tedaj o kakem »umiku« iz političnega življenja, narobe, vršila se je ogorčena borba za pozicije, tako v mestu kakor na vasi, za vpliv na volitve, »da bi bili izvoljeni pobožni krščanski možje«. Ob tem poudarimo še, da je bil v nasprotju s poznejšim obdobjem tedaj volilni uspeh duhovščine, zlasti v kmečkih župnijah, razmeroma pičel. Neposredno po marčni revoluciji je kmečko prebivalstvo duhovščino percipiralo kot predstavnika starega reda in tako volilne moče izbiralo predvsem med bolj imovitimi iz lastnih vrst. - Vasilij Melik, »Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem«, v isti, *Slovenci 1848-1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrtnjak, Documenta et studia historiae recentioris, 15 (Maribor, 2002), 102, 103.

Med duhovščino je bilo še leta 1880 105 naročnikov *Slovenskega Naroda*. Ko govorimo o liberalnem katolicizmu seveda ne moremo govoriti, ali pa zelo poredko, o polni podpori liberalnim naziranjem, prej, kot zapiše Erjavec, o »načelni nejasnosti« in pomanjkanju »borbenega duha«. ¹⁶¹ Borbeni ali ne, delež duhovščine, ki je vsaj do neke mere sprejemala liberalizem, je bil znaten. Na prelomu stoletja je stanje na terenu povsem drugačno. Na ozemlju gorenjskega arhidiakonata je v tem obdobju v danem trenutku praviloma bivalo okrog 130 aktivnih svetnih duhovnikov (skupaj z upokojenimi okrog 150). Upošteva je predstavitev, upokojevanje in razmeroma kratek staž kaplanov v posamezni župniji (v primerjavi z letom 1900 se, do leta 1910, v posamezni dekaniji, zamenjata približno 2/3 svetnih duhovnikov) jih je na obravnavanem prostoru med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno delovalo še bistveno več. ¹⁶² Med vsemi nam je s pomočjo Jegličevega dnevnika in ostalega arhivskega gradiva uspelo identificirati tri duhovnika, ki sta vsaj na neki točki v svoji karieri gotovo gojili določeno afiniteto do liberalizma ali bili vsaj zelo blizu liberalnim občinskim veljakom. Jernej Ramoveš, župnik v Poljanah je konsistentno zavračal udejstvovanje v socialni in gospodarski organizaciji (kar pa ne velja ustanavljanja cerkvenih društev, na tem področju je bil dejaven in razmeroma uspešen) ter istočasno, vse do konca obravnavanega obdobja, aktivno podpiral liberalno stran v župniji. Za župnika Mihaela Koželja v Podbrezjah je gotovo, da je vsaj tesno prijateljeval z liberalnimi vaškimi veljaki, ne kaže pa, da bi liberalno stranko podpiral tako dejavno kot Ramoveš. Njuno pozicioniranje je rezultat formiranja v času pred nastopom krščansko-socialne ideje in dokončnim prelomom med klerikalizmom in liberalizmom na Kranjskem. Pri Ramovešu tudi vpetosti v krajevno stvarnost. Nenazadnje je župnijo Poljane upravljal že od leta 1875. Oba sta mašniško posvečenje prejela leta 1866, še v času škofa Vidmarja. Ramoveš je Približno dvajset let mlajši Ivan Čebašek, župnik na Trati, je bil takoj po prihodu v župnijo leta 1903 očitno bolj naklonjen liberalni strani, vendar je že do leta 1905 prestopil na klerikalno stran. Glede na to, da je Čebašek nekaj časa deloval kot kaplan v Poljanah in bil tudi potem z Ramovešem v dobrih odnosih, ni nemogoče, da se je afinitete do liberalizma navzel pri slednjem. ¹⁶³

¹⁶¹ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, 36, 37. Zavračanje konflikta je Pogačarju nakopalo kar nekaj nasprotstva v lastnih vrstah. Morda je v tem smislu najbolj značilen konflikt s stolnim vikarjem in tedanjim urednikom *Slovenca* Karlom Klunom. Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, 220-230 passim.

¹⁶² *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCM – MCMX* (Labaci, 1900-1910).

¹⁶³ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, 234-235, 323, 383, 404. in *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCLXXVI, MCM* (Labaci, 1876, 1900).

Povsem mogoče je, da je bil kateri duhovnik na tihem naklonjen liberalni stranki. Vendarle pa lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da se število liberalno usmerjenih duhovnikov ne povečuje. Nasprotno! Kjer obstane, ostane omejeno na starejši kler. Liberalizem med duhovščino v gorenjskem arhidiakonatu je očitno prej relikt neke druge dobe, kot indikator vitalne idejne opozicije.

Poleg že omenjenih sprememb v cerkveni organizaciji pride v 80. in 90. letih 19. stoletja do pomembnih preokretov v politiki in družbenem nauku na državni in deželni ravni. Sredi 80. let pride tudi na Kranjskem (v primerjavi s širšim evropskim prostorom sicer razmeroma pozno) do ideološke »ločitve duhov«, ki sredi 90. let preraste v politično. Ko je leta 1884 škofovsko službo nastopil knezoškof Jakob Missia je episkopat podprl bojeviti Mahničev ultramontanizem.¹⁶⁴ Težnje po prelomu in spopadu z liberalizmom in samostojnim političnim nastopom katoliške strani, ki so bile pred tem v vrstah nižje duhovščine že zaznavne vendar obrzdane s strani prejšnjega škofa, novi podpira in poziva k politični akciji.¹⁶⁵ Določanje smeri politične akcije je domena vodstva škofije. Takšna pozicija je morda najbolje zaobjeta v Missievem pastirskem pismu duhovščini o političnih volitvah »Monitum ad Clerum de electionibus politicis«¹⁶⁶ z dne 9.10.1895, pred državnozborskimi volitvami leta 1895. Duhovnik je škofu dolžan pokorščine tudi v politiki, ali, kot je v razlagi pastirskega lista zapisal Mahnič: »škof je duhovnikov ‘oče’, kateremu je obljubil pokorščino; ali – da govorimo bolj posvetno – škof je duhovnikov ‘gospodar’, kakor vradniku njegov ‘šef’ ali vojaku njegov ‘general’«¹⁶⁷ Duhovnik, ki se odloči za kandidaturo mora prej za mnenje vprašati škofa, tako Missia: »Zaradi tega resno ukazujem v Bogu, da vsak duhovnik, ki se poteguje za poslanski posel ali sam ali pa se od drugih postavlja, obvesti škofa, predno vsprejme kandidaturo za tak

¹⁶⁴ Walter Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja« v *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 5 (Celje, 1988), 116.

¹⁶⁵ Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«, 116.

¹⁶⁶ Jakob Missia, »Monitum ad Clerum de electionibus politicis« *Ljubljanski škofijski list* 1895 št. VIII., 97, 98 prevod v: Jakob Missia, »Ljubljanskega knezoškofa opomin duhovščini o političnih volitvah« *Rimski katolik* 1895 št. IV., 523-525 (pri navajanju teksta se dalje sklicujem na slovenski prevod v rimskem katoliku in ne na latinski original); V pričujočem pastirskem listu Missia opozarja še na predhodne pastirske liste, ki se nanašajo na politično delovanje duhovščine tj. pastirsko pismo avstrijskih škofov z 15.2.1891 (»Die unterzeichneten Erzbischöfe und Bischöfe Oesterreichs entbieten den Gläubigen ihrer Diöcesen Frieden, Heil und Segen, in Jesis Christus unserem Herrn.« *Laibacher Diöcesanblatt* 1891, št. II. 17-22. in v tem oziru še svojo odredbo: »Anordnung einer allgemeinen Gebetstunde anlässlich der Wahlen« - *Laibacher Diöcesanblatt* 1885 št. 5., 39-40. Na podobno problematiko kot pričujoči pastirski list avstrijskih škofov iz leta 1891 se nanaša tudi pastirski list avstrijskih škofov z januarja 1897 – *Ljubljanski škofijski list* 1897 št. I., 1-6. Oba pastirska lista sta bila izdana pred državnozborskimi volitvami, v obeh primerih je imel Missia pomembno vlogo pri koncipiranju teksta) in pastirsko pismo škofov goriške cerkvene pokrajine z dne 26.11.1887 (*Laibacher Diöcesanblatt* 1887 št. IX., 93-97 – s tem pastirskim pismom, ki se nanaša tudi na obsodbo liberalizma in branja »nasprotnih« časnikov, zlasti *Slovenskega Naroda* se bomo podrobneje ukvarjali v poglavju o tisku). V zvezi s temi vprašanji glej tudi: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi370871/>

¹⁶⁷ »Dve besedi v pojasnilo tega »pomina« *Rimski katolik* 1895 št. IV., 527.

posel, in ga vpraša, kaj on misli.¹⁶⁸ /.../ Zahtevam pa, da se ta ukaz strogo vrši tudi pri drugih političnih volitvah in pri občinskih volitvah ljubljanskih.«¹⁶⁹

Kar zadeva volilno disciplino pastirski list prepoveduje kandidaturo duhovniku, če je za kandidata že postavljen primeren, torej katoliški, laik ali drug duhovnik in strogo politično akcijo duhovnikov v nasprotnih strankah: »najbolj pa, kar Bog ne daj da bi se morebiti kak duhovnik pridružil stranki onih ljudij, ki kot sinovi nepokorščine prezirajo cerkveno avtoriteto in ki vodijo morebiti vže mnogo let srdit boj proti onim, katere je sveti Duh postavil za škofe, da vladajo cerkev. Za vernike bi bilo gotovo veliko pohujšanje, ako bi se, kar Bog ne daj,, kateri duhovnik bodisi kot kandidat, bodisi kot poslanec takim ljudem pridružil.«¹⁷⁰ V smoter volitev naj bo uporabljeno tudi bogoslužje »Ker pa prihaja vse dobro od zgoraj. Od Očeta luči, naj se v nedeljo pred volitvijo prvotnih volivcev v vsaki župnijski cerkvi vrše javne molitve in v to svrhu izpostavi sv. rešnje Telo skozi jedno uro in naj se verniki vsodbujajo, da je mnogobrojno počaste; to se bode zgodilo s tem, da se pouče, kako močno vplivajo volitve na korist cerkve in koliko morejo pripomoči, da se javno življenje zopet prilagodi naukom katoliške vere in tako naše večno vzveličanje ne samo ne izpostavi nevarnosti, nego čimbolj povspešuje.«¹⁷¹

Razvoj je v tem duhu potekal vse do konca obravnavanega obdobja.¹⁷² Jeglič se je ob svojem prihodu v škofijo že srečal z duhovščino, ki ni bila več pripravljena na kompromise in se je v večini jasno izrekla za politično akcijo. Nadrah v svojih spominih piše o dogodku ob koncu prvih duhovnih vaj za duhovnike ljubljanske škofije po Jegličevem nastopu škofovske službe:

Vsako leto smo imeli duhovniki skupne duhovne vaje v Alojzijevišču,¹⁷³ ki se jih je udeležil vsako leto tudi škof. L. 1898. so bile prvič pod Jegličem«. Na koncu duhovnih vaj je bila navada, da so se pri skupnem zajtrku izrekle zahvale: škofu in voditelju duh[ovnih] vaj. Pri tem zajtrku je l. 1898 vstal župnik in deželni poslanec Franc

¹⁶⁸ V primeru neupoštevanja pričujočega ukaza je bil zagrožen suspenz duhovnika. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi370871/> besedilo: Jakob Missia, »Monitum ad Clerum de electionibus politicis denuo inculcatur.« *Ljubljanski škofijski list* 1896 št. II., 28.

¹⁶⁹ Missia, »Ljubljanskega knezoškofa opomin duhovščini o političnih volitvah«, 524.

¹⁷⁰ *Ibid.*, 524.

¹⁷¹ Missia, »Ljubljanskega knezoškofa opomin duhovščini o političnih volitvah«, *Rimski katolik* 1895 št. IV., 525.

¹⁷² Istočasno z zahtevami po aktivnem vključevanju v politiko v smislu zgoraj omenjenih centralizacijskih tendenc leta 1913 pride do prepovedi samoiniciativnega delovanja pri pošiljanju vlog ali peticij na svetna oblastva s strani konferenc ali dekanov (kar je bila očitno precej razširjena praksa) brez odobritve s strani knezoškofijskega ordinariata. Dekanijski uradi ali konference duhovnikov so morali poslej besedila prej pošiljati ordinariatu »v pregled in odobrenje«. NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, dopis knezoškofijskega ordinariata »Častitim dekanijским uradom« z dne 31.7.1913.

¹⁷³ Duhovne vaje za duhovnike v Alojzijevišču so bile na priporočilo tedanjega vodje Alojzijevišča in poznejšega knezoškofa Janeza Zlatousta Pogačarja ustanovljene leta 1852, ko je ljubljansko škofijo še vodil knezoškof Alojzij Wolf (1824-1859). (Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, 156) V Missievi dobi in pozneje poleg osnovne funkcije duhovnih vaj, torej poglobljanja in izpopolnjevanja v duhovnem oziru, te postanejo tudi prostor, kjer knezoškof duhovnikom spregovori o »aktualnih vprašanih škofije.« Dolinar, »Skrb za prenavo Cerkev v ljubljanski škofiji«, 130.

Schweiger iz Radovice (poznej dekan v Leskovcu) in pojasnil škofu potrebo boja zoper liberalizem, lepo slogo med škofom missijem in duhovščino, kako bridko je iznenadena duhovščina, ko vidi škofa v objemu liberalcev itd, in je nazadnje zaklical škofu: Presvetli, mi z Vami, Vi pa z nami!«

Jeglič se je izgovarjal, da hoče vse pridobiti za Boga, da pa k temu vodijo različna pota. Missia je bil kakor apostol Pavel, odločen, borben – on pa hoče biti kakor apostol Janez in z ljubeznijo pridobiti liberalce...

Ta apel duhovščine in lastne skušnje so Jegliču kmalu odprle oči. Spoznal je, da je bila Missijeva cerkvena politika prava pa je krenil na njegova pota. Odslej je pobijal liberalizem z vsemi silami.¹⁷⁴

Vsaj del duhovščine torej ob koncu Missievega obdobja na položaju ljubljanskega knezoškofa ni le ponotranjil postulatov političnega katolicizma, ampak je bil v politiko klerikalne stranke vpet do te mere, da je bil pripravljen kljubovati tudi škofu, če je ta ravnal proti interesom stranke. Tendence k aktivni participaciji v politični sferi so med delom duhovščine obstajale že pred Missievim nastopom, le da so bile te sedaj, drugače kot prej, s strani vodstva uspešno kanalizirane. Kljub vsemu pa smo v tem primeru še precej daleč od razmer, kakršnim smo priča na koncu obravnavanega obdobja, ko je v politično življenje vključen domala ves kler v ljubljanski škofiji in ko se je od duhovnika pričakovalo delovanje in agitiranje v korist Slovenske ljudske stranke (in prej Katoliške narodne stranke).¹⁷⁵ To je novost, in ta novost je v največji meri posledica opisanih procesov.

V čas, ko na Kranjskem in v monarhiji pride do radikalne širitve volilne pravice, ki v temelju predrugači delovanje na političnem polju, duhovščina vstopa s trdnim organizacijskim okvirom in institucionalnimi vzvodi, ki ji omogočijo usklajeno delovanje, preko katerih se ohranja notranja disciplina in ki v končni fazi sredi prvega desetletja 20. stoletja na vseh ravneh politične stvarnosti omogočijo prevlado političnega katolicizma.

¹⁷⁴ Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, 162.

¹⁷⁵ Na primer: Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, 170.

4 Duhovnik, ruralna skupnost in društvo

31. maja 1910 ob dveh popoldne se je 26-letni Peter Naglič skupaj z ostalimi Orli iz svoje župnije odpravil k Marijinemu znamenju na Homcu. Pričakovali so knezoškofa Jegliča, ki je po opravljenem birmovanju in kanonični vizitaciji v Radomljah zdaj prihajal k njim. Tam niso bili sami. Ko je škof prišel v župnijo so ga nagovorili: »1. Č.g. župnik [Anton Mrkun], govoril je tudi Pirnat župan iz Nožic [župan občine Homec] 2. Franc Rode v imenu šolske mladine 3. Rezka Gostič v imenu dekliške Marijne družbe in jim je podala šopek 4. Janez Zupan v imenu Orlov 5. Jaz [Peter Naglič] v imenu mladeniške Marijne družbe in sem jim dal za spomin od Družbe podobo v romu Matere Božje na Homcu, bili so jo veseli 6. Franc Borc v imenu Izobraževalnega društva in Abstinenčnega odseka«. Po blagoslovu v župni cerkvi (poleg župne cerkve Marijinega Rojstva na Homcu je bila v župniji še podružnična cerkev sv. Mavricija v Šmarci) je škof odšel še v Šmarco. Tam ga je čakal še en sprejem z nagovori: »nagovoril jih je Janez Benda župan, v imenu občine Franc Borc, jim je podaril sliko v romu od kamniškega abstinenčnega okrožja« V cerkvi je imel škof »kratek govor o raznih rečeh, o abstinenци in zadružnosti, da naj bode vse na katoliški podlagi«. Temu je sledil ogled prostorov prosvetnih in gospodarskih društev v Šmarci (društvenega doma, zadruga in mlekarne).¹⁷⁶

Razgibano društveno življenje v tej in marsikateri drugi gorenjski župniji je predstavljalo enega glavnih temeljev, na katerih je bila zgrajena moč duhovnika in katoliškega gibanja v župniji. Po obdobju stagnacije, smo od 90. let 19. stoletja v monarhiji in tudi na Kranjskem pričali skokoviti rasti števila katoliških društev. Pri tem se, opiraje na klasifikacijo, ki se je v članku »Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne« poslužuje Ernst Bruckmüller, srečujemo s tremi glavnimi tipi društev: 1. »izključno verska društva (molitvene bratovščine, romarska in procesijska društva, misijonska društva ter društva za cerkveno glasbo)« 2. društva in organizacije katerih temeljni namen je bilo »ustvariti organizacijske mreže na različnih področjih – v socialnem skrbstvu, v socialnem varstvu, kot stanovska društva (za moške, ženske, mladino sploh, fante, dekleta, pa tudi za pomočnike, mojstre, delavce, študente, itd.) v osebni gmotni varnosti (kot hranilna in posojilna društva) za šport in družabnost (zlasti po 1890)« 3. »polpolitična in nepolitična društva«¹⁷⁷ Strogo političen značaj je imel samo zadnji tip društev, vendar sta v praksi v funkciji politike tudi prva tipa društev. Nadrah zapiše: »Pa »katoliška«, duhovska politika! Pravzaprav so bile vse naše organizacije politične in je bil njihov glavni namen, da se z njihovo pomočjo ohrani in okrepi katoliška, poznej prekrščena v

¹⁷⁶ Nagličev dnevnik, vpis za 31.5.1910

¹⁷⁷ Ernst Bruckmüller, »Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne« *Krekov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 9 (Celje, 1992), 140.

Slovensko ljudsko stranko ali SLS.«¹⁷⁸ Škofijsko vodstvo je od duhovnikov pričakovalo aktivno udejstvovanje in ustanavljanje društev.¹⁷⁹ »Kancler mons. Steska je v šali rekel: 'Ko bi prišel duhovnik k škofu in mu rekel: 'Ustanovil sem društvo starih bab,' bi mu škof zaklical: 'Izvrstno.'«¹⁸⁰

Župnijski duhovnik je bil tako lahko tako ali drugače vključen v delo plejade društev. Samo v prej omenjeni, 902 glavi,¹⁸¹ homški župniji, kjer je bilo društveno življenje sicer razmeroma dobro razvito, vendar je po velikosti in številu društev kljub vsemu težko primerljivo z največjimi župnijami gorenjskega arhidiakonata, najdemo leta 1910 lepo število društev: Marijina družba – mladeniška (43 članov in 5 kandidatov), dekliška (95 članic); tretji red sv. Frančiška (85 članov); Družba treznosti (342 članov popolnih in nepopolnih abstinentov); Abstinenčni odsek izobraževalnega društva (91 članov); bratovščina sv. Rešnjega Telesa (600 članov), apostolstvo molitve (380 članov); bratovščina presvetega Srca Jezusovega (527 članov); bratovščina sv. Rožnega venca (8644 članov); družba sv. Družine (180 družin); Apostolstvo sv. Cirila in Metoda (105 članov); Katoliško slovensko izobraževalno društvo (v Šmarci za celo župnijo) s knjižnico in odseki: 1. Odsek sv. Rafaela (skrb za izseljence), 2. Telovadni odsek (Orel – 38 članov)¹⁸², 3. pevski odsek (ki je bil istočasno tudi pevski zbor v cerkvi); Hranilnica in posojilnica (na Homcu – za vso župnijo); Mlekarna (v Šmarci – za vso župnijo); Kmetijsko društvo (v Šmarci – za vso župnijo); večina kmetov je bila včlanjena v Živinorejsko zadrugo za politični okraj Kamnik; Podružnica c. kr. kmetijske družbe na Homcu (25 članov); Čebelica; Kitarsko društvo v Domžalah (kite je za društvo pletlo približno 50 žena in otrok iz homške župnije).¹⁸³ Primerjava števila članov posameznih društev s številom župljanov kaže na zajeten delež prebivalstva župnije, ki je bil vključen v društveno življenje.

¹⁷⁸ Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, 169.

¹⁷⁹ Jeglič je v rešitvi pastoralne konference za duhovščino loške dekanije (z dne 18.7.1907) z dne 15.11.1907 v zvezi z izobraževalnimi društvi zapisal: »2. Pri razpravi o izobraževalnih društvih je padlo, kakor se razvidi iz poročila, marsikako zrno na dobro zemljo. Upati je, da bode tudi vzkalilo in vzrastlo v živahno društvo. Dobro je znano, da ni vse za vsak kraj, da torej pri snovanju novih društev mnogo odločujejo in odločevati morajo krajevne razmere, a vendar bi bilo nedopustno, ako bi kdo zakrivil, da mu premine prava prilika za osnovanje takega društva, ker bi ga utegnili prehiteti nasprotniki, ki so zadnji čas kaj marno na delu. Po toči je zastoj zvoniti.« NŠAL, ŽA Stara Loka, spisi, š. 42, Rešitev pastoralne konference za »duhovščino loške dekanije«, »ki se je vršila« 18.7.1907 z dne 15.11.1907.

¹⁸⁰ Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, 169.

¹⁸¹ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MCMX* (Labaci, 1910), 59.

¹⁸² Večina telovadcev je bila - kot vidimo tudi v Nagličevem primeru - hkrati članov mladeniške Marijine družbe. NŠAL 14, vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Homec z dne 1.6.1910.

¹⁸³ NŠAL 14, vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure, promemorija župnije Homec z dne 1.6.1910.

Ozrmo se le na število članov Marijine družbe. 143 članov in kandidatov le ko gre za mladino!¹⁸⁴

Seveda so, ko gre za stopnjo razvitosti društvenega življenja in njegovega vpliva na stvarnost, med župnijami obstajale precejšnje razlike, ki so igrale pomembno vlogo v razvoju političnega življenja v župnijah. S tem se bomo še ukvarjali v enem od naslednjih poglavji. Na tem mestu se ozrmo na duhovnikovo vlogo v društvih. Strogo cerkvena društva, kot Marijine družbe in razne bratovščine, ki so bile vsled svoje narave neobhodno pod direktnim nadzorom duhovnika, vsaj ko gre za politična vprašanja, niso imela subverzivnega potenciala. Za razliko od družabnih, prosvetnih in gospodarskih društev. Tu sta bili duhovnikova iniciativa in participacija - če naj se preprečijo anomalije, ki bi lahko škodovala ugledu duhovnika, katoliškega gibanja in cerkvene organizacije, in preprečijo odmiki od moralnih in političnih postulatov klera – nujni. Škofjeloški župnik Avgust Šinkovec je denimo na konferenci Sodalitas Ss. Cordis Jesu starološke dekanije referiral:

Nekdaj so snovali Čitalnice, katerih so se liberalci polastili, in bralna društva. Ustanovitelji teh društev so bili dobri možje; sedaj pa delajo ta društva v kvar katoliške cerkve. Priporočajo se zato 'izobraževalna društva', ki naj imajo med pravili, da imajo duhovniki kot taki že mesto v odboru. To je močna bramba zoper slab vpliv. Razmere so take, da duhovnik mora delati, ker prihodnost bo demokratična. Kdor bo delal, tisti bo imel ljudstvo za seboj. Duhovnik mora delati po 'izobraževalnih društvih'. Kjer so ta društva, ne gre na slabše, ampak na boljše. Res, da so težkoče. Lajikov manjka, vse naj dela duhovnik. Duhovnik na si vzgoji dobre lajike, da ga podpirajo.¹⁸⁵

Že obstoječa društva, ki za svoj obstoj niso potrebovala ideološke ali verske podlage in niso bila ustanovljena na pobudo duhovščine, denimo bralna in gasilska društva, so bila za obvladovanje še precej težavnejša. Problematičen je bil predvsem njihov ustroj. Duhovnik v takšnih društvih nemalokrat ni imel sedeža v odboru društva in s tem direktnega vpliva na njegovo delovanje. Župnijska duhovščina je tudi zato podpirala ustanavljanje formalno sicer povsem posvetnih društev, ki so, pod duhovnikovim formalnim ali neformalnim vodstvom, sčasoma dobivala vedno bolj katoliško naravo. Problematiko precej nazorno nakazuje še en Šinkovčev komentar:

¹⁸⁴ V Marijino družbo so mladi lahko pristopili ob dopolnjenem 14. letu. Nekako po letu 1911 se je postopoma začelo še oblikovanje Marijinih vrtcev v katere so bili vključeni mlajši otroci. Anton Bonaventura Jeglič, »Duhovnikom ljubljanske škofije«, *Ljubljanski škofijski list* 1912 št. III., 48-49. V zvezi z najzgodnejšimi pozivi, k njihovem ustanavljanju glej: »Kako bi najložje in najboljše zavarovali in oteli naše fante?«, *Bogoljub* 1911 št. 4., 109-111.

¹⁸⁵ NŠAL, ŽA Stara Loka, spisi, š. 42, Zapisnik konference Sodalitas za duhovščino starološke dekanije z dne 2.1.1907 v Žabnici.

Ker so požarne brambe večinoma v nasprotnih rokah, je duhovniku silno težko nastopiti, posebno, kadar se gre za kako prireditve. Nekoliko lažje je za duhovnika tam, kjer se ima društvo šele ustanoviti. Je pa tudi tu težava radi načina, kako se udi volijo; nekaj udov volijo vsi člani, nekaj pa posamezni oddelki, kakor plezavci, brizgavci i.t.d. Tudi ponavadi tu pokaže učitelj svoje prepričanje in ima precejšnjo besedo, ker dela pod krinko požarne nepristranskosti, ki se pa kmalu pokaže v pravi liberalni luči. Edino na ta način more duhovnik nekaj doseči, če dobi v roke pravila in se s sklicateljem pogovori o odboru in o vseh tistih, ki naj bi bili na posameznih orodjih. – Če pa že društvo obstoji in je odbor liberalen, zaenkrat direktno ne moremo blizu.¹⁸⁶

Poleg obravnavanih tipov društvene organizacije je bila duhovščina v zadnjih desetletjih 19. stoletja vse bolj vpeta tudi v gospodarske organizacije.¹⁸⁷ Njihov razvoj je bil tesno povezan z razvojem krščansko-socialnih idej, ki so že v 80. zlasti pa od 90. let dalje v monarhiji in na Kranjskem, ki, kar zadeva recepcijo teh idej ni bistveno zaostajala za širšim prostorom.¹⁸⁸ In bil je skokovit. Samo v avstrijski polovici monarhije je število »katoliških« gospodarskih organizacij naraslo z 30 leta 1888 na 7000 leta 1909.¹⁸⁹ Že ob ustanovitvi KNS leta 1892 je imela krščansko socialna linija v stranki nemajhen vpliv. Po smrti konservativnega Karla Kluna (1896) pa je v stranki povsem prevladala.¹⁹⁰ Nemajhen pomen za uspešen razvoj krščansko-socialnega gibanja na Slovenskem je brez dvoma imela tudi podpora škofijskega vodstva za časa škofov Missie in Jegliča. Za časa slednjega »ni ostalo le pri podpori, temveč je dejavno sodeloval in se za gibanje tudi izpostavljal nasproti vladi in cesarju.«¹⁹¹ Uspehi krščansko socialnega gibanja so pomembno pripomogli k utrjevanju in krepitvi pozicije političnega katolicizma med nižjimi stanovi na Kranjskem. Kot zapiše Melik so glavni protagonisti¹⁹²

¹⁸⁶ NŠAL, ŽA Stara Loka, spisi š. 42, Zapisnik konference Sodalitas za duhovščino starološke dekanije z dne 10.1.1912 v Škofji Loki.

¹⁸⁷ Bruckmüller, »Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne«, 140, 141.

¹⁸⁸ Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«, 116. »Razen posvetne organizacije« poudarja Erjavec »je pa začel »Slovenec« na prelomu 90 ih let stalno opozarjati tudi na potrebo politične in gospodarske organizacije (leta 1885. je začela poslovati prva kmetiška posojilnica r. z. z. o. z. v Podbrezjah).« Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, 53.

¹⁸⁹ Bruckmüller, »Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne«, 141.

¹⁹⁰ Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«, 117.

¹⁹¹ Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«, 118. Prim. Walter Lukan »Ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič in dunajske oblasti (1898-1905)«, v *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 8 (Celje, 1991), 227-279 (zlasti priloge: »Jegličev promemorija cesarju Francu Jožefu z dne 27. marca 1900«; »Heinovo stališče k Jegličevi spomenici, poslano 29. aprila 1900 ministrskemu predsedniku Ernestu Korberju«; »Jegličeva spomenica cesarju Francu Jožefu z dne 31. januarja 1902«; »Heinova spomenica o Jegličevem delovanju s spremnim pismom z dne 2. novembra 1904, naslovljenim na ministra za uk in bogočastje Wilhelma Hartla«).

¹⁹² Zlasti Janez Evangelist Krek, Jože Gostinčar in Miha Moškerc Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«, 117. Pri čemer gre, kot poudarja Erjavec »Vzporedno s krščansko-socialnim gibanjem, ki ga je vodil dr. J. E. Krek, /.../ v teh letih tudi katoliška gospodarska organizacija, ki ji je

gibanja »začrtali na katoliških temeljih slonečo emancipacijo tako imenovanih »delavskih stanov« - kmetov in delavcev, v teoriji tudi obrtnikov, toda organizatorski uspehi pri mali obrti so daleč zaostajali za organizacijo kmetov in delavcev. Kmet je na podlagi široke katoliške združne akcije postal, ali bolje ostal hrbtenica katoliške stranke.«¹⁹³ Moč katoliške stranke na podeželju (in tudi med delavstvom¹⁹⁴) je temeljila na razvejeni gospodarski organizaciji, temelječi na hranilnicah, posojilnicah in zadrugah pri čemer je na Kranjskem (tako kot sicer v monarhiji) iniciativa prihajala predvsem s strani mlajše župnijske duhovščine.¹⁹⁵

Gradivo, ki smo ga analizirali, razmeroma redko nakazuje na odklonilen odnos duhovščine do udejstvovanja v gospodarski organizaciji. Ko se z nasprotovanjem vseeno srečamo je to največkrat omejeno na starejše župnike. Morda je v tem oziru najbolj simptomatičen komentar, že omenjenega, poljanskega župnika Jerneja Ramoveša: »Moje geslo je ukoreninjeno v meni po svojem kmečkem očetu: 'Drži se domačega ognjišča!' Tako delam sam, tako učim druge. Zatorej sem nasprotnik sedanjih zadrug in posojilnic.«¹⁹⁶ Vodstvo ali vsaj nadzor nad delovanjem gospodarskih organizacij v župniji je navadno v domeni župnijske duhovščine. V delovanje približno 620 zadrug, kolikor jih je delovalo v okviru Zadržne zveze je bilo na začetku leta 1911, denimo, vključenih več kot 600 duhovnikov (seveda ne samo na Kranjskem).¹⁹⁷ »Edino le naši organizaciji združništva se ima naša stranka zahvaliti za svojo moč. Tista moč pa, ki vodi zadruge je duhovnik, on je spiritus agens. Nasprotniki to prav dobro vedo in bi silno radi duhovnike odvrgli. In tu jim pride prav ta odlok! [»de vetita clericis temporalis administratione«] Če se bo izpeljal bo vse propadlo: laikom ljudstvo (čeprav jim mi) ne zaupa.«¹⁹⁸ »Kot načelnik nadzorstva pri 'Zadržni Zvezi' sem se prepričal, da ni bilo vse v redu, ko so imeli vse v rokah lajiki: eni so sebični, eni liberalni. Zato smo vplivali, da mora zraven nekaj duhovnikov. Ljudstvo zaupa le duhovnikom.«¹⁹⁹ Razmišljanji komendskega župnika Valentina Bernika (prvi citat) in kamniškega dekana in župnika Ivana Lavrenčiča v

načeloval dr. Jv. Šusteršič in pri kateri je vodilno sodeloval tudi dr. Krek« Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, 109

¹⁹³ Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«, 117.

¹⁹⁴ Zlasti v tem oziru je, kot ugotavlja Lukan »slovenski socialni katolicizem profitiral od počasnejše socialne diferenciacije v slovenskih deželah. V času, ko je delavsko vprašanje na Slovenskem stopilo močnejše v ospredje, je ta imel že izoblikovan socialni program. Na Dunaju pa je socialni katolicizem izgubil delavce, še preden se je prav zavedal delavskega vprašanja.« Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«, 118.

¹⁹⁵ Bruckmüller, »Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne«, 141.

¹⁹⁶ NŠAL 14, vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Poljane z dne 9.10.1905.

¹⁹⁷ Jeglič, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, 501.

¹⁹⁸ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, Konferenca Sodalitas za duhovščino kamniške dekanije v Kamniku z dne 19.1.1911.

¹⁹⁹ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, Konferenca Sodalitas za duhovščino kamniške dekanije v Kamniku z dne 19.1.1911.

zvezi imata podobno logiko kot tista, ki se nanašajo na društveno življenje. Duhovnik naj vrši kontrolo nad delovanjem zadrug (in drugih gospodarskih organizacij) in s tem prepreči politične in moralne odmike laikov.

Tu se srečamo še z enim precej zanimivim elementom. Pristankom skupnosti na duhovnikovo vodstvo v gospodarskih organizacijah, pri čemer skupnost za primerne in zmožnega smatra prav duhovnika in ne laika, čeprav bi ta prihajal iz taiste sredine in čeprav ga duhovnik ima za adekvatnega. Pri tem ne gre le za dejstvo, da je bil v podeželskih skupnostih, poleg učitelja, duhovnik pogosto edini z zadostno izobrazbo za opravljanje funkcije.²⁰⁰ Razloge moramo verjetno iskati tudi v specifični poziciji župnijskega duhovnika v ruralni skupnosti. Duhovnik je praviloma izhajal iz takšne skupnosti. Analiza poklicne strukture očetov slušateljev četrtega letnika teologije na bogoslovnem semenišču v Ljubljani, za štiri desetletna obdobja med letoma 1871 in 1910, kaže na pretežno ruralno provenienco slušateljev. V vseh štirih desetletnih obdobjih je le kmečkih sinov vselej okrog 60% (glej prilogo: »analiza poklicne strukture očetov slušateljev četrtega letnika teologije na bogoslovnem semenišču v Ljubljani med letoma 1871-1910«).²⁰¹ Razmerja moči, notranja dinamika in mentalitete ruralnega prebivalstva za duhovnika največkrat niso bile nekaj tujega. Po drugi je duhovnik, tudi če je izhajal iz takšne skupnosti, ostajal zunaj nje. Bil je neporočen, ni bil lastnik zemlje in kot tak - tudi če bi na račun dela v gospodarskih organizaciji prosperiral - ni mogel ogroziti obstoječih razmerji moči. Skrb in občutek, naj si osnovan ali ne, da laični voditelji - ki pa so del skupnosti in največkrat imajo družino in zemljo - prosperirajo na račun ostalih, sta bila še kako prisotna.

Ko gre za hranilnice in posojilnice, se srečamo še z enim razlogom, ki je prispeval k nadpovprečni zastopanost duhovnikov pri upravi gospodarskih organizacij. Duhovniki so delo v hranilnicah in posojilnicah opravljali zastonj. Glede na to, da so denarni zavodi v majhnih župnijah pogosto poslovali na meji ekonomske vzdržnosti bi zaposlovanje laikov proti plačilu lahko ogrozilo njihov obstoj. Motniški župnik Janez Plahutnik je tako na konferenci Sodalitas Ss. Cordis Jesu za kamniško dekanijo v Kamniku 19.1.1911, denimo dejal: »Lani smo imeli pri hranilnici 5 K izgube, kako bomo imeli tajnika-lajika?«²⁰² In škof Jeglič v svojem dnevniku:

²⁰⁰ »V semenišču se bo poskrbelo, da bogoslovci dobe vsaj v glavnem temeljit poduk o današnjem socialnem gibanju.« Anton Bonaventura Jeglič, »Shod preč. gg. dekanov v Ljubljani dne 11.4.1899« Ljubljanski škofijski list 1899 št. IV, 72.

²⁰¹ Avtorjev pregled katalogov slušateljev teologije za obdobje 1871-1910. NŠAL 32, Bogoslovno semenišče v Ljubljani, š. 75-76, Katalogi slušateljev teologije.

²⁰² NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, Konferenca Sodalitas za duhovščino kamniške dekanije v Kamniku z dne 19.1.1911.

»Na manjših krajih Raiffeisnovke le uspevajo, če se dela brezplačno, česar pa laik ne bo storil, to more le duhoven, ki je zares požrtvovalen in dela pro Deo, zato pa tudi pro populo.«²⁰³

Na področju društvene in gospodarske organizacije je bila duhovščina v obravnavanem obdobju praviloma uspešna, kar se je odražalo tudi v bolj ali manj kontinuirani rasti števila članov. Odločitev posameznika za članstvo v takšnem društvu je bila seveda lahko posledica povsem iskrene intimne privrženosti katoliškim idejam in postulatam. Dnevniške zapiske Petra Nagliča težko interpretiramo kako drugače. Vendarle pa takšna iskrena privrženost ni bila pravilo. S povečanjem števila članov je preprečevanje moralnih odklonov postajalo vse težje. In ni šlo le za moralne odklone. Po tem, ko je katoliška stran na nekem prostoru dosegla prevlado v politični in gospodarski sferi, je članstvo nemalokrat postalo zgolj sredstvo za zadovoljevanje osebnih ambicij.²⁰⁴

²⁰³ Jeglič, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, 501.

²⁰⁴ Glej na primer: Nagličev dnevnik in Nadrah, *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, 169.

5 Nova publika

»Slabi, veri sovražni časniki to je tista peklenska kuga ki se vedno bolj razširja in povzročuje, da se število zanesljivo katoliško mislečih Slovencev vedno bolj krči. To je tisti najbolj nevarni sovražnik, kateri nam je odtrgal že toliko tako lepih trdnjav in trdnjav.«²⁰⁵ je izhajajoč (tudi) iz izkušenj iz časa svojega službovanja na Notranjskem leta 1892 v svojih predlogih k načrtom resolucij za razpravo na I. katoliškem shodu zapisal beneficiat na Goričici Jakob Strupi. Na Goričici ni dovolil da bi ga razvoj stvari prehitel: »Tukaj mi gre bolje,« pravi »še sem pravi čas zasejal 'Domoljuba', tako, da je res postal pri nas zakotni list. Postavil sem si z 'Domoljubom' tako močno in gosto ograjo, da jo 'Narod' in 'Rodoljub' podreti in raztrgati ne moreta. Le eden ali dva sta se skozi zmuzala, a hitro sem zamašil dotične bukvice, in zdaj je mir, seveda stati bo treba na straži.«²⁰⁶

Duhovščina se je na začetku obdobja, ki je predmet te analize, že dobro zavedala pomena in potenciala tiskane besede za širjenje svojih (in nasprotnih) postulatov. Razvoj osnovnega šolstva in praktično udejanjenje šolske obveznosti sta v drugi polovici 19. stoletja povzročila hitro rast pismenosti med širšimi sloji prebivalstva. Še leta 1880, torej približno deset let pred Strupijevim pisanjem je bil delež nepismenega prebivalstva na območju kamniškega, kranjskega in radovljiškega okrajnega glavarstva razmeroma velik:

Okrajno glavarstvo	znajo brati in pisati	znajo le brati	nepismeni	skupaj
Kamnik	9055 (23%)	10381 (27%)	19643 (50%)	39079
Kranj	10950 (21%)	9941 (19%)	31403 (60%)	52594
Radovljica	7942 (30%)	4749 (18%)	13496 (52%)	26180

Tabela 5: pismenost prebivalstva na ozemlju okrajnih glavarstev Kamnik, Kranj in Radovljica po ljudskem štetju leta 1880.²⁰⁷

Primerjajmo razmere s tistimi iz leta 1900:

²⁰⁵ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 25, Predlogi k načrtom resolucij za razpravo na I. katoliškem shodu Goričica 17.5.1892.

²⁰⁶ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 25, Predlogi k načrtom resolucij za razpravo na I. katoliškem shodu Goričica 17.5.1892.

²⁰⁷ Österreichische Statistik: Die Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, I./1882 zv. 2 »Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen«, 28-31.

Okrajno glavarstvo	spol	znajo brati in pisati			skupaj	znajo le brati			skupaj	nepismeni			skupaj
		kraji/št. preb.				kraji/št. preb.				kraji/št. preb.			
		do 500	501-2000	2001-5000		do 500	501-2000	2001-5000		do 500	501-2000	2001-5000	
Kranj	m.	9070	829	2414	12313	1619	140	27	1786	8507	1293	865	10665
	ž.	9119	930	2530	12579	3342	466	179	3987	8896	1562	1285	11743
	skupaj	18189	1759	4944	24892	4961	606	206	5773	17403	2855	2150	22408
	m. (%)	47%	37%	73%	50%	8%	6%	1%	7%	44%	57%	26%	43%
	ž. (%)	43%	31%	63%	44%	16%	16%	4%	14%	42%	53%	32%	41%
	skupaj (%)	45%	34%	68%	47%	12%	12%	3%	11%	43%	55%	29%	42%
Kamnik	m.	9086	1637		10723	952	27		979	6567	534		7101
	ž.	9781	1901		11682	2453	123		2576	6306	653		6959
	skupaj	18867	3538		22405	3405	150		3555	12873	1187		14060
	m. (%)	55%	74%		57%	6%	1%		5%	40%	24%		38%
	ž. (%)	53%	71%		55%	13%	5%		12%	34%	24%		33%
	skupaj (%)	54%	73%		56%	10%	3%		9%	37%	24%		35%
Radovljica	m.	5615	3379	787	9781	302	106	20	428	2608	1154	323	4085
	ž.	5706	3505	556	9767	832	296	25	1153	2698	1243	293	4234
	skupaj	11321	6884	1343	19548	1134	402	45	1581	5306	2397	616	8319
	m. (%)	66%	73%	70%	68%	4%	2%	2%	3%	31%	25%	29%	29%
	ž. (%)	62%	69%	64%	64%	9%	6%	3%	8%	29%	25%	34%	28%
	skupaj (%)	64%	71%	67%	66%	6%	4%	2%	5%	30%	25%	31%	28%

Tabela 6: stopnja pismenosti prebivalstva po velikosti naselji v okrajnih glavarstvih Kranj, Kamnik in Radovljica po ljudskem štetju leta 1900.²⁰⁸

²⁰⁸ Österreichische Statistik: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, LXIII/1903 zv. 2 »Die Bevölkerung nach den Grössenkatogorien der Ortschaften, nach der Gebürtigkeit, nach der Confession und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade innerhalb der Grössenkatogorien der Ortschaften und dem Familienstande«, 84-87.

Če se najprej ozremo na splošno stanje opazimo izrazito izboljšanje stanja pismenosti. Število pismenih, ki pred letom 1880 v nobenem od treh okrajnih glavarstev ne preseže 30% celotne populacije, se 20 let pozneje v kranjskem okrajnem glavarstvu približa in v kamniškem preseže 50% celotne populacije. Še z bistveno višjim odstotkom imamo opraviti v radovljiškem okrajnem glavarstvu, kjer število pismenih že preseže 66%. V skladu s tem se na drugi strani spektra srečamo z upadom števila nepismenih, ki le še v okrajnem glavarstvu Kranj presega 40% populacije, v radovljiškem pa pade že pod 30%. Še bolj drastičen je upad števila tistih, ki znajo le brati, njihov delež se v primerjavi z letom 1880 v kamniškem in radovljiškem okrajnem glavarstvu več kot prepolovi, nekoliko manjši a še vedno znaten je tudi upad v kranjskem okrajnem glavarstvu. Podatki popisa za leto 1900 omogočajo še nekoliko natančnejšo razčlenbo. Pričakovano je stopnja pismenosti praviloma nižja med prebivalstvom, ki biva v ruralnih naseljih z manj kot 500 prebivalci, pri čemer je v skladu s splošno sliko najnižji delež pismenega prebivalstva v kranjskem, najvišji pa v radovljiškem, kjer se stopnja pismenosti v ruralnem najbolj približa tisti v bolj ali manj urbanih središčih. V kamniškem in kranjskem okrajnem glavarstvu je diskrepanca večja. V obeh primerih nekaj nad 20%, pri čemer je pismenost v srednje velikih podeželskih centrih v kranjskem okrajnem glavarstvu nižja od tiste v manjših naseljih. Podobno se v manjših naseljih praviloma srečujemo z večjim deležem prebivalstva, ki je zmožen le branja. Stopnja pismenosti je praviloma nekoliko nižja med ženskami vendar običajno, in zlasti v krajih z manj kot 500 prebivalci, ne bistveno.

Gornji podatki nakazujejo na strukturne spremembe, ki so za našo analizo ključne. Na kontinuirano rast pismenosti na eni in še vedno razmeroma velik delež nepismenih v ruralnih skupnostih na drugi.²⁰⁹ Na gorenjskem podeželju na prelomu stoletja nastaja nova publika, ki ji je treba tiskano besedo skupaj s postulati političnega katolicizma, ki jih širi duhovščina, šele predočiti.²¹⁰ Kmet na prelomu stoletja postaja bralec in, praviloma, voljan receptor za tisto kar bere. Začne se boj za novega bralca, o katerem piše beneficiat na Goričici, pri čemer je ključno, da ena stran drugo prehití in si zagotovi njegovo lojalnost. Duhovščina je pri tem v boljšem položaju od liberalne ali nemara socialdemokratske strani. Dovolj gosta mreža župnij z razvito katoliško društveno in gospodarsko organizacijo in političnim kapitalom duhovščine omogoča učinkovito razširjanje katoliškega tiska med nove bralce.

²⁰⁹ Pri čemer bi lahko upravičeno sklepali, da je takšna diskrepanca v stopnji pismenosti med vasjo in podeželskimi centri obstajala tudi leta 1880. Ob predpostavki, da se delež populacije, ki biva v krajih z manj kot 500 prebivalci, ni zmanjšal lahko, glede na to, da gre pri tem za večinski delež populacije, dokaj varno sklepamo, da je delež pismenih v teh naseljih leta 1880 vsaj za kakšen odstotek ali dva nižji od splošnega stanja.

²¹⁰ To seveda ne pomeni, da ljudje pred tem niso imeli stika z idejami, ki jih širi tisk. Če sami niso brali so jim o prebranem lahko pripovedovali drugi.

Kvantitativna analiza trendov rasti ali padanja števila naročnikov časnikov na podlagi pregleda vizitacijskih poročil in materiala pastoralnih in sodalnih konferenc je marsikdaj težavna. Podatki o naročnikih posameznih časnikov, s katerimi so razpolagali duhovniki, so bili praviloma razmeroma dobri. Nenazadnje je cerkvena oblast od svoje duhovščine to tudi zahtevala. Takole pravi Jeglič v zaupnem dopisu »Našim gg. duhovnikom.« z dne 27.8.1911: »Zato ponavljam navodilo, da naj imajo gg. župniki v evidenci časopise, ki prihajajo v njihove župnije, naj imajo zaupne može po vaseh, s katerimi naj se večkrat skupno posvetujejo.«²¹¹ Velik del katoliških je običajno prihajal neposredno v župnišče ali na naslov izobraževalnega društva, od koder so jih delili med naročnike. Duhovščina je občasno celo sama financirala naročanje katoliškega časopisja. Leta 1905 v promemoriji ob kanonični vizitaciji za župnijo Vodice na primer beremo: »Slabo časopisje zatira duhovščina zlasti s tem, da gmotno precejšnjo svoto žrtvuje za naročnike 'Domoljuba' ki ima izmed župnij Kamniške dekanije tukaj vsaj drugo mesto po številu naročnikov.«²¹² Tudi o naročnikih in bralcih liberalnega časopisja je bil duhovnik v majhnih župnijah navadno dobro obveščen. Običajno je težava v tem, da duhovnik, ki navede natančno število izvodov večine naročenih časnikov, o številu naročnikov katerega med njimi govori opisno. Težava je tudi v vestnosti pri sestavi promemorij. Kjer podatek v eni od promemorij umanjka nimamo novega ali starega stanja s čim primerjati. Kljub vsemu za 16 župnij razpolagamo z razmeroma uporabnimi podatki:

²¹¹ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, Jegličev zaupni dopis »Našim gg. duhovnikom« z dne 27.11.1911.

²¹² NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Vodice z dne 5.5.1905.

Dekanija	Župnija	1905	1910	%	
Kamnik	Homec	90	225+	150%	kat. +
	Komenda	157+	275+	75%	kat. + lib. +
	Mekinje	62+ -	70 + -	13%	kat. +
	Nevlje	48	51 + -	6%	kat. +
	Vodice	203 +	193 +	-5%	kat. - lib. = -
	Zgornji Tuhinj	70	88	26%	kat. + lib. +
Stara Loka	Nova Oselica	58	71	22%	kat.+
	Sorica	47+	74	57%	kat.+ lib. +
	Zali Log	30	35+	17%	kat.+ lib. =
		1907	1913		
Kranj	Duplje	32-	42+	31%	kat. + lib. = +
	Preddvor	93 + -	109	17%	kat. + lib. +
	Smlednik	103+	300 + -	191%	kat. + lib. = +
	Vesovo	57 -	133 +	133%	kat. + lib. +
Radovljica	Srednja vas	212	275	30%	kat.+
	Gorje	245+	272 +	11%	kat. = + ²¹³
	Ribno	40	55	38%	kat. + lib. + ²¹⁴
	Povprečje	97	142	51%	

Tabela 7: trendi rasti in padanja števila naročnikov časopisov v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Kranj, Loka in Radovljica.²¹⁵

V obdobju med letoma 1905 in 1910 v kamniški in starološki dekaniji oziroma med 1907 in 1913 v kranjski in radovljiški zaznamo opazno rast števila naročnikov takšnega in drugačnega časopisja. Rast sicer precej variira, od 191% v župniji Smlednik do 5% upada v vodiški župniji, ki pa je znotraj obravnavanega vzorca tudi edini. Rast je praviloma zaznati tako pri katoliško kot tudi pri liberalno (in socialdemokratsko) usmerjenem časopisju, pri čemer pa je v praksi povečanje števila naročnikov katoliško usmerjanega časopisja bistveno višja od števila novih naročnikov liberalnega ali socialdemokratskega časopisja. Pogosto se srečamo le z enim ali dvema novima naročnikoma liberalnega (in socialdemokratskega) časopisja, pri čemer je bilo njihovo število že v osnovi nizko (glej prilogo: »število in spreminjanje števila naročnikov

²¹³ V promemoriji za leto 1907 navedeno samo število *Domoljubov* in *Bogoljubov*, ki so pod skupnim naslovom prihajali na župnišče, v promemoriji za leto 1912 se srečamo z enakim problemom ampak samo ko gre za naročnike *Domoljuba*. V praksi je v župnijo verjetno prihajal še kakšen izvod več.

²¹⁴ V obeh promemorijah je navedeno samo število izvodov *Domoljubov* in *Bogoljubov*, ki so pod skupnim naslovom prihajali na župnišče, v praksi jih je bilo morda več.

²¹⁵ Avtorjev pregled promemorij. NŠAL 14, Vizitacije, š. 11-13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča.

liberalnega in socialdemokratskega časopisja v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Stara Loka, Kranj in Radovljica«).²¹⁶

Ko gre za katoliško časopisje so na gorenjskem podeželju prisotni domala vsi naslovi,²¹⁷ pri čemer sta daleč najbolj razširjena *Domoljub* in *Bogoljub*, poleg njiju pa splošno razširjena tudi *Slovenec* in po letu 1911 *Gorenjec*. Če v obzir vzamemo gornji vzorec (pa tudi sicer) prva skupaj praviloma navržeta nad $\frac{3}{4}$ vseh, ki prihajajo v župnijo (o deležu *Domoljuba* in *Bogoljuba* med časopisjem v obravnavanem vzorcu glej prilogo: »delež in spreminjanje deleža naročnikov Bogoljuba in Domoljuba med vsemi naročniki časnikov v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Stara Loka, Kranj in Radovljica«). V pričujočem vzorcu (verski list) *Bogoljub* v povprečju odgovarja približno 30% izvodov vsega časopisja (pri čemer njegov delež naraste od 26% v letih 1905/7 na 33% v letih 1910/13). Delež *Domoljuba* je še bistveno večji in v povprečju predstavlja praktično vsak drugi izvod časopisja (pri čemer njegov delež nekoliko upade – iz 57% v letih 1905/7 na 49% v letih 1910/1912). Če je kateri »politični« časopis odločilno vplival na politični imaginarij gorenjskega kmetstva je bil to *Domoljub*. Bistveno bolj od *Slovenca*. Nenazadnje je bila višja tudi naklada. Leta 1913 je imel *Slovenec* približno 4000 naročnikov, poleg tega njegova sobotna izdaja še okrog 4500. Istega leta je bilo naročnikov *Domoljuba* nekaj manj kot 30.000.²¹⁸

Tako v župnijah pričujočih v zgornji tabeli, kot tudi nasploh je, kar se tiče liberalnega časopisja na obravnavanem prostoru najbolj razširjen *Slovenski Narod*, poleg tega še *Slovenski Dom* in *Gorenjec*²¹⁹ in po letu 1913 *Sava* (o razširjenosti liberalno in socialdemokratsko usmerjenega časopisja na obravnavanem vzorcu glej prilogo: »število in spreminjanje števila naročnikov

²¹⁶ 13 naročnikov liberalnih časnikov v župniji Komenda leta 1910 – kjer se med župnijami, ki smo jih uporabili za vzorec v zgornji tabeli srečamo tudi z daleč največjim številom novih naročnikov liberalnega časopisja (leta 1905 je duhovnik zaznal le enega) – nekajkrat presega za ta prostor običajno število naročnikov liberalnih časnikov v ostalih župnijah, in še potem število naročnikov liberalnega časopisja predstavlja le nekaj manj kot 5% delež vsega časopisja v župniji. NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Komenda z dne 8.5.1905; NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Komenda z dne 20.5.1910.

²¹⁷ Med njimi politični listi: *Slovenec*, *Domoljub*, *Gorenjec* (po letu 1911), v treh župnijah tudi *Dolenjske Novice* in v eni (Novi Oselici) *Primorski list*; stanovski listi: *Detoljub*, *Vrtec*, *Angelček*, *Zora*, *Mladost*, *Slovenski Učitelj*, *Občinska Uprava*; beletristični *Dom in Svet*, verski *Bogoljub*, poleg teh še razni gospodarski listi, protialkoholna *Zlata doba* in drugi. NŠAL 14, Vizitacije, š. 11-13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča. - Za več podatkov glej še: Anton Bonaventura Jeglič, »Duhovnikom ljubljanske škofije za leto 1913.« *Ljubljanski škofijski list* 1913 št. III., 60-63.

²¹⁸ Anton Bonaventura Jeglič, »Duhovnikom ljubljanske škofije za leto 1913.« *Ljubljanski škofijski list* 1913 št. III., 61. Erjavec naklado *Slovenca* postavi višje. Oktobra 1910 naj bi dosegla 10.000 izvodov (pri čemer ne dela razločka med dnevno in tedensko izdajo). Pri oceni naklade *Domoljuba* ni bistvenih razlik vendar jo prav tako postavi višje in naj bi imel »meseca avgusta 1. 1912. že naklado 30.000 izvodov.« Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, 316. Kakorkoli razlika v nakladi še vedno ni bistveno manjša.

²¹⁹ Po letu 1911 s prevzemom Lampretove tiskarne v Kranju »Gorenjec« preide v katoliške roke. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, 316.

liberalnega in socialdemokratskega časopisja v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Stara Loka, Kranj in Radovljica«).

Prisotnost liberalnega časopisja je terjala duhovnikovo intervencijo. Tudi če je v župnijo prihajal le en liberalni časnik njegovo bralstvo običajno ni bilo omejeno le na naročnika ali njegovo družino. Časnik je običajno krožil. Med naročniki liberalnih časnikov prevladujejo učitelji²²⁰ in gostilničarji. Slednji deloma zato, ker so bili običajno del liberalnim idejam nemalokrat naklonjenih vaških elit, deloma pa zato, da bi ugajali čim širši skupini gostov (v tem primeru so gostilničarji naročali časnike ene in druge svetovnonazorske usmeritve). Z ozirom na prej omenjeni Jegličev dopis o načinu postopanja zoper »nasprotno« časopisje nunski spiritual Ignacij Nadrah pravi na konferenci Sodalitas za starološko dekanijo v Škofji Loki 8.11.1911:

Delati zoper nje: na prižnici velikokrat poudarjati, enkrat na leto cela pridiga o tem, v celem dekanatu na eno nedeljo. V spovednici je pravilo: vprašaj, če se ti količkaj zdi; ravnati kakor occasio proxima. Ne lože delati z gosposkimi kakor s kmečkimi, brez strahu. V zasebnem delovanju: vprašaj, kje jih imajo; zapisnik hiš, ki so naročene. Privatno nikdar osorno, le z lepo. – Naročati dobre časnike. Agitacija po hišah, po družbah in društvih. Spraviti jih v gostilne. Duhovnik, pa tudi laiki, naj vendar zahtevajo po gostilnah naše časopise. Ne brati nasprotnih časnikov po postajah in gostilnah.²²¹

Postopanje je običajno potekalo po opisanem ključu. In bilo je, to si na podlagi prej opisane majhne rasti števila naročnikov liberalnega časopisja upamo pristaviti, razmeroma uspešno. Ostrejšje postopanje običajno ni bilo potrebno, tudi duhovščina ga je največkrat smatrala za kontraproduktivnega, je pa do konfrontacij mestoma kljub vsemu prišlo. In te niso bile vselej neplodne. Tako je leta 1907 župnik v Srednji vasi v Bohinju zapisal: »Pred kratkem je prišel njegov [misli na lastnika prodajalne, ki naj bi, tako župnik »napravil prodajalno, rekši, da uniči zadruho in razširi Sl. Narod«] zet, ki zdaj gostilno in prodajalno vodi, v župnišče, proseč župnika, da mu naj »Slovenca« naroči po znižani ceni, ker »Sl. Naroda« ne mora več imeti. Zvedlo se je, da so mu fantje »Narod« dobivši ga na mizi na drobce raztrgali.«²²²

²²⁰ Z učiteljstvom se bomo posebej ukvarjali v ločenem poglavju.

²²¹ NŠAL, ŽA Stara Loka, spisi, š. 42, Zapisnik konference Sodalitas za duhovščino starološke dekanije v Škofji Loki 8.11.1911.

²²² NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventura Jegliča, promemorija župnije Bohinjska Srednja vas 12. in 13.6.1907.

6 Pastoralna, časopis, politika, greh in odrešenje

Ob državnem popisu prebivalstva leta 1910 se je za katolike izreklo 99,91% oseb, živečih v političnih okrajih Kranj, Kamnik in Radovljica.²²³ Uporabljeni viri ne omogočajo povsem natančnega vpogleda v delež prakticirajočih med njimi. Podatki so praviloma opisni, tako da jih ni moč kvantificirati in podati natančnejše slike gibanja števila prakticirajočih katolikov. Vendarle lahko na podlagi uporabljenega materiala trdimo, da pri obisku (zlasti nedeljskega) bogoslužja v obravnavanem obdobju ne pride do nikakršnega upada. V ruralnem okolju so pri bogoslužju vsaj ob nedeljah in zapovedanih praznikih, običajno sodelovali domala vsi župljani. Podobno je pri prejemanju zakramentov. Skladno s tendenco k spodbujanju pogostnega prejemanja obhajila se je v obravnavanem obdobju opazno povečalo število obhajancev. V župniji Kamna Gorica med letoma 1910 in 1911 z okrog 4000 na okoli 6000 pristopov k obhajilu letno, v Koprivniku leta 1911 5022, do 22.5.1912 3031, v župniji Homec iz 9.350 leta 1911 na 14.960 leta 1913.²²⁴ Tudi, ko gre za spoved praviloma ni zaznati poročanja o upadu števila spovedancev. Na Homcu se je, denimo, leta 1910 mesečno praviloma spovedalo 120-160 oseb.²²⁵ Tendenco k bolj sporadičnemu prejemanju zakramentov je med moško populacijo sicer mestoma zaznavna, vendar ne kaže da gre za nov pojav, ki bi bil v očeh klera zaznan, kot posledica sekularizacije ali ponotranjenja postulatov konkurenčnih ideologij.

Dejstvo, da se posameznik pri popisu prebivalstva izreče za katolika ali da sodeluje pri bogoslužju, seveda še ne more biti dokaz njegovega intimnega prepričanja. Pri tem gre seveda lahko le za prilagajanje posameznikovega ravnanja zahtevam in pričakovanjem okolice. Gotovo so se tudi v obravnavanem obdobju nekateri posamezniki oddaljili od vere in le še formalno ostajali katoliki. Dovolj težko je prodreti v duševnost živega človeka in ne delamo si utvar, da lahko na tem mestu opravimo precizno vivisekcijo duha umrlih. Lahko pa, vsaj v grobih potezah, poskusimo nakazati prisotnost verskega občutja pri posameznikih in v ruralnih skupnostih na obravnavanem prostoru ter nakazati na implikacije politične instrumentalizacije le tega. Pri poskusu analize se bomo osredotočili na greh.

Instrumentalizacija vere v politične namene domala terja vzpostavitev povezave med grehom in političnim nasprotnikom. Nenazadnje zato, ker šele grešnost političnega nasprotnika omogoči duhovniku, da zoper njega uporabi ključna sredstva discipliniranja, ki so mu na voljo.

²²³ *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder: Spezialortsrepertorium von Krain* (Wien, 1919), 178.

²²⁴ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Kamna Gorica z dne 11.6.1912; NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Koprivnik z dne 22.5.1912; NŠAL 14, Vizitacije, š. 14, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Homec z dne 24.5.1916.

²²⁵ NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Homec z dne 1.6.1910.

Dokler branje liberalnega ali socialdemokratskega časopisja ni percipirano kot greh in dokler greh ne postane sodelovanje v liberalnih organizacijah, to ne more biti predmet spovedi, kot tudi ne pogoj za pripuščanje k obhajilu in ostalim zakramentom. Šele z vzpostavitvijo povezave med političnim nasprotnikom in grehom, kleriški monopol nad svetim lahko postane faktor v političnem konfliktu.

Proces vzpostavljanja omenjene korelacije je postopen. V pastirskem škofov Goriške cerkvene pokrajine svojemu kleru z dne 26.11.1887 beremo:

Weiters sehen sich die gefertigten Bischöfe veranlaßt - sofern dies überhaupt nothwendig sein soll - allen ihren geistlichen Anstalten und Seminarien; und des Weitern auch allen ihren Priestern und Clerikern das Halten und Unterstützen von Blättern und Zeitschriften [v prvi vrsti gre za *Slovenski narod*, katerega napadi na Cerkev in papeževo osebo so bili povod pričujoče intervencije], wie die oben näher charakterisirten, mögen sie in welcher Sprache immer geschrieben sein, sowie jede Art von Mitarbeiterschaft an denselben, mit allem Nachdrucke hiemit zu untersagen.²²⁶

Prepoved je v tej fazi omejena na duhovščino.²²⁷ Pozneje se razširi na celotno cerkveno občestvo. Jeglič v pastirskem listu vernikom svoje škofije z dne 6.12.1899 pravi:

Vprašam Vas, ali niso ti časopisi nevarni za vaše versko prepričanje, za vaše versko življenje, nevarni za srečno vašo večnost? Ako je pa to resnično, prosim, ali smete te liste naročevati? brati? v hiši trpeti? Ali jih dober kristjan sme širiti in priporočati? Po vesti in pred Bogom jih ne sme. Ako torej hočete ostati v ljubezni Božji, ako nečete, da vam omrzne sv. vera, tedaj zaprite vrata listom: 'Slovenski Narod', 'Rodoljub', 'Rudeči Prapor', 'Ljubljanski Zvon'!²²⁸

Oba teksta implicirata na grešno naravo teh časopisov, vendar na nobeni točki ne preideta v neposredno enačenja branja, razširjanja ali naročanja politično in ideološko nasprotnih listov z grehom. Branje lahko vodi v greh, ni pa greh samo po sebi. Ko se je duhovščina kamniške dekanije 13.6.1904 zbrala na pastoralni konferenci, je že drugače. Drugo od obeh vprašanj, ki ju je poleg »casusa« duhovščini ljubljanske škofije v obravnavo predložilo škofijstvo, se je

²²⁶ »Dem hochwürdigen Clerus der gesammten Görzer Metropole Heil und Segen von unserem Herrn und Heilande Jesus Christus« *Laibacher Diöcesanblatt* 1887 št. IX., 96, 97.

²²⁷ Od 27.11.1911 dalje je bilo, z Jegličevim zaupnim dopisom »Našim gg. duhovnikom«, za potrebe političnega boja, izbranim duhovnikom pogojno ponovno dovoljeno naročanje ideološko spornega časopisja: »Da boste laglje delovali dopustim, da duhovni določeni na konferenci čitajo prepovedane časopise: Slov. Narod, Jutro, Slov. Dom in druge. Ti duhovniki naj poročajo na konferencah, kaj listi pišejo, kaj sovražniki božji nameravajo.« NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, Jegličev zaupni dopis »Našim gg. duhovnikom« z dne 27.11.1911

²²⁸ Anton Bonaventura Jeglič, »Anton Bonaventura po božji in apostolskega sedeža milosti škof ljubljanski vsem vernikom svoje škofije mir, srečo in blagoslov v Gospodu našem Jezusu Kristusu« *Ljubljanski škofijski list* 1899 št. VIII., 106.

nanašalo na to »kako raznovrstne bolnike pripravljati na srečno smrt?«. ²²⁹ Franc Rihar, tedaj župnik v Mekinjah, je tekom razprave želel dobiti odgovor na to, kako naj duhovnik v takšnem primeru ravna z naročniki in bralci *Slovenskega Naroda*. ²³⁰ Tu stvar za nas postane zanimiva. Tekom razprave je vzpostavljena eksplicitna povezava med branjem *Slovenskega Naroda* in grehom, pri čemer je teža greha premo sorazmerna s poseganjem bralca v javno sfero. Konferenca je v zvezi s tem za duhovščino določila smernice postopanja, ²³¹ ki jim je končno in obče veljavno formo – pri čemer je slednja v temeljnih premisah enaka izvorni - nekoliko kasneje določil Jeglič, ki pravi:

1. So naročniki in čitatelji 'Sl. Naroda', ki niso nele sami vsi prešinjeni načel tega lista in to tudi javno v življenju kažejo, ampak list tudi razširjajo, na razne načine podpirajo, hvalijo ter s tem med poštenimi duhovnjaki veliko pohujšanja napravljajo. Take je z ljubeznjivo besedo najprej dovesti do spoznanja njihovega grešnega ravnanja, do obžalovanja njihove krivde in do tega, da nad dosedanjim dejanjem obžalovanje izreko pa sklep poboljšanja, če ozdravijo - in to ne le pred duhovnikom, ampak tudi pred pričami, čeravno le pred domačimi ljudmi. Ako bi dotičnik bil tudi zaradi drugih pregreh prištevati očitnim grešnikom, n. pr. kot konkubinarc, morala bi se izjava obžalovanja in poboljšanja zgoditi pred tujimi pričami. Ako se to doseže, je bolnika prevideti s sv. zakramenti; če bi pa tak zaveden in res hudoben 'Narodovec' ostal trdovraten ter bi svoje krivde še priznati ne hotel, bil bi ne sposoben za sveto odvezo.
2. So tudi ljudje liberalci in Narodovci le bolj za-se; drugim ne vrivajo lista in listovih nazorov, tudi zanj ne agitujejo, in torej javnega pohujšanja ne napravljajo. Tudi takega je ljubeznjivo opozoriti na grešnost ravnanja in na nevarnost, v katero stavi svojo dušo, kdor je veren pristaš tega lista. Zadosti pa, da svojo napako spozna ter samo spovedniku obljubi poboljšanje za slučaj ozdravljenja.
3. 'Sl. Narod' ima naročnikov tudi med takimi, ki z listom morda celo ne soglašajo, ki ga morda sami celo malo bero; a list naročajo bolj zaradi drugih ali na zahtevo drugih n. pr. gostilničarji, trgovci. Takini je kazati, da so sokrivci hudega, katero pri čitateljih provzroča ta list, in dovesti jih do obljube, spovedniku dane, da vprihodnje ali list popolnoma odpravijo iz hiše, ali če zaradi strogega zahtevanja nekaterih gostov, kupcev tega ne morejo, da 'Sl. Narod-a' vsaj ne puste vsem na razpolago javno ležati v hiši, ampak ga zapirajo, in le onim izročajo, kateri ta list izrečno zahtevajo. ²³²

Vsaj do leta 1904 se je torej na diskurzivni in praktični ravni med duhovščino na Kranjskem izoblikovala povezava med branjem idejno nasprotnega časopisja in grehom. Ta ostane

²²⁹ Anton Bonaventura Jeglič, »Vprašanja za konference v letu 1904.« *Ljubljanski škofijski list* 1904 št. I., 14.

²³⁰ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 51, Zapisnik pastoralne konference za kamniško dekanijo v Kamniku dne 13.6.1904.

²³¹ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 51, Zapisnik pastoralne konference za kamniško dekanijo v Kamniku dne 13.6.1904.

²³² NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 51, Jegličeva priloga rešitvi pastoralne konference z dne 13.6.1904 z dne 20.10.1904 »Raznovrstni »Narodovci« na smrtni postelji«. Isto besedilo je bilo kasneje priobčeno še v Ljubljanskem škofijskem listu. Anton Bonaventura Jeglič, »Pastoralne konference v letu 1904.« *Ljubljanski škofijski list* 1904 št. IX., 126.

permanentna ter postane stalni predmet preizpraševanja vesti.²³³ Ne gre samo za branje časopisja. V politični diskurz je s klerikalne strani vključeno dojemanje vsakršne nekatoliške politike in parapolitike kot grešne. Ko župljani v Šmartnem pri Kranju leta 1905 zaradi spora z Jegličem, v zvezi z umeščanjem novega župnika, med drugim, zagrozijo, da »naj jih pri volitvi ne iščemo« jim Jeglič razloži »zakaj se danes pri strankah gre, kako bi naravnost grešili, ko bi liberalno volili.«²³⁴ Ko duhovščina starološke dekanije na konferenci Sodalitas Ss. Cordis Jesu v Škofji Loki 8.11.1911 vsled škofovega dopisa duhovnikom z dne 27.8.1911 med drugim razpravlja o postopanju proti liberalnim društvom poročevalec o tej zadevi, nunski spiritual Ignacij Nadrah, denimo, pravi: »Sokoli, sokolice, liberalna društva... Prvo prepričati vernike, da je greh ako jih podpirajo.«²³⁵

Način duhovnikovega postopanja je tozadevno, kot rečeno, največkrat odvisen od posameznikovega poseganja v javno sfero. Pri bralcu socialdemokratskega ali liberalnega časopisja, ki vanjo ne posega (ali pa vsaj hote ne posega vanjo), je, denimo, spoznanje in priznanje grešne narave dejanja skupaj z obljubo odprave spornega vedenja in delovanja dovolj. Do bralca, ki posega v javno sfero, so zahteve bistveno večje in postopanje z njim ostrejšše. Poleg prej omenjenega spoznanja duhovnik terja prisego pred pričami, v lažjih primerih domačimi, ob soobstoju drugih odklonov pred tujimi.

Prisega pred pričami in Bogom, tudi v obravnavanem obdobju, očitno ni bila majhna stvar, ki bi jo lahko človek pozneje ob morebitni ozdravitvi zlahka prelomil. O moči trenutka in strahu ob duhovnikovem prihodu v hišo ob previdenju priča vraža, ki jo je na Homcu zapisal župnik Anton Mrkun: »Ako pridejo g. župnik previdet bolnika in stopijo z desno nogo čez prag, bo bolnik umrl, ako z levo, pa ne.«²³⁶ V takšnem trenutku ima duhovnik s svojim monopolom nad svetim in pravico podeljevanja zakramentov posameznika domala povsem v oblasti. Dogodek, opisan v promemoriji župnije Stara Oselica iz leta 1910 ponuja dober vpogled v takšno prakso.

²³³ Kamniški dekan Ivan Lavrenčič je v svojem elaboratu »O duhovnem pastirovanju po naših mestih in trgih« objavljenem v VII. številki *Ljubljanskega škofijskega lista* za leto 1907 denimo predlagal, naj se že med osnovnošolci v zadnjem razredu, člani Marijinih družb in v izobraževalnih društvih vpeljala prisega v naslednji formi: »Jaz N. N. trdno sklenem, da se bodem v čast božjemu Srcu Jezusovemu in brezmadežnemu Srcu Marijinemu ter v zveličanje svoje neumrljive duše obvaroval čitanja nevarnega berila, posebno, da ne bodem čital nikdar umazanih romanov ali katerekoli knjige, časopisa in lista, ki je sovražen sv. Cerkvi in sv. Veri [podčrtal J.B.], ali sploh onih, ki donajajo nenravne povesti, opise ali podobe, še manj kupoval, naročeval. Nasprotno sklenem, da bodem, kolikor je v moji moči, podpiral katoliške knjige in spise, sam marljivo čital in med druge širil.« Ivan Lavrenčič, »O duhovnem pastirovanju po naših mestih in trgih« *Ljubljanski škofijski list* 1907 št. VII., 80.

²³⁴ Jeglič, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, 301.

²³⁵ NŠAL, ZA Stara Loka, spisi, š. 42, zapisnik konference Sodalitas Ss. Cordis Jesu za starološko dekanijo 8.11.1911 v Škofji Loki.

²³⁶ Anton Mrkun, *Homec* (Ljubljana, 1925, 1995), 33.

V cerkvi od zadnje vizitacije; Nove orglje, nebo, prenovljeni altariji, več perila in dr. malenkosti, in to vse iz prostovoljnih darov, kateri pa niso od teh kateri pravijo, cerkev je naša, kmet jo vzdržuje, klopi smo napravili mi, škof nimajo nič govoriti in dr. surovosti - ti ne dajo niti vinarja. Izmed teh rednih »svetovalcev« jih je ostalo še pet in še ti so precej krotki, samo kadar k sosedu pridejo in se napijejo, in jim začne Ant. Bevk, zastopnik 'Vzajemne' razlagati svoj evangelij ozir Gorenjčev se nekaj še vnamejo, pa nimajo moč, ker sem sosedo prevedel 'v zadnjih cugih' [beri v zadnjih izdihljajih] in čudno je, da je toliko ozdravela, ko je obljubila Presv. Sr., da bo na to delala, da se ne bo v njeni hiši Bog tako kruto žalil. Za to pa zadnji čas tudi on ne razsaja tako.²³⁷

Takšna praksa, naj si bo še tako radikalna, redko porodi odpor, ki bi se končal v prelomu s cerkvijo kot tako. Med 105 evidentiranimi apostati (glej prilogo: »gibanje števila apostatov v ljubljanski škofiji med letoma 1898 in 1908«) - poleg odraslih apostatov so v evidenco uvrščeni tudi njihovi v času odpada mladoletni otroci - rojenimi ali bivajočimi v ljubljanski škofiji med letoma 1898 in 1908 sicer je nekaj takih, ki se za ta korak niso odločili zaradi poroke z drugovercem ali pa vpliva idej gibanja »Los von Rom«. Eden takšnih je bil Štefan Trojar, vodja jeseniških socialdemokratov, ki je po sporu z župnikom v zvezi s primernostjo socialdemokrata Martina Putschögla za birmanskega botra njegovemu sinu leta 1902 izstopil iz rimokatoliške cerkve. Bolj ali manj sočasno s Trojarjem se je, tudi zaradi opisanega dogodka, za izstop iz cerkve odločilo še nekaj jeseniških socialdemokratov.²³⁸ Pri tem je simptomatično, da tako Trojar, kot ostali jeseniški socialdemokrati katolicizem le zamenjajo s protestantizmom. Tudi, ko apostazija služi kot politična manifestacija v sredinah, kjer je ideološko pogojena averzija do vere najbolj izrazita, ne pride do odpovedi religioznosti kot taki pač pa le za zamenjavo katolicizma za drugo konfesijo. Apostati, vsaj tisti za katere imamo podatke, praktično nikoli ne gredo tako daleč, da bi se odpovedali religiji kot taki. Temu se še najbolj približa Etbin Kristan, eden vodilnih socialdemokratskih politikov na Kranjskem, ki je apostaziral 29.3.1901 v Trstu in je v cerkveni dokumentaciji voden kot »confessinslos«.²³⁹ Vsaj neka raven verskega občutja je torej prisotna tudi v majhnem deležu tistih, ki so se iz ideološko-političnih vzgibov pripravljali poslužiti skrajnih sredstev. Na podeželju takšen, pravzaprav vsakršen vzgib, ki bi

²³⁷ NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Stara Oselica z dne 18.6.1910.

²³⁸ Poleg Trojarja so, približno istočasno, izstopili še omenjeni Martin Putschögl (v cerkvenih evidencah ta apostazija očitno ni zabeležena) Štefan Schober (skupaj z ženo in štirimi otroci) in Ludvik Modre (skupaj z ženo in nezakonsko hčerjo). NŠAL 5, Škofijski arhiv Ljubljana 5, Apostazije, »Zapisnik oseb, rojenih ali bivajočih v ljubljanski škofiji, ki so izstopile iz Katoliške cerkve«. in: Miha Klinar, »Predzgodovina kovinarskega gibanja na Jesenicah«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik* 5 (1985), 64. Slednji tekst glej tudi v zvezi z orisom razvoja delavskega gibanja in socialdemokratske organizacije na Jesenicah, Trojarjevega delovanja in političnih posledic apostazije.

²³⁹ NŠAL 5, Škofijski arhiv Ljubljana 5, Apostazije, »Zapisnik oseb, rojenih ali bivajočih v ljubljanski škofiji, ki so izstopile iz Katoliške cerkve«.

vodil odločitev za apostazijo skoraj povsem umanjka. Do apostazije skoraj nikoli ne pride v rodni župniji. Zunaj urbanih centrov v obravnavanem vzorcu sploh nikoli.

Mehanizmi izogibanja duhovnikovemu nadzoru preko spovedi kažejo podobno sliko kot jo srečamo pri analizi trendov v zvezi z apostazijami. Morda najbolj značilen primer tovrstnega izogibanja je, vsaj v nekaterih okoljih, opravljanje spovedi zunaj domače župnije. V starološki dekaniji so številni prebivalci župnij v okolici Škofje Loke, namesto v domačih župnijah, opravljali spoved in poslušali pridige pri škofjeloških kapucinih. Slednji so bili zato deležni hudih očitkov s strani župnijske duhovščine, ki jih nakazuje odgovor kapucinov na neohranjeno prošnjo v zvezi z njihovim postopanjem, ki jo je nanje naslovila starološka duhovščina po dogovoru na konferenci Sodalitas Ss. Cordis Jesu v Zalem Logu 12.9.1907: »ko bi predlagatelj predloga sam poslušal pridige, bi lahko spoznal, da mi nikakor ljudi ne napeljujemo k temu, da bi prebirali slabe časopise, da bi zahajali v slabe družčine, da bi bili zoper svoje škofo i.t.d. /.../«²⁴⁰ Postopanje kapucinov napram tovrstnim grešnikom je bilo najbrž res milejše od tistega, ki ga je izvajala župnijska duhovščina. Vendarle pa gre vsaj del vzgiba za ostro reakcijo župnijske duhovščine pripisati temu, da je na ta način izgubljala nadzor nad grešniki. Takšno postopanja je precej razširjeno (seveda ne le med bralci liberalnega časopisja, pač pa tudi med ostalimi »grešniki«). Kaže pa še na nekaj, in to je za našo analizo bolj pomembno – nemalokrat sprejemajo svojo grešnost in še vedno čutijo potrebo po spovedi (ali po obiskovanju bogoslužja). Le da izpoved prestavijo v prijaznejše okolje ali pa vsaj stran od župnije, kjer prebivajo in kjer jih domači duhovnik pozna. Tudi v tem primeru zelo redko pride do upora proti cerkveni avtoriteti.

²⁴⁰ NŠAL, ŽA Stara Loka, spisi, š. 42, Odgovor kapucinov z dne 7.10.1907 na izjavo duhovščine zbrane »pri konferenciji v Zalem logu, dne 12. sept. in zbrani v Selcah dne 9. Okt. 1907.« glej tudi: NŠAL, ŽA Stara Loka, spisi, š. 42 »Zapisnik Konference »Sodalitas Ss. Cordis J.« za Starološko dekanijo, ki se je vršila dne 12.9.1907 v Zalemlogu«; NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Stara Loka z dne 8.6.1905.; NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Škofja Loka z dne 17.6.1905.

7 Praksa

V promemoriji ob kanonični vizitaciji leta 1910 je Karel Čik, župnik v Žabnici, zapisal: »Vobče moram reči: delitev duhov, kakor kaže, postaja neizogibna in dobiva določnejšo obliko. Dobri postajajo boljši, slabi slabejši.«²⁴¹ Politična in gospodarska prevlada klerikalnega tabora, skupaj s pastoralno dejavnostjo in bolj ali manj uspešnimi poskusi ohranjanja ali vzpostavljanja monopola nad resnico prek katoliškega tiska, do konca obravnavanega obdobja, vzporedno s podobnimi procesi na drugih straneh političnega spektra, temeljito preobrazijo družbeno stvarnost. Skratka, priča smo procesu postopne pilarizacije družbe. To je vertikalni delitvi družbe na ločene - družbeno, politično in gospodarsko sfero vključujoče - tokove, ki, vsaj v teoriji soobstajajo, hkrati pa se med seboj ne mešajo.²⁴² Pri tem ne gre za premočrten proces. Z definicijo skladna, jasnejša delitev, se, do konca obravnavanega obdobja, vzpostavi v urbanih in ruralnih središčih. Zunaj slednjih je stvarnost kompleksnejša. Zgoraj orisana diferenciacija pogosto soobstaja s starimi, na ruralno skupnost omejenimi lojalnostmi, ki umirajo počasi in, kot bomo skušali pokazati, pri odločitvah in opredeljevanju posameznika pogosto igrajo večjo vlogo kot pripadnost eni ali drugi stranki. Marsikje – praviloma gre za manjše, redkeje srednje velike župnije s padajočim ali vsaj stagnirajočim trendom gibanja števila prebivalcev, seveda pri tem ne gre za vnaprej določeno korelacijo, je interakcija med klerom in podeželskimi skupnostmi ohranila predmoderno naravo. Seveda se ob koncu stoletja prebivalstvo tudi v najodročnejših vaseh zaveda političnega življenja in se vanj na državno- in deželnozborskih ter občinskih volitvah tudi aktivno vključuje na strani te ali one politične stranke. Ne gre torej za popolno ignoranco ali popolno odsotnost političnega zavedanja pač pa za stvarnost, v kateri politična (samo)identifikacija še ne povzroči notranjih delitev v skupnosti ali prevetritve odnosov znotraj skupnosti. Ali pa je med prebivalstvom odsotna potreba ali želja po opredeljevanju. Še leta 1907 je Viljem Paulus, župni upravitelj na Šenturški Gori, zapisal:

Glede socialnega življenja v tako majhni župniji je pač težko veliko poročati. Tukajšnje dobro priprosto ljudstvo hvala Bogu je navezano le na cerkev in svoje kmetijske opravke. Če glede cerkve in gospodarstva je vse v redu je zadovoljno in se ne meni ne za politiko, ne za društva to tem manj, ker iz bližnje cerkljanske župnije vedno sliši le o prepiru, katerega si samo ne želi; samo pri sebi pa tudi ne čuti potrebe, da bi se na kaki drugi podlagi združevalo, kakor na podlagi medsebojne kršč. ljubezni. - Če pa glede

²⁴¹ NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Žabnica z dne 7.6.1910.

²⁴² Irena Selišnik, »Vstop množic v polje političnega na prelomu 20. stoletja na Slovenskem«, v *Historični seminar* 12, ur. Katarina Šter, Mojca Žagar (Ljubljana, 2016).

volitev ali drugače ni ljudstvo tukaj na jasnem, obrača se le rado na svojega duhovnika, prepričano, da pri njem le najboljših nasvetov zadobiti more.²⁴³

Duhovnikova avtoriteta je dovolj. Konflikt med duhovščino in skupnostjo, ko obstaja, v praksi marsikje še vedno nima jasne ideološke podstati – ruralna skupnost še vedno funkcionira kot enota v predmodernem smislu. Ko gre za obrambo interesov skupnosti, gre za obrambo obstoječih »pravice« in ekonomskih interesov skupnosti nasproti zahtevam klera. Ta se lahko manifestira v političnih odklonih, ki pa so, kot rečeno, primarno ekonomske narave, in na katere se le občasno pripenjajo politični označevalci. Ozrmo se na konflikt med ruralno skupnostjo in duhovnikom v župniji sv. Križ nad Jesenicami. Pri župljanih se res »Povsod se kaže velika upornost, kljubovanje, zlasti pri volitvah, kjer hodi večina volivcev svojo in rajši posluša liberalno modrost po gostilnah«. Na prvi pogled bi morali sklepati na »klasičen« liberalno-klerikalni antagonizem, vendar besedilo promemorije ne daje tega vtisa. Antagonizem je uniformen. Skupnost se upira poskusom npravstvenega discipliniranja – duhovnikovemu nastopu zoper alkoholizem »ko sem govoril na praznik vnebohoda 1906 na prižnici o izreji otrok in povdarjal ravno odgovornost nji in preto žganja, da je tlesknil blizo 80 l. star oče z rokami, poživiljal zbrane naj me nikar ne poslušajo, ter zapustil cerkev; z njim je šlo drugih osem mož – očetov. – Pa so se drugi mislili, da je mož dobro delo storil.« In posegom v pravice skupnosti. Ko duhovnik zaradi nemoralnega življenja odstavi organista naleti na odpor večjega dela skupnosti »nahujskali so ključarje, da so ga pri župniku zahtevali nazaj srenjski možje, da so ga zahtevali nazaj, češ srenja ima pravico nastavljati organista oziroma cerkvenika«, ker se duhovnik ne ukloni, protestno odstopita oba cerkvena ključarja, župljani pa novega organista po enem mesecu službovanja prisilijo k odstopu. Konflikt ima tudi ekonomsko podstat: »Farani imajo tudi krivo mnenje, da je vse cerkveno premoženje srenjska posest, in da ima vsak pravico do njega. Ob času, ko je bila župnija prazna, delali so s cerkvenim posestvom po lastni poljubnosti sekali v cerkvenem gozdu, in tudi iz cerkve in mnogo iz župnišča je zginilo.«²⁴⁴ Ko duhovnik govori o konfliktih, ki mimogrede koreninijo še v času, ko je župnijo upravljal njegov predhodnik, ne uporablja označevalcev, ki bi indicirali na jasno politično podstat konflikta ali pa kazali na politične afinitete akterjev. Ta je, v prvi vrsti, še vedno podoben konfliktom med ruralnimi skupnostmi in klerom, ki jih srečujemo pred politizacijo množic in politično diferenciacijo. Župljani, ki duhovniku kljubujejo in poslušajo »liberalno modrost«, v

²⁴³ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Šenturška Gora z dne 20.4.1907.

²⁴⁴ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Sv. Križ nad Jesenicami z dne 10.5.1907.

temelju še vedno razmišljajo v starih kategorijah, na katere se počasi pripenjajo novi označevalci.

S podobnim primerom, ki je v tem oziru morda še bolj reprezentativen se srečamo v Besnici. Konservativna in vase zaprta ruralna skupnost se, podobno kot zgoraj obravnavana, upira duhovnikovim posegom na praktično enakih točkah: »Ena največja napaka med župljani je ta, da tujca, naj je še tako dober in pošten, ne morejo trpeti med seboj /.../ pa preveč odvisnosti radi sorodstva med župljani, ki se drug drugega boje.«²⁴⁵ Poleg raznih osebnih sporov se srečamo s konfliktom, ki ga izzove župnikova odstavitev cerkovnika. Prebivalstvo zavrača pridige zoper alkoholizem, pri čemer vaška elita brani zlasti svoje ekonomske interese (župan je gostilničar) in svoj položaj v skupnosti: »In tukaji zopet hoče naš župnik agitirati že več dni za družega župana ta muni ušeč ker se mu ne da podnoge valati kakor on želi in župnik pravi dani verskega da je politik innima verskega značaja ani to verski značaji koje šel prašati za kaj neda zvoniti tista čas ko je mu župnik rekel asem javaš pudel.«²⁴⁶ v svoji pritožbi zoper župnika, naslovljeni na knezoškofa Jegliča, zapišejo »verni možje in ženske«. V konfliktu z dušnim pastirjem se vaška elita obrne na škofa. Župan je, pravi besedilo pritožbe, pravoveren »postavimo, da ima on tiste časopise kot jih Brevzvišeni Knezoškof Priporočajo«. Župnik je tisti, ki ne skrbi za cerkev ampak »zase in za hlev«; tisti, ki župljane odvraca od prave vere »ko bi pa ta sedANJI župnik še prinas ostal par let po tem smo paven od prave vere«.²⁴⁷ Župnik Frančišek Pokorn je ostal in čez par let pričeval o povsem drugačni stvarnosti:²⁴⁸

Politika pa res ni prav nič hvaležno delo, človek bi mislil, da je delo pekla, ker pri vsakih volitvah se vzbudi najmanj dve leti trajajoče sovraštvo. A ker ni drugače, treba se je vdati in boriti. Ker pa se mirni in trezni možje ogibljejo preprirov, zato se tudi do najnovejšega časa niso dali kaj prida ganiti za boje v politiki. Podpisani se je trudil, učil, bodril, kazal na žalostne razmere sedanjega časa, a uspeha ni bilo kaj prida. Še-le ko sta se na podlagi izobraževalnega društva pokazali dve stranki, ko je boj tudi pri nas izbruhnil, so tudi možje uvideli, da je treba poseči v politiko brezobzirno tudi pri nas. Pričela se je živahna agitacija. In četudi ni bilo povoljnega uspeha pri zadnjih volitvah,

²⁴⁵ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Besnica z dne 8.4.1907.

²⁴⁶ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, pritožba župana in nekaterih mož zoper postopanje župnika z dne 5.4.1907.

²⁴⁷ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, pritožba župana in nekaterih mož zoper postopanje župnika z dne 5.4.1907.

²⁴⁸ Tudi v zgoraj omenjeni Šenturški Gori so razmere čez pet let povsem spremenjene: »Večina faranov zastopa načela Slov. Ljud. Stranke, nekaj malega je liberalcev, ki sicer hodijo v cerkev, vendar pa porabijo vsako priliko, da udrihajo čez duhovnike in razne cerk. naredbe. Vsi ti so okuženi od par hujskačev iz cerkljanske fare. Ob volitvah volijo z liberalci. Domači duhovnik posega krepko v politiko, ki je pri predavanjih v izobr. društvu prav hvaležen predmet.« NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Šenturška Gora z dne 26.5.1913. Avtoriteta, ki prej temelji na duhovnikovi oblasti nad sakralnim se pretvarja v bolj profano akumulacijo politične moči.

ker se je šlo pri nasprotnikih za ohranitev žganja, vendar so se naši dobro utrdili. Kar jih je so značajni stalni. In to je že napredek.«²⁴⁹ tudi »L. 1908. je podpisani ustanovil izobraževalno društvo. Zdaj pa gorje! Ljudstvo se je razdelilo na dva tabora. Boj grozovit se je pričel. Župan in njegova klika se je dvignila. Vse je šlo zoper župnika in kakor os klicali »zoper njegove podrepnike«. Toda župnik in njegovi so stali in šli svojo pot mirno dalje, prirejali predstave, pevska zборе, predavanja, poučne izlete itd. in ljudem so se jele odpirati oči. Nič ni pomagalo, četudi so župnika trgali po liberalnih časopisih in smešili, nič ni izdalo, četudi je župan se širokoustil, da bi rad dal 100 K, ako bi društva ne bilo, četudi so župnišče in hišo, v kateri je društvo nastanjeno, smradljivim blatom premazali in trikrat okna pobili pri župnišču, društvo je šlo svojo pot naprej. Najbolj je jezilo nasprotnike to, da se noben društvenik ni dal izvabiti k izgredom.²⁵⁰

Liberalno-katoliška dihotomija je v tem primeru posledica formiranja izobraževalnega društva preko katerega župnik poseže v razmerja moči v ruralni skupnosti. Vaška elita, ki se je pet let prej sama definirala kot zvesta cerkvi in škofu in ki je niti duhovnik, čeprav je z njo v konfliktu, v promemoriji nikoli ne označi za »liberalno«, se v trenutku ko je njen primat v skupnosti ogrožen postavi na liberalno stran.

Vendarle moramo biti previdni. Napadi na župnika v liberalnem tisku in obračunavanje z društveno imovino nista nujno indikator trdnega ideološko podkrepjenega liberalizma. Kot tudi članstvo v katoliških društvih ni posebej zanesljiv indikator trdne in ideološko utemeljene pripadnosti katoliški stranki.

Pripadnost eni ali drugi stranki je pogosto predvsem praktične narave. Socialna dejavnost katoliške Cerkve je razbila stare mreže odvisnosti in soodvisnosti. Po razširitvi volilne pravice v letih 1907, 1908 in 1910 je klerikalni strani na volišča uspelo pripeljati velik del novega volilnega telesa, ki je profitiralo in je, ne pozabimo, po novem odvisno od katoliških gospodarskih organizacij ter je, prav tako po novem, vse bolj in v vedno večjem številu vključeno v katoliško društveno življenje. Po razbitju starih, okrog vaških veljakov spredenih, mrež odvisnosti in soodvisnosti je velik del prebivalstva (zlasti nižjih slojev) postal del novih, največkrat spredenih okrog duhovnika.²⁵¹

Preobrat lepo ilustrira razvoj dogodkov v župniji Podbrezje. Takole pravi leta 1913 v promemoriji ob kanonični vizitaciji župnik Venceslav Vondrašek:

Ljudstvo je splošno še dobro, popolnoma zanesljivo pa ni. (Veliko nanj vpliva Francek/Pavlin.) Eni so mu dolžni, drugi pa veliko zaslužijo pri njem. Jako težavno je

²⁴⁹ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Besnica z dne 20.4.1913.

²⁵⁰ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Besnica z dne 20.4.1913.

²⁵¹ Melik, *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, 266, 267.

stališče župnikovo v Podbrezjah. Milost božja veliko deluje, povsod se napreduje v dobrem.«²⁵² in: »Do leta 1908 je bila v Podbrezjah le Franckova stranka, strahovlada v Srednji vasi, kakor se je izrazil odličen ud našega društva. Središče je bila franckova krčma. Tje so se vsi shajali tudi župniki, tje se je sklepalo, določevalo - popivalo i.t.d. Leta 1909 se je razbila gnjila - liberal. edinost - kat. slov. izobr. društvo je postalo ognjišče - središče - družabnega življenja v Podbrezjah. S.L.S. je nastopila pogumno - odločno. Ljudstvo se je oklenilo župnika. Povsod smo zmagali! Pri volitvah v držav. zbor smo imeli veliko večino. Leta 1912 smo vzeli občinski odbor, 1913 cestni odbor in krajevni šolski svet. Vse je v naših rokah. Nekateri možje in mladeniči »Orli« so posebne agilni, spretni pri volitvah. /.../ Liberalno društvo »Lira« vodi svobodomislec - učitelj Zirkeljbah - zbira okrog sebe propalce in žganjarje središče je gostilna liberal. magnata, ki to društvo podpira i.t.d. Ljudstvo "Liro" prezira, njene veselice ignorira.«²⁵³

Vaški veljaki, ki so se do prvih let 20. stoletja na Gorenjskem, sicer v manjši meri kot drugod na Kranjskem, pa vendar, pogosto opredeljevali za Narodno napredno stranko, so se spričo krepitve klerikalne strani znašli v precepu. Del veljakov je, tako kot domžalski župan Matej Janežič »nekaj liberalen, je sedaj popolnoma pristaš SLS in naročnik Slovenca«,²⁵⁴ ali Cankarjev Kantor, prestopil. Tisti, ki se za ta korak ne odločijo zlasti po letu 1907 ne nastopajo več pod okriljem NNS pač pa, kot pravi Melik, »Zaradi velikega vpliva katoliške cerkve, iz potrebe po obrambi pred napadi s klerikalne strani se pojavi težnja, iznebiti se pridevka »liberalen«, ki nosi s seboj zli glas brezverskega, protikrščanskega, protikatoliškega, iznebiti se vsake povezave z liberalno stranko, naj nosi že kakršno koli ime, z njeno protifarško gonjo, z njenim svobodomiselstvom, z vso njeno nepopularno politiko. /.../ Povsod na podeželju, pa naj bo to v splošni ali v kmečki kuriji, nastopajo z liberalne strani le »samostojni kmečki kandidati«. Ti nočejo veljati ne za liberalce ne za klerikalce, ampak le za zastopnike kmečkih interesov in nastopajo z geslom »kmet za kmeta.«²⁵⁵

Župani in občinski zastopi, ki ne delujejo v okviru klerikalne politične organizacije ali pa vsaj ne v soglasju župnijsko duhovščino, svojo oblast ali vsaj znaten del vpliva ponekod ohranijo. Še leta 1906 na obravnavanem prostoru vsaj občine Rateče, Kranjska Gora, Jesenice, Koroška Bela, Bled, Lesce, Begunje, Ovsišje, Šenčur, Dražgoše, Stara Loka, Selca, Žabnica, Poljanska dolina, Radomlje.²⁵⁶ K temu prispeva nekaj dejavnikov: ohranitev ekonomske premoči vaških elit; lokalni interesi in s tem povezani spori med prebivalci občin znotraj župnije, mestoma tudi

²⁵² NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Podbrezje z dne 8.5.1913.

²⁵³ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Podbrezje z dne 8.5.1913.

²⁵⁴ NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Domžale z dne 29.5.1910.

²⁵⁵ Melik, *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, 270.

²⁵⁶ »Ne glejmo pretemno!« *Gorenjec*, 21.7.1906.

želja dela prebivalcev dela obstoječe občine po samostojnosti; neuresničena želja po samostojnosti v cerkvenoupravnem smislu; s prejšnjo neredko tesno povezana odsotnost definitivno nastavljenega svetnega duhovnika v lokaliji; in končno (kjer obstaja) ravno liberalne društvene ter gospodarske organizacije²⁵⁷ oziroma odsotnostjo ali vsaj razmeroma nizko ravno razvejanosti katoliške socialne in gospodarske dejavnosti. V praksi imamo običajno opraviti s spletom teh dejavnikov.

Vzemimo Radomlje. »Premožnejši Radomljani so precej mogočni in liberalno navdihnjeni«²⁵⁸ je leta 1905 v promemoriji h kanonični vizitaciji zapisal kamniški dekan Ivan Lavrenčič. Radomlje so, skupaj z naselji Hudo in Škrjančevo (ki sta skupaj z Radomljami spadali krajevno občino Radomlje²⁵⁹), v cerkvenoupravnem smislu sodile k podružnici sv. Marjete v Radomljah, ki je bila lokalija kamniške župnije in ne bližnjih župnij Rova ali Homec. Lavrenčič pravi: »Pastirovanje teh vernikov bi bilo izvrstno uspešnejše, ko bi se te vasi ofarale v bližnji Homec ali v župnijo Rova, toda Radomljani se nočejo sprijazniti s to mislijo in so še nadalje rajše ofarani v 1½ uro oddaljeni Kamnik.«²⁶⁰ Radomljanom se je sicer porodila ideja, da bi ustanovili lastno župnijo, in na dekanovo prigovarjanje so leta 1903 že začeli zbirati denar za njeno ustanovitev, vendar tik pred zdajci povlekli 7000K, ki so jih zbrali, in oko raje vrgli na enega izmed dveh kamniških kaplanov: »V Kamniku sta navadno dva kaplelana, jeden naj se odstopi nam in z duhovnikom smo preskrbljeni, ne da bi morali kaj šteti«²⁶¹ Ker je bil dekan daleč, z lokalijo pa so upravljali upokojeni duhovniki, ki se poleg dušnega pastirstva niso zmogli aktivneje vključiti v socialno in gospodarsko dejavnost (na drugi strani pa so lokalni interesi onemogočili upravno in organizacijsko spojitve s katero izmed obeh bližnjih župnij), klerikalna stran ne vzpostavi institucionalnega ogrožja prek katerega bi lahko konkurirala gospodarsko dobro stoječim liberalnim vaškim veljakom.

Dokler krepitev katoliškega gibanja ne ogrozi pozicije neklerikalnih občinskih vodstev, ta v odnosu do cerkve in duhovščine nemalokrat postopajo korektno. V občini Predtrg, ki je v

²⁵⁷ Dražgoše so morda najboljši primer razvejene liberalne društvene in socialne organizacije. Opraviti imamo z liberalnim bralnim društvom s sokolskim odsekom, liberalnim podpornim društvom za gozdne delavce in liberalno posojilnico. Trdnost liberalne organizacije, preko katere poteka širjenje liberalnih idej privede do tega, da se del prebivalstva že povsem identificira z liberalnim idejnim okvirom »ponašajo se nekateri javno že s tem, da so naprednaki«, ki presega preprosti antagonizem med »liberalnimi« vaškimi elitami in duhovščino. NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Dražgoše z dne 24.1.1910.

²⁵⁸ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Kamnik z dne 12.5.1905.

²⁵⁹ *Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder Spezialortsrepertorium von Krain*, 97.

²⁶⁰ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Kamnik z dne 12.5.1905.

²⁶¹ Gre za Lavrenčičev navedek zahtev Radomljanov, morda gre za citat, bolj verjetno za parafrazo. NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Kamnik z dne 12.5.1905.

cerkvenoupravnem pogledu del župnije Radovljica imamo tako leta 1912 opravka z liberalnim županom, »pa vendar moža, ki vestno spolnuje svoje verske dolžnosti.«²⁶² Prej omenjeni domžalski župan Janežič je še pred menjavo strani precej daroval za ustanovitev župnije in šel »še pri vseh delih beneficijatu na roke.«²⁶³ V Koroški Beli se antagonizem med duhovnikom in občinskim zastopom pojavi šele, ko je SLS novembra 1911 zmagala na občinskih volitvah: »Občinski odbor, akoravno ni bil duhovnikovega političnega mišljenja, [šlo je za koalicijo liberalcev in socialdemokratov] župniku do zadnjih obč. volitev, ki pač niso potrjene, ni nasprotoval, ampak ga celo podpiral pri prizidanju župnišča in pri popravi cerkvene strehe in stolpa. Ker bodo pa nekatere osebe najbrž iz javnega življenja vsled propada pri volitvah izginile, zato se precej kuje proti župniku.«²⁶⁴

Razloček med pripadnostmi, liberalnemu, katoliškemu in socialdemokratskemu idejnemu okviru je, sploh na lokalni ravni, pogosto praktično nemogoče povleči. Mestoma se srečamo z na prvi pogled povsem paradoksalnim stanjem. Na primer v Beli Peči, kjer »ni prav za prav nobene organizirane politične stranke, vendar so odločujoči možje po večini liberalnega mišljenja; delavstvo je po večini socialdemokratiško. Pri zadnjih drž. zbor. volitvah je 75% socialdemokratiških glasov. Pri obč. volitvah je zmagala domača Malij-va stranka, ki ni cerkvi nasprotna in tolerantna.«²⁶⁵ Vendarle se v obravnavanem obdobju takšna identitetna prožnost, ali sploh odsotnost interesa za politiko, umika prodirajoči politični zavesti. Kot smo skušali pokazati že na primeru Besnice in Šenturške Gore politična (samo)identifikacija ob koncu prvega desetletja vse bolj prodira med širše sloje na gorenjskem podeželju. Duhovščina se tako znajde pred dvema temeljnima nalogama. Kjer politična diferenciacija v polnosti še ni udejanjena, jo je treba vzpostaviti, kjer obstaja, je treba braniti pozicije političnega katolicizma. Ob volitvah je imel duhovnik razmeroma dober pregled nad volilnimi odločitvami župljanov. Z odločitvami posameznikov pri tajnih deželno in državnozbornskih volitvah je bil sicer lahko seznanjen le posredno in približno, pri občinskih volitvah je duhovnik natančno vedel, kako je

²⁶² Verjetno gre za Ivana Kristana. V občinskem odboru je imela večino odbornikov koalicija liberalcev in socialdemokratov. Klerikalna politična organizacija se je tu vzpostavila razmeroma pozno, in je samostojno nastopila šele pri občinskih volitvah leta 1909 »Priborila si je 4 odbornike«, 6 pa so jih dobili združeni liberalci in socijaldemokratje; toda samo z večino par glasov.« NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Radovljica z dne 8.5.1912. in »Dopisi«, *Gorenjec* 20.11.1909.

²⁶³ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija beneficijature na Goričici, junij 1905.

²⁶⁴ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Koroška Bela, maj 1912.

²⁶⁵ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Bela Peč z dne 19.6.1912.

kdo volil.²⁶⁶ Tako je bila ob ekonomski in politični prevladi katoliške strani na Gorenjskem za drugače misleče pri občinskih (pred letom 1910 pa tudi na državno in deželnozborskih) volitvah, kot pravi Melik, »v konfliktu med prepričanjem in odvisnostjo« pogosto najugodnejša rešitev abstinenca.²⁶⁷ »V župniji je gospodujoča stranka katoliška, občinski odbor je izključno v njenih rokah. Liberalci in socijal. demokr. stranka imata malo privrženecv, - pri zadnjih občinskih volitvah se nasprotniki niso upali udeležiti volitve,«²⁶⁸ je leta 1913 zapisal župnik v Šmartnem pri Kranju Alojzij Šarec. Nasploh je bila po razširitvi volilne pravice in uvedbi volilne dolžnosti praviloma v prednosti vladajoča stranka. Melik pravi »[volivci] so se ob volilni dolžnosti prav tako večinoma opredeljevali za tiste, ki so imeli v rokah največ propagandnih sredstev, največjo gospodarsko in politično moč, možnost moralnega pritiska kakor npr. duhovščina.«²⁶⁹

Volivce je bilo seveda najprej sploh treba spraviti na volitve. Zlasti med nižjimi sloji se mestoma srečamo z odsotnostjo zavedanja da imajo sploh pravico voliti. »Ob priliki zadnje obč. volitve meseca decembra 1904 pokazalo se je, kako malo so bili ljudje politično vzgajani,« zapiše leta 1905 Anton Mezeg, župnik v Špitaliču »Vsaj jih je mnogo mislilo, da še voliti ne smejo, ako plačujejo malo davka. No, o volilni pravici so zdaj dobro poučeni; ne samo mogočniki, ampak tudi bolj revni se zavedajo svojih političnih pravic.«²⁷⁰ Ali pa jih je najprej sploh treba podučiti, kdo je njihov sovražnik. Takole pravi župnik v Cerkljah na Gorenjskem Franc Dolinar: »Ljudstvo se čedalje bolj zaveda in spoznava svoje nasprotnike. V tem oziru se je veliko zakrivilo v poprejšnjih letih od strani bivšega g. župnika. Zato je imel sedaj župnik mnogo nasprotovanja in ga ima še med tako imenovanimi kat. liberalci - češ, zakaj pa je poprej

²⁶⁶ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, Ivan Lavrenčič »O duhovnem pastirovanju po naših mestih in trgih« 20.3.1907 (besedilo je bilo v nekoliko revidirani različici objavljeno v *Ljubljanskem škofjskem listu*: Ivan Lavrenčič, »O duhovnem pastirovanju po naših mestih in trgih« *Ljubljanski škofjski list* 1907 št. VII., 77-85) Lavrenčič duhovnikom priporoča naj »zapisnik volivcev hranijo »v posebnem fascikeljnu v župnem arhivu z vsemi listinami v zadevi volitve. Ta evidenca vrlo služi o prihodnjih volitvah.« Teško je reči do kakšne mere so si duhovniki poziv vzeli k srcu. Med pregledovanjem škatel gradiva župnijskih arhivov za župnije kamniškega dekanata v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani na tovrstno gradivo praktično nisem naletel. Bolj kot ne edina izjema je v tem oziru seznam volilnih upravičencev s pripisanimi podatki o številu glasov in seznamom novih odbornikov za občino Homec in Radomlje (v tem primeru brez seznama volilnih upravičencev), ki pa se nanašata že na obdobje po prvi svetovni vojni (NŠAL, ŽA Homec, spisi, š. 5, seznam volilnih upravičencev). Kljub temu je mogoče s precejšnjo gotovostjo trditi, da so tovrstne evidence vsaj nekateri duhovniki izdelovali in posedovali že v obravnavanem obdobju. Zlasti v promemorijah, ki so nastale tekom tretje kanonične vizitacije knezoškofa Jegliča v župnijah dekanij gorenjskega arhidiakonata se pogosto srečamo s precej natančnimi analizami rezultatov občinskih volitev.

²⁶⁷ Melik, *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, 156. Za državno in deželnozborske volitve je bila na Kranjskem je bila leta 1910 uvedena volilna dolžnost. Melik, *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, 155-156.

²⁶⁸ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Šmartno pri Kranju z dne 18.5.1913.

²⁶⁹ Melik, *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, 156.

²⁷⁰ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Špitalič, maj 1905.

dobro bilo.«²⁷¹ Pri širjenju postulatov političnega katolicizma in utrjevanju discipline med volilnim telesom se duhovnik - poleg prej omenjene društvene in gospodarske organizacije in pastoralne dejavnosti, s katero se bomo še ukvarjali – poslužuje tudi privatnega poučevanja in agitacije po domovih. »Živahno je pred vsakimi deželno in državnozbornskimi volitvami,« denimo pravi Janez Kljun, župnik v Šmartnem v Tuhinju, »tedaj imamo shode; pa treba je zaradi nasprotnikov v posamezne hiše. Žal da mora duhovnik kedaj pozneje spoznati, kako se je varal pri kakem posamezniku.«²⁷² Ali belanski župnik Karol Čerin: »Belan gre dosedaj še vedno z »gospodom«, ali treba je, da ga »gospod« vzdigne. Pred volitvami je več sestankov, potem pa je treba iti od hiše do hiše.«²⁷³ Osebno delovanje spremlja vzpostavitev mreže zaupnikov in podpornikov v župniji: »V župniji gospodujejo pristaši S. Ljudske Stranke. V politiko posegam pri vseh volitvah, nobene ne zanemarjam, po raznih vaseh imam zaupnike ob času volitev sestanke. O volilni agitaciji in volilnem redu so dobro poučeni. Pri občinskih volitvah napredovali.«²⁷⁴ Zmaga na volitvah je duhovniku v najslabšem primeru prinesla posreden vpliv na delovanje občinskega odbora. Neupoštevanje duhovnikove volje ali zapletanje v spor z duhovnikom - ki je bil nenazadnje pogosto najzaslužnejši za to, da je skupina vaških veljakov obdržala ali prišla na položaj - je bilo lahko tvegano. V Tunjicah je, na primer, župnik sodeloval pri rušenju prejšnje občinske oblasti, ker naj se stari občinski odbor ne bi zmenil za »dobro ime župnikovo in je pripomogel k sitnostim zaradi prejšnjega organista.«²⁷⁵ Vsaj do neke mere je bila župnikova odtegnitev podpore staremu občinskemu odboru verjetno tudi posledica konfliktov v zvezi z lokacijo novega šolskega poslopja. Leta 1905 je bilo v Tunjicah 42 članov katoliškega političnega društva za kamniški okraj, poleg tega župniji ni bilo niti liberalnega ali socialdemokratskega časopisja, niti ideološko osnovane opozicije.²⁷⁶ Ne gre katoliško-liberalni konflikt, ko govori o starem ali novem občinskem odboru župnik ne uporablja označevalcev, ki bi kakorkoli indicirali na politično ali ideološko podstat konflikta. Neupoštevanje duhovnika in spori z njim so bili zadosten razlog, da župnik odkrito sodeluje v

²⁷¹ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Cerklje z dne 25.5.1907.

²⁷² NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Šmartno v Tuhinju z dne 5.5.1910.

²⁷³ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Bohinjska Bela, maj 1912.

²⁷⁴ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Bohinjska Bistrica z dne 10.5.1912.

²⁷⁵ NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Tunjice z dne 22.5.1910.

²⁷⁶ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Tunjice z dne 5.5.1905.

volilnem boju zoper stari občinski odbor.²⁷⁷ Ne ostane le pri posrednem vplivu. V občinski odbor je nemalokrat izvoljen duhovnik, ki tako lahko direktno vpliva na odločanje in skrbi da ne pride od odmikov od temeljnih postulatov političnega katolicizma. Morda najlepše v promemoriji župnije Preddvor ob priliki kanonične vizitacije za leta 1913 stanje oriše župnik Fran Lakmayer:

Sicer pa splošno rečeno, vlada v občini red in mir, koncesije se ne dovoljujejo, ako ni dokazana potreba. Plevela pa po širni občini tudi ne manjka. Ker podpisani vodi skoro vso župansko poslovanje (brezplačno) in je pri sejah zapisnikarjem medtem ko trsteniški g. župnik vodi debato, je skoro nemogoče, da bi se kaj prezrlo in sklenilo, kar bi bilo v škodo našim katoliškim načelom in naši stranki.²⁷⁸

Razen splošnih trditev o krepitvi klerikalne stranke v posameznih župnijah in podatkov o prestopih nekaterih županov, občinskih zastopov in nekaterih učiteljev v klerikalni tabor promemorije povečini ne prinašajo natančnih podatkov o deležu prebivalstva, ki je prek članstva v političnih društvih neposredno vključeno v politično življenje. Tozadevne podatke imamo le za pet župnij kamniške dekanije, pri čemer lahko le v treh primerih vzporejamo stanje leta 1905 s tistim leta 1910. V župniji Špitalič je bilo leta 1910 20 članov katoliškega političnega društva za kamniški okraj, v župniji Sela istega leta 25. V Spodnjem Tuhinju je njihovo število od 25 leta 1905 naraslo na 34 leta 1910, v župniji Domžale v istem obdobju od »do 100« na »nad 100«. Edini upad beležimo v Tunjicah, kjer je število članov v istem obdobju upadlo iz 42 na 25.²⁷⁹ Bržčas posledica prej opisanih konfliktov v župniji. Na podlagi tako neznatnega nabora podatkov težko potegnemo zanesljive zaključke. Kljub vsemu je delež vključenega prebivalstva v Tunjicah (ne več kot 500 prebivalcev) in Špitaliču (leta 1910 730 prebivalcev), majhnih krajih, relativno daleč od urbanih centrov, presenetljiv. Vprašanje pa je, ali je članstvo

²⁷⁷ Ni nemogoče, da je upad števila članov katoliškega političnega društva za kamniški okraj v Tunjicah (leta 1910 jih je bilo le 25) posledica pričujočega konflikta. NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Tunjice z dne 22.5.1910.

²⁷⁸ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Preddvor z dne 24.4.1913.

²⁷⁹ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Špitalič, maj 1905; NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Špitalič z dne 6.5.1910; NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Sela z dne 2.5.1910; NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Spodnji Tuhinj (Šmartno) z dne 11.5.1905; NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Spodnji Tuhinj (Šmartno) z dne 5.5.1910; NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija beneficiature na Goričici, junij 1905; NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Domžale z dne 29.5.1910; NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Tunjice z dne 5.5.1905; NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Tunjice z dne 22.5.1910.

v političnem (ali polpolitičnem) društvu nujno tudi odraz trdnega političnega prepričanja? In, morda še pomembneje, koliko Mahničeve maksime »aut-aut« je v političnem pozicioniranju prebivalstva nasploh?

Pri naši raziskavi smo imeli opraviti le z enim virom - to je Nagličevim dnevnikom - ki ponuja neposreden vpogled v notranji svet posameznika, ki ni duhovnik ali politik, pa tudi v tem primeru imamo opraviti s pripadnikom vaše elite. O Nagličevem ponotranjenju postulatov katoliškega gibanja, tudi o njegovi religioznosti, ne gre dvomiti, vendar v dnevniku niti z besedo – razen posredne in le bežne omembe pridige o »dobrem« in »nasprotnem« časopisju - ne omeni liberalizma ali katerega od vodilnih liberalnih politikov na Kranjskem. Enako velja, izvzemši škofa, ki ga omenja v drugih kontekstih, za vodilne klerikalne politike. Naglič s klerikalnimi politiki in duhovščino, kot kaže, ne deli preokupacije s političnim nasprotnikom. Zanimajo ga druge reči – domača obrt, društveno in versko življenje, dogajanje na vasi.²⁸⁰

Enako bi lahko trdili tudi nasploh. Promemorije niso optimalen vir za raziskovanje sprememb lojalnosti pri posameznikih, ki ne spadajo v kategorije, ki so v njih običajno obravnavane: župan, člani občinskega zastopa, ključarji, cerkovniki, kuharice in ostali duhovniki v župniji. Duhovnik ostale župljane običajno obravnava kot kolektivno telo. V tem oziru bi boljše rezultate verjetno dala analiza župnijskih kronik. Kljub temu, je, tudi v tem oziru, delovanje kolektivnih teles povedno. Zlasti, ko gre za iniciative na polju političnega. Iniciativa za politično akcijo praviloma ne prihaja od spodaj. Župnik, sodeč po promemorijah, zapisnikih socialnih in pastoralnih konferenc, s strani prebivalstva, vsaj na začetku, preden bi izguba prevlade lahko škodovala interesom na novo vzpostavljenih (ali po novem klerikalnih) vaških elit, domala nikoli ni pozvan, naj urgira zoper ideološko-političnega nasprotnika. Kot smo skušali pokazati že na nekaj mestih iniciativa prihaja od duhovščine. Prebivalstvo se - zlasti tam, kjer duhovnik ni izzvan s strani jasno definirane ideološko-politične opozicije - skladno z zasledovanjem lastne koristi, pa tudi verskega prepričanja in duhovnikove avtoritete, v političnem oziru, opredeljuje v skladu z njegovo voljo. Ko ljudje posežejo, ali želijo, da kdo v njihovem imenu poseže, v politično stvarnost, tega običajno ne storijo zato, da bi obračunali s klerikalci ali liberalci. Večjo vlogo običajno igrajo težnje po samostojnosti dela občine in lokalni ali pa ekonomski konflikti.

²⁸⁰ Nagličev dnevnik za obdobje med 1.1. in 22.8.1910.

7.1 Učiteljstvo

Razmerje med učiteljstvom in klerom zaradi specifik prve poklicne skupine obravnavamo ločeno. Drugače kot pri vaških veljakh in ostalih slojih ruralnih skupnosti pri učiteljstvu največkrat ne gre za pragmatizem, pač pa za intimno privrženost idejnemu okviru – ko gre za učiteljstvo največkrat liberalnemu²⁸¹ – neglede na ekonomske ali socialne posledice nazorske opredelitve.²⁸² Pravi, ideološki, katoliško-liberalni antagonizem v ruralni skupnosti se tako največkrat vzpostavi na relaciji kler-učiteljstvo. Boj za oblast – pri čemer Eugen Weber poudarja (in mislimo da to vsaj do neke mere drži tudi za stvarnost na obravnavanem prostoru): »their [med učiteljem in duhovnikom] discord stemmed less from undeniable ideological differences than from their contest for authority«²⁸³ med osebama, ki sta si po svojem položaju v ruralni skupnosti in po svoji socialni provenienci precej podobni. Kot zapiše Weber: »priest and teacher were both local notables, their position based not on material wealth but on the possession of esoteric knowledge and the key role they played in communal affairs. Their social extraction was roughly similar: brighter (or physically weaker) sons of small artisans and peasant farmers, promoted by schooling.«²⁸⁴

Dokler učitelj ne poseže v javno sfero in ne izzove duhovnikovega primata na polju sakralnega in profanega je kler neredko precej toleranten. »G. učitelj obiskuje ned. službo božjo, oddal listek velik. spovedi, se dobro razumeva v šoli, mi rad poduk pripušča čez moje post. ure. Je bolj liberalen, vendar ne strasten, bolj sam za-se,«²⁸⁵ pravi leta 1905 župnik v Motniku. Ali leta 1907 smledniški: »Učiteljstvo, kakor skoraj povsod, liberalno, a ne dela proti duhovščini in ne nastopa očitno za razširjanje liberalizma.«²⁸⁶ Seveda takšno sobivanje ni pravilo, marsikje je lahko že samo naročanje liberalnih časopisov dovolj za strupene izbruhe, vendar je dovolj pogosto. Tolerance pa je vselej konec, ko učitelj poseže v javno sfero. Takrat glavno gibalno

²⁸¹ Liberalno učiteljstvo je bilo v obravnavanem obdobju organizirano v leta 1889 ustanovljeni Zvezi slovenskih učiteljskih društev. Katoliško učiteljstvo je svoj organizacijski okvir dobilo z ustanovitvijo Slomškove zveze na II. slovenskem katoliškem shodu leta 1900. Obe učiteljski organizaciji sta izdajali tudi svoji glasili. Zveza slovenskih učiteljskih društev Učiteljskega tovariša, Slomškova zveza pa Slovenskega učitelja. Andrej Vovko, »Oris šolske dejavnosti slovenskih katoličanov v dobi dozorevanja slovenskega naroda« *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (Celje, 1991), 361. in Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, 253. Po letu 1900 so poleg matice začele nastajati še podružnice Slomškove zveze. Na obravnavanem prostoru obstajata dve: gorenjska podružnica, ki je obsegala kranjski in radovljiški politični okraj (ust. 7.12.1902) in kamniška podružnica, ki je obsegala kamniški politični okraj (ust. 26.6.1910). Mateja Leskovšek, »Slomškova zveza 1900-1926« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 49/2001 št. 3, 261.

²⁸² Vasilij Melik, »Pomen Kreka za slovensko zgodovino«, v isti, *Slovenci 1848-1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak, Documenta et studia historiae recentioris, 15 (Maribor, 2002), 630.

²⁸³ Weber, *Pesants into Frenchmen*, 362.

²⁸⁴ Ibid., 362.

²⁸⁵ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Motnik z dne 16.5.1905.

²⁸⁶ NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Smlednik z dne 24.4.1907.

liberalnega gibanja navadno postane prav učitelj. Tako denimo v Dražgošah: »Liberalna organizacija, - osnovana po liberalnem »bralnem društvu« s »sokolskim odsekom«, liberalno »društvo podporno« gozdnih delavcev, liberalna »posojilnica«, - je precej močno utrjena; njena glavna sila pa se bolj naslanja na osebne ozire; učiteljeva oseba vse vzdržuje in združuje.«²⁸⁷ Pri Dražgošah gre vendarle za specifičen primer. Učiteljeve predispozicije za delovanje v smeri politizacije množic in društvene organizacije so v primerjavi z duhovnikovimi precej bolj omejene. Podobno kot duhovnik tudi učitelj tekom svoje poklicne kariere ni ostal v enem kraju, le da je duhovnik kot član krajevnega ali okrajnega šolskega sveta mestoma lahko vplival na učiteljevo poklicno prihodnost, medtem ko slednji ni posedoval nikakršnega formalnega vzvoda, s katerim bi lahko podobno vplival na duhovnikovo poklicno pot. Tudi v finančnem oziru je bil učitelj napram duhovščini, razen ko gre za resnično revne župnije, slabše situiran. Niti nima na voljo trdnega institucionalnega in organizacijskega okvira, lastnega kleru. Učitelj tudi ne poseduje ničesar takega, kar bi lahko vzporejali z duhovnikovim monopolom nad svetim in s tem povezano možnostjo moralnega pritiska. Profani nauki, ki jih zastopa, pa ljudstvo le počasi odmikajo od duhovnikov – idejni primat cerkve je v obravnavani dobi resda načet, a ne dovolj da bi od njenih postulatov odtrgal podeželske množice.²⁸⁸

Kjer ima učitelj zoper sebe duhovščino in njej naklonjen občinski zastop, mestoma nastopi, kjer takšen medkrajevni antagonizem obstaja, kot zastopnik partikularnih interesov dela občine. Tako pravi leta 1912 župnik Janez Kramar v zvezi z učiteljevim delovanjem na Ribnem: »Občina Ribno ima namreč župana na Boh. Beli. To pa seveda ne gre v glavo našim možem. Za dušnega pastirja je težava, učitelj pa ima v tem dobro orožje, češ da se pogaja le za domačine, pa bi bil seveda on najraje župan.«²⁸⁹ Takšni posegi so vendarle razmeroma redki in še redkeje uspejo.

Duhovščina in njej naklonjena večina ruralne skupnosti učitelja nemalokrat povsem izolirata in izločita. »Mišljenja je liberalnega, vendar je neškodljiv, ker ima malo veljave pri faranih,« leta 1905 denimo zapiše župnik v Nevljah.²⁹⁰ In podobno Josip Volc, župnik na Rovah »učitelj bi se pa [brignal za politiko], ko bi kdo kaj nanj držal. Razen ene hiše, kjer se je oženil, se nihče zanj ne briga. Leto in dan ne stopi nobeden naših mož v šolo.«²⁹¹ Učitelj Ivan Schmiedek, ki je

²⁸⁷ NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Dražgoše z dne 24.1.1910.

²⁸⁸ O najedanju idejnega primata cerkve na Tržaškem podeželju v 19. stoletju glej: Verginella, *Ekonomija odrešenja in preživetja*, 51-52.

²⁸⁹ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Ribno z dne 23.5.1912.

²⁹⁰ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Nevlje, maj 1905.

²⁹¹ NŠAL 14, Vizitacije, š. 12, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Rova, 1910.

bil na Rova definitivno nastavljen leta 1901,²⁹² je do leta 1905 sicer nespretno skušal posegati v občinsko stvarnost, a si je nakopal le mržnjo večjega dela ruralne skupnosti.²⁹³ Preostanejo mu le manifestacije na simbolni ravni. Ena takšnih ima opraviti z usodo slike papeža Pija X. Sliko je za šolo na Rovah leta 1906 kupil okrajni šolski svet in je visela na nad katedrom. Učitelj Schmiedek jo je sprva prestavil na manj prominentno mesto na drugi steni in jo pozneje zakril s sliko krajine.²⁹⁴ Z ideološko-političnim nasprotnikom obračunava tam, kjer to še lahko počne. Učilnica ostane domala edini prostor, kjer, kljub porazu v javni sferi, učitelj še ohrani del suverenosti.

Promemorija ni optimalen vir za ugotavljanje sprememb političnih in ideoloških lojalnosti učiteljstva. Narava poklica je povezana z menjavanjem delovnega okolja. Če je učitelj v dobi petih let, kolikor jih običajno preteče med eno in drugo kanonično vizitacijo, umeščen v drug kraj, izven obravnavanega prostora, se izmuzne našemu pogledu, do spremembe lojalnosti pri novem učitelju pa je lahko prišlo, še preden je za nas postal viden. Analiza literature v splošnem ne nakazuje pogostih sprememb lojalnosti med učiteljstvom, kar seveda ne pomeni, da do sprememb lojalnosti ne prihaja.

Do leta 1912 je bila v Slomškovo zvezo vključena že polovica kranjskega učiteljstva. V večini primerov odločitev za zamenjavo strani ni posledica nenadnega svetovnonazorskega obrata, pač pa rezultat ekonomskega pritiska, ki ga je, proti neloyalnemu učiteljstvu, po zmagi na volitvah v Kranjski deželni zbor 22.2.1908, vršila vladajoča SLS. Učiteljske plače so koncem obravnavanega obdobja komaj zadoščale za dostojno življenje učitelja, če je moral slednji preživljati tudi družino so bile razmere pogosto nevzdržne. Pri ukrepih, ki jih je v zvezi s tem sprejela klerikalna v prvi vrsti ni šlo za poskus celovite rešitve problema pač pa za politično kalkulacijo. Od leta 1911 je deželni odbor po lastni presoji razpolagal z dodeljevanjem 25% draginjskih doklad k učiteljskim plačam. Pričujoča rešitev je bila v političnem smislu izjemno učinkovita. Učitelj je lahko rešil svojo eksistencialno stisko, če je le izbral pravo stran. Ne gre prezreti, da je preko deželnega šolskega sveta klerikalna stranka tudi na administrativni ravni, odtlej lahko oteževala delo neloyalnemu učiteljstvu.²⁹⁵ Verjetno ni naključje, da se je občinski odbor na Rovah zoper delovanje učitelja Schmiedeka na deželni zbor pritožil šele leta 1908 in ne prej.

²⁹² »Novičar.« *Gorenjec*, 9.11.1901.

²⁹³ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, pritožba občinskega odbora na Rovih na c. kr. Deželni šolski svet v Ljubljani z dne 18.6.1908.

²⁹⁴ Na primer: NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, dopis župnega urada na Rovah na dekanijski urad z dne 8.6.1910.

²⁹⁵ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, 194-196, 254. Seveda je draginjsko doklado v teoriji lahko - in jo mestoma je - prejel tudi učitelj ki ni bil član Slomškove zveze, vendar v praksi temu navadno ni bilo tako ali pa je bila draginjska doklada nižja. Leskovšek, »Slomškova zveza 1900-1926«, 268.

Kot rečeno, omenjenega prehajanja na katoliško stran, ki bi bil rezultat dogajanja po letu 1908 v naši analizi nismo zaznali. V obeh primerih pride do spremembe lojalnosti pred tem in vsaj na prvi pogled odločitev ni (le) ekonomsko pogojena.

»Le učitelj (rodom iz Poljan nad Škofjo Loko),« leta 1907 zapiše župnik na Šenturški gori »je bil začetkoma naročnik »Slov. Nar.« in nekoliko neroden - toda zdaj ni več: z veseljem bere le »Slovenca«, ki ga od podpisanega dobiva in z ženitvijo je tudi drugo popravil. Zdaj hodi redno k službi božji in vede se spoštljivo do podpisanega. Moli z otroci pred in po pouku ter na pozdrav šolske mladine »Hvaljen bodi J. K.« vselej dostojno odgovarja.« Učitelj, ki pride v župnijo, kjer je prebivalstvo »vseskozi verskega katoliškega prepričanja,«²⁹⁶ in se s poroko vključi v skupnost se tudi idejno prilagodi stvarnosti katere del postaja.

Pri nadučitelju Rusu na Bledu so v ozadju menjave strani verjetno tudi politične ambicije: »Nadučitelj je duhovnikom bolj naklonjen postal. Večinoma hodi ob nedeljah v cerkev; njegova gospa je poštena krščanska, pride velikokrat med letom k sv. Maši, in pristopi večkrat v letu v domači cerkvi k mizi Gospodar. Majnika je skoro vsak dan ob 5h zj. prihajala k maši in litanijami. /.../ Nadučitelj Rus je odstopil pred par leti od blejskega lib. bralnega društva, s tem je svojim liberalne prijatle pripravil v največjo zadrego, naši stvari pa je s tem pomagano.«²⁹⁷ Težko je reči, kaj je pripomoglo k temu, da se je učitelj odvrnil liberalni organizaciji. Bi si pa upali sklepati, da ga k temu ni pripravila le pobožna žena. Leta 1912 nadučitelja Rusa namreč srečamo v novi vlogi: »Naš župan g. nadučitelj Rus ni poseben naš strankar, v cerkev prihaja redno vsako nedeljo, ne trpi plesov, ne daje licenc, in je strog. /.../ Občinski razmere, bodi si z županom s svetovalci in obč. odborniki prijazne. Občina skrbi za red in mir.«²⁹⁸

Kot smo že dejali, se tekom obravnavanega obdobja, v luči ideološkega konflikta, izoblikuje razmeroma trdno jedro klerikalno usmerjenega učiteljstva. V tem smislu se zanimiv trend nakazuje pri analizi poklicne strukture očetov slušateljev četrtega letnika teologije. Med letoma 1871 in 1910 med slušatelji stalno narašča delež sinov učiteljev (v obdobju 1871-1880 potomci učiteljev predstavljajo 1% slušateljev; 1881-1890 2%; 1891-1900 4%; 1901-1910 5% - glej prilogo: »analiza poklicne strukture očetov slušateljev četrtega letnika teologije na bogoslovnem semenišču v Ljubljani med letoma 1871-1910«).²⁹⁹ Glede na delež učiteljstva

²⁹⁶ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Šenturška Gora z dne 20.4.1907.

²⁹⁷ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Grad z dne 16.6.1907.

²⁹⁸ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Bled z dne 18.4.1912.

²⁹⁹ Avtorjev pregled katalogov slušateljev teologije za obdobje 1871-1910. NŠAL 32, Bogoslovno semenišče v Ljubljani, š. 75-76, Katalogi slušateljev teologije.

med celotnim prebivalstvom Kranjske, so sinovi učiteljev med slušatelji izrazito nadreprezentirani. Natančna analiza vzrokov pričujočega pojava bi terjala natančno analizo posamičnih primerov. Razloge za pričujoči trend gre po našem mnenju verjetno, vsaj do neke mere, iskati v izrazitejšem ideološkem profiliranju, v tem primeru, klerikalnega učiteljstva tekom obravnavanega obdobja. Do neke mere gre, morda, tudi za odraz povečanja števila klerikalno usmerjenega učiteljstva. Vzorec sicer ne zajame slušateljev, ki so v semenišče vstopali po tem, ko je SLS prevzela oblast in začela svojo »izstradalno politiko« do učiteljstva. Pa tudi sicer lahko dvomimo, da bi, glede na okoliščine, v katerih so prestopili na klerikalno stran, do vere naenkrat čutili posebno afiniteto. Seveda pri tem ne trdimo, da je nemogoče, da se za duhovniški poklic odloči sin liberalno usmerjenega učitelja. Kot smo skušali pokazati v prejšnjih poglavjih religioznost ni domena »klerikalcev«. Vendarle pa, glede na politično pozicioniranje kranjske duhovščine, tako v praksi kot v liberalnem imaginariju, takšen razvoj dogodkov težko zamisljiv. Kakorkoli. Podatki nakazujejo na obstoj, ne le ideološko profiliranega klerikalnega učiteljstva, pač pa učiteljstva, med katerim je versko občutje ukoreninjeno do te mere, da posameznike iz teh družin privede do odločitve za duhovniški poklic.

Klerikalno usmerjeno učiteljstvo je bilo nemalokrat vpeto v katoliško društveno dejavnost. Kot denimo učiteljica v Šmartnem pri Kranju »učiteljica Kleinmayer odločno katol. prepričanja in vneta, ter pomaga duhovnikom veliko pri družtvih.«³⁰⁰ Takšno pozicioniranje učitelja vselej ne zaščiti pred sumničavostjo duhovščine. Martin Štular, župnik v Trbojah, je denimo leta 1913 o učitelju Vinku Kreku, kljub temu, da je slednji »prepustil [izobraževalnemu] društvu svoje privatno stanovanje v šoli, ki je prav primeren lokal,« pripomnil: »Edino za učitelja se ne ve, katerega prepričanja je sedaj v srcu. Na zunaj nam ni nasproten, prej na roko. Ispolnjuje svoje kršč. dolžnosti, je ud izobraž. društva in v šoli gre župniku na roko. Bere tudi društvenega Slovenca, vendar pa se še sumi, da ima kake liberalne časnike, dasi jih skriva in nikomur ne vsiljuje.«³⁰¹

³⁰⁰ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Šmartno pri Kranju z dne 18.5.1913.

³⁰¹ NŠAL 14, Vizitacije, š. 13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča, promemorija župnije Trboje z dne 21.5.1913.

8 Sklep

Ko sem začel s pisanjem naloge sem se namenil poglobiti v kulturni boj na podeželju na ozemlju ljubljanske škofije (torej na Kranjskem) in pri tem analizirati razmere na najnižji ravni. Torej se osredotočiti na odnos med duhovščino in prebivalstvom. Preobsežno zastavljeno področje raziskave je bilo treba skrčiti, pa tudi stanje na terenu ni odgovarjalo vnaprejšnjim predstavam. Politična (samo)identifikacija med podeželskim prebivalstvom - med ljudmi, ki so predmet duhovnikove pozornosti in delovanja – je bila na začetku, marsikje pa tudi na koncu, obravnavanega obdobja šibka ali pa sploh neobstoječa. Drugače je z duhovščino. Tu se je podrla še ena teza, ki sem jo postavil pred začetkom raziskave – da mora obstajati neka ideološko utemeljena opozicija uradni liniji cerkve ali pa vsaj takšne tendence med delom duhovščine. Deloma je tu problem v izbiri prostora obravnave. Duhovščina, ki je gojila vsaj zmerno afiniteto do liberalizma je obstajala. To nakazujejo tako zapisi v Jegličevem dnevniku, kot tudi drugi viri, ki smo jih pritegnili k raziskavi. Vendar je treba poudariti, da na ozemlju dekanij Kamnik, Kranj, Radovljica in Stara Loka takšnih tendenc skoraj ni bilo ali pa so bile zelo benigne. Nasprotno! V obravnavanem obdobju pride do ideološkega poenotenja, ki ga preko institucionalnih sprememb in stalnega nadzora nad mislijo in delom svojega klera narekuje cerkveno vodstvo in ki ga svetna duhovščina, to moramo dodati, razmeroma voljno sprejema. Duhovščina tako deluje bolj usklajeno, kot je lahko delovala prej, in tudi bistveno bolj usklajeno, kot deluje marsikje drugje. In takšno poenotenje, skupaj s ponotranjenjem postulatov političnega katolicizma, pomembno vpliva na njeno zmožnost delovanja na političnem polju. Duhovščina tako na gorenjskem podeželju postane glavni faktor v procesu politizacije množic. Je glavni protagonist v boju proti liberalizmu in drugim ideološkim nasprotnikom, istočasno pa preko svojega delovanja to distinkcijo znotraj ruralnih skupnosti šele vzpostavi. Šele duhovnikovi posegi v družbo – zlasti posegi usmerjeni v sfero ekonomije, s katerimi duhovščina razbije in spremeni obstoječa razmerja moči v ruralni skupnosti – pogosto privedejo do tega, da se skupine, ki so na račun novega pozicioniranja duhovnika v družbi izgubile, začnejo bolj resno istovetiti s konkurenčno ideologijo. Po drugi strani tam, kjer je prej obstajala organizirana in vsaj na prvi pogled kolikor toliko ideološko osnovana liberalna stranka, vsled prevlade katoliške stranke, prihaja do razmeroma lahkega prehajanja prej liberalno usmerjene vaše elite na klerikalno stran. Povsem praktični ekonomski interesi združeni z željo po ohranitvi dela oblasti v ruralni skupnosti v tej skupini prebivalstva prevladajo nad kakšnim ideološko pogojenim zadržkom – če je ta sploh obstajal.

Še enkrat je treba poudariti, da tudi soobstoj elit konkurenčne ideološke provenience ne pripelje nujno do konflikta. Vsaj dokler je ravnotežje moči sprejemljivo za oba pola. Tudi duhovščina je do ljudi druge ideološke provenience, dokler ti ne delujejo javno in ne posegajo aktivno v razmerja v ruralni skupnosti, pogosto tolerantna. Nenazadnje so tudi liberalci in socialdemokrati katoličani. Pogosteje kot ne prakticirajoči in iskreno verni. Ko se je pod pritiskom duhovnika pri previdenju treba odločiti med »napačno« politično pripadnostjo (ki jo tekom obravnavanega obdobja duhovščina začne percipirati kot greh) in večnostjo, se odpovedo prvi in ne drugi.

Istočasno duhovščina na gorenjskem podeželju s tem, ko zagotovi popolno prevlado katoliškega časopisja, uspešno ohranja monopol nad resnico in zagotavlja širjenje postulatov političnega katolicizma med na novo vzpostavljeno publiko, med na novo formiranim bralstvom na gorenjskem podeželju.

V pričujoči nalogi smo v osnovnih obrisih nakazali le majhen del procesov, ki so tedaj potekali na obravnavanem prostoru. Uporabljeni viri so vsaj za obravnavano obdobje skoraj povsem neizkoriščeni in ponujajo še obilico možnosti za nadaljnje raziskave.

9 Seznam uporabljenih virov in literature

9.1 Neobjavljeni viri

Nadžkofijski arhiv Ljubljana (NŠAL):

- NŠAL 5, Škofijski arhiv Ljubljana 5, Apostazije
- NŠAL 32, Bogoslovno semenišče v Ljubljani, š. 75-76
- NŠAL 14, Vizitacije, š. 10-14
- NŠAL Kartografska zbirka
- NŠAL, Župnijski arhiv Homec, spisi, š. 5
- NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 25; 51-52
- NŠAL, ŽA Radovljica, spisi š. 42
- NŠAL, ŽA Stara Loka, spisi, š. 42

Knjižnica Domžale:

- *Spomenica duhovnije Matere Božje na Goričici, 1904-1915*

(dostopno na:

<http://www.knjiznica->

[domzale.si/Portals/0/Dokumenti/monografske_publicacije/Spomenica_Matere_bozje_1904_1905.pdf](http://www.knjiznica-domzale.si/Portals/0/Dokumenti/monografske_publicacije/Spomenica_Matere_bozje_1904_1905.pdf))

Matjaž Šporar - zasebni arhiv:

- Dnevnik Petra Nagliča za obdobje med 1.1. in 22.8.1910
- fotografije

Dostopno na spletu:

- <http://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/peter-naglic>

- http://w2.vatican.va/content/pius-x/la/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_11021906_vehementer-nos.html

9.2 Objavljeni viri

- Jeglič, Anton Bonaventura. *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar. Celje, 2015.
- Lampe, Evgen. *Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta: (1898-1917)*, ur. Matjaž Ambrožič, Viri, 26. Ljubljana, 2007.
- Nadrah, Ignacij. *Spomini in semeniška kronika 1941-1944 Ignacija Nadraha*, ur. Matjaž Ambrožič, Viri, 30. Ljubljana, 2010.

(dostopno na: http://www.arhivsko-drustvo.si/Viri/Viri_30.pdf)

- *Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji: (Relationes ad Limina)*, ur. France M. Dolinar, Acta Ecclesiastica Sloveniae, 33; 34. Ljubljana, 2011, 2012.
- *Synodus dioecesis Labacensis quam diebus 31. mensis augusti 1. 2. 3. 4. mensis septembris 1903 habuit Antonius Bonaventura Jeglič* (Labaci, 1903).
- Šuklje, Fran. *Iz mojih spominov*, ur. Vasilij Melik, Memoarska knjižnica. 2 zv. Ljubljana, 1988-95.
- Šuklje, Fran. *Sodobniki: mali in veliki: III. del spominov*, ur. Andrej Rahten (Ljubljana, 2010).

9.3 Časniki

- *Bogoljub*: 1911, št. 4
- *Gorenjec*: II./1901, št. 45; VII./1906, št. 29; X./1909, št. 47
- *Laibacher Diöcesanblatt/Ljubljanski škofijski list*: 1876-1914
- *Ljubljanski zvon*: VIII./1888, št. 11
- *Rimski katolik*: 1895, št. IV

9.4 Statistične publikacije

- *Letopisi ljubljanske škofije 1889-1914*
- *Österreichische Statistik*: I./1882 zv. 2; LXIII/1903 zv. 2

(dostopno na:

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ors&datum=0001&size=45&page=272>

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ors&datum=0063&page=408&size=45>)

- *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder: Spezialortsrepertorium von Krain*. Wien, 1919.

9.5 Literatura

- Ambrožič, Matjaž. *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar: njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev*, Acta Ecclesiastica Sloveniae, 25. Ljubljana, 2003.
- Aubert, Roger. *Zgodovina Cerkve. zv. 5, Od cerkvene države do svetovne Cerkve: (od 1848 do drugega vatikanskega koncila)*. Ljubljana, 2000.
- Benedik, Metod. »Jegličev čas v zgodovini Cerkve«. V *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 8. Celje, 1991, str. 7-20.
- Benedik, Metod in Franc Trunkelj. *Mati mnogih cerkva: župnije ljubljanske nadškofije v sliki in besedi*. Ljubljana, 2012.
- Bergant, Zvonko, *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana, 2004.
- Bruckmüller, Ernst. »Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne«. V *Krekov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 9. Celje, 1992, str. 131-146.
- Clark, Christopher. »The New Catholicism and the European Culture Wars«, v *Culture Wars: Secular-Catholic conflict in Nineteenth-Century Europe*, ur. Christopher Clark in Wolfram Kaiser. Cambridge, 2003.
- Dolinar, France M. »Letopisi ljubljanske (nad)škofije kot zgodovinski vir«. V *Zgodovinski časopis* 36, 1982, str. 231-241.
- Dolinar, France M. »Skrb za prenovo cerkve v ljubljanski škofiji«. V *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 5. Celje, 1988, str. 123-134.
- Dolinar, France M. et al., *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana, 2011.
- Erjavec, Fran. *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana, 1928.
- Gatz, Erwin. *Der Diözesanklerus*, Geschichte des kirchlichen Lebens, 4. Freiburg, 1995.
- Gatz, Erwin. *Priesterausbildungsstätten der deutschsprachigen Länder zwischen Aufklärung und zweitem vatikanischem Konzil: mit Weihestatistiken der deutschsprachigen Diözesen*, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte; Supplementbände, 49. Rom, 1994.
- Gruden, Josip. *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*. Ljubljana, 1906.
- *Die Habsburgermonarchie: 1848-1918*, zv. 4, *Die Konfessionen*, ur. Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch. Wien, 1985.
- Jagodic, Jože. *Majhen oris velikega življenja: nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, ur. Marijan Smolnik. 1952, Celje, 2013.

- Klinar, Miha. »Predzgodovina kovinarskega gibanja na Jesenicah« *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik* 5. Jesenice, 1985.
(dostopno na: http://www.jlib.si/pdfs/Jeseniski_zbornik_1985_5.pdf)
- Košir, Borut. »Jegličeve sinode«. V *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 8. Celje, 1991, str. 123-138.
- Lavrič, Ana. »Vizitacije kot vir za slovensko zgodovino«. V *Grafenauerjev zbornik*, ur. Vincenc Rajšp et. al. Ljubljana, 1996, 483-491.
- Lenzwenger, Josef. *Zgodovina Katoliške cerkve*, Teološki priročniki, 15. Celje, 1999.
- Leskovšek, Mateja. »Slomškova zveza 1900-1926«. V *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 49/3, 2001, str. 255-282.
- Lešnik, Rafael. »Dekanije v ljubljanski škofiji od leta 1788 do leta 1968«. V *Bogoslovni vestnik* 29/1-2, 1969, str. 104-138.
- Lukan, Walter. »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«. V *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 5. Celje, 1988, str. 110-122.
- Melik, Vasilij. »Cerkev in nacionalna zavest v 19. stoletju«. V isti, *Slovenci 1848-1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak, Documenta et studia historiae recentoris, 15. Maribor, 2002, str. 202-207.
- Melik, Vasilij. »Pomen Kreka za slovensko zgodovino«. V isti, *Slovenci 1848-1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak, Documenta et studia historiae recentoris, 15. Maribor, 2002, 629-636.
- Melik, Vasilij. »Problemi slovenske družbe 1897-1914«. V isti, *Slovenci 1848-1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak, Documenta et studia historiae recentoris, 15. Maribor, 2002, 600-607.
- Melik, Vasilij. »Razcep med staroslovenci in mladoslovenci«. V isti, *Slovenci 1848-1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak, Documenta et studia historiae recentoris, 15. Maribor, 2002, 470-484.
- Melik, Vasilij. *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, Razprave in eseji, 10. Ljubljana, 1965.
- Mrkun, Anton. *Homec*. 1925, Ljubljana, 1995.
- Oražem, France. »Missieva skrb za duhovno formacijo duhovnikov«. V *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 5. Celje, 1988, str. 188-195.
- Oražem, France. »Jegličev odnos do duhovnikov«. V *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Simpoziji v Rimu, 8. Celje, 1991, str. 139-148.
- Pleterski, Janko. *Dr. Ivan Šušteršič, 1863-1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana, 1998.

- Prijatelj, Ivan. *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848-1895*, zv. 5. Ljubljana, 1966.
- Prunk, Janko. »Politično delovanje škofa Jegliča ob priliki cerkvenih vizitacij«, diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, 1966.
- Selišnik, Irena. »Vstop množic v polje političnega na prelomu 20. stoletja na Slovenskem«. V *Historični seminar 12*, ur. Katarina Šter, Mojca Žagar. Ljubljana, 2016, 65-85.
- Selišnik, Irena. Zborovanja na Kranjskem v letih 1900-1913 in razmerja moči: »Ako hočemo biti zmagovavci moramo poučevati ljudstvo po shodih...«. V *Zgodovinski časopis 67*, 2013, str. 86-109.
- Verginella, Marta. *Ekonomija odrešenja in preživetja: odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*, Knjižnica Annales. Koper, 1996.
- Voegler, Max Herbert, *Religion, Liberalism and the Social Question in the Habsburg Hinterland: The Catholic Church in Upper Austria, 1850-1914* (2006).
- Vovko, Andrej. »Oris šolske dejavnosti slovenskih katoličanov v dobi dozorevanja slovenskega naroda«. V *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje, 1991, str. 357-366.
- Weber, Eugen Joseph. *Pesants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914*. Stanford, 1976.
- Weinzierl, Erika. »Der Antimodernismus Pius X«. V *Ecclesia semper reformanda: Beiträge zur österreichischen Kirchengeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*. Wien, 1985, str. 235-255.
- Weinzierl, Erika. »Anton Vogrinec – Ein österreichischer Reformkatholik«. V *Ecclesia semper reformanda: Beiträge zur österreichischen Kirchengeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*. Wien, 1985, str. 323-335.
- Weinzierl, Erika. »Visitationsberichte österreichischer Bischöfe an Kaiser Franz I. (1804-1835)«. V *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv 6* (1953), 240-310.
- Wetzer, Heinrich Joseph, Benedikt Welte. *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, zv. 9: *Naama bis Pignatelli*. Freiburg im Breisgau, 1895.
(dostopno na: <http://www.mgh-bibliothek.de/dokumente/0/088815%2B0009.pdf>)
- Zwitter, Fran. *Prebivalstvo na slovenskem od XVIII. Stoletja do današnjih dni*. Ljubljana, 1936.

10 Priloge

	1890	1892	1894	1896	1898	1900	1902	1904	1906	1908	1910	1912	1914
Kamnik	3762	4148	4170	4179	4182	4210	4210	4240	4278	4305	4305	4305	4326
Brdo	1490	1494	1494	1494	1496								
Dob	2543	2565	2585	2596	2596	2596	2590	2595	2590	2590	2590	2590	2590
Gojzd	772	794	802	802	800	817	619	619	620	620	620	620	620
Homec	901	933	942	949	952	959	956	902	902	902	902	902	902
Komenda	2760	2764	2754	2490	2460	2529	2592	2667	2704	2700	2700	2700	2700
Mekinje	889	912	892	892	892	875	849	849	849	849	849	849	849
Mengeš	4201	5880	6015	6207	6426	6599	6770	6500	6525	6525	6525	4200	4200
<i>Goričica</i> (Domžale)	1643										2300	2565	2565
Motnik	723	728	731	750	697	690	660	667	653	653	653	653	562
Nevlje	1012	1037	1034	1043	950	1007	748	765	765	765	765	765	765
Rova	485	450	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
Sela	810	763	753	755	754	735	725	675	684	684	684	684	684
Spodnji Tuhinj	1426	1441	1455	1489	1518	1511	1515	1230	1240	1260	1260	1260	1260
Stranje	1150	1162	1174	1203	1231	1256	1318	1339	1356	1356	1356	1356	1356
Špitalič	1087	1082	1084	1089	1057	954	725	725	730	730	730	730	730
Tunjice	540	520	485	485	486	501	490	495	496	496	496	496	496
Vodice	2453	2481	2455	2458	2483	2515	2534	2400	2432	2400	2400	2400	2420
Vranja Peč	557	561	565	576	579	486	454	470	478	478	478	478	478
Zgornji Tuhinj	1210	1244	1268	1303	1339	1121	1145	1157	1169	1170	1170	1170	1170
Zlato Polje	589	594	525	528	543								

Tabela 8: gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah kamniške dekanije med letoma 1890 in 1914.³⁰²

³⁰² *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCXC - MDCCCXIV* (Labaci, 1890-1914). [za vsako drugo leto].

	1890	1892	1894	1896	1898	1900	1902	1904	1906	1908	1910	1912	1914
Kranj	3365	3420	3420	3420	3420	3420	3420	3522	3578	3600	3600	3670	3290
<i>Primskovo</i>													360
Cerklje	5390	5441	5440	5498	5561	5582	5613	5646	5600	5600	5600	5600	5000
Duplje	765	770	764	761	756	761	570	570	564	552	532	532	552
Goriče	509	500	500	500	500	518	503	493	489	497	497	497	353
Št. Juri	3551	3591	3587	3656	3676	3728	3720	3536	3576	3610	3610	3610	2860
Kokra	414	420	402	437	440	453	455	462	470	470	470	470	479
Kovor	789	798	803	835	855	858	866	866	860	860	860	860	799
Križe	1000	1627	1648	1674	1692	1700	1700	1700	1700	1700	1700	2000	2000
Lom												422	422
Mavčiče	1066	1042	1012	1036	1038	1046	1048	987	975	972	972	972	928
Naklo	1375	1283	1258	1278	1288	1304	1100	1122	1131	1140	1140	1140	1140
Podbrezje	1200	1200	1220	1231	1239	1241	1252	868	872	872	872	872	779
Preddvor	2008	2028	2028	2073	2090	2130	2150	2000	1980	1950	1950	1950	1950
Predoslje	1719	1725	1750	1760	1750	1755	1755	1503	1510	1500	1500	1500	1500
Smlednik	2441	2527	2517	2517	2517	2517	2547	2537	2537	2550	2550	2550	2550
<i>Trboje*</i>	437	330	327	327	327	327	349	345	345	345	345	345	347
Šenturška Gora	355	353	353	325	336	375	374	383	387	387	387	387	387
Šmartno (Šmartin)	2581	2603	2610	2615	2656	2666	2660	2514	2514	2510	2510	2490	2490
Št. Jošt	282	283	283	290	293	293	294	230	230	230	230	226	226
<i>Zgornja Besnica*</i>	692	574	580	585	585	620	620	620	605	570	570	570	523
Trstenik	568	582	580	582	585	528	539	563	573	591	591	591	591
Trzič	3650	3720	3850	3850	3900	4050	4050	4050	4100	4100	4100	4100	3600
Velesovo	830	780	791	819	826	853	810	750	697	697	697	640	640
Zapoge	395	318	320	328	330	330	302	308	300	280	280	280	280

Tabela 9: gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah kranjske dekanije med letoma 1890 in 1914.³⁰³

³⁰³ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCXC - MDCCCXIV* (Labaci, 1890-1914). [za vsako drugo leto]. *župnija postane šele pozneje (glej »Prostor«)

	1890	1892	1894	1896	1898	1900	1902	1904	1906	1908	1910	1912	1914
Stara Loka	2540	3550	3540	3546	3530	2648	2666	2250	2264	2267	2267	2050	2050
Bukovšica	465	468	461	471	471	483	526	526	526	526	526	526	470
Dražgoše	460	465	465	457	463	464	460	460	460	470	470	470	470
Javorje	854	880	891	891	804	838	816	822	822	822	822	822	800
Št. Lenart	623	626	640	640	643	643	637	641	647	647	647	647	647
Leskovicica	898	915	942	915	931	926	717	920	927	927	927	927	927
Lučine	514	515	525	522	526	536	540	543	546	545	500	500	500
Nova Oselica	885	897	863	852	883	897	920	937	937	931	931	900	900
Poljane	3373	3422	3424	3452	3486	3528	3500	3538	3564	3560	3560	3560	3500
Reteče	645	660	670	662	682	704	715	707	800	800	800	800	800
Selca	3370	3410	3430	3486	3490	3560	3253	3299	3335	3330	3330	3330	3139
Sorica	1240	1261	1262	1286	1290	1312	1311	1306	1306	1300	1300	1300	1300
Stara Oselica	1200	1190	1212	1220	1218	1223	1315	1329	1329	1330	1330	1330	1330
Škofja Loka	4736	4420	4426	4430	4420	4530	4562	4562	4574	4610	4610	4500	4550
<i>Eccl. S. Annae (Kapucini)</i>	6	7	8	7	7	8	8						
<i>Eccl. B. M. V. Imm. Conc.(Uršulinke)</i>	37	35	35	49	49	64	60						
Trata	2186	2015	2044	2044	2033	2002	2012	2012	2034	2060	2060	2060	2060
Zali Log	600	600	600	520	520	520	520	520	500	441	441	441	441
Žabnica						900	933	933	933	933	933	900	900
Železniki	1265	1061	1067	1068	1127	1146	1138	1138	1163	1160	1160	1000	1000

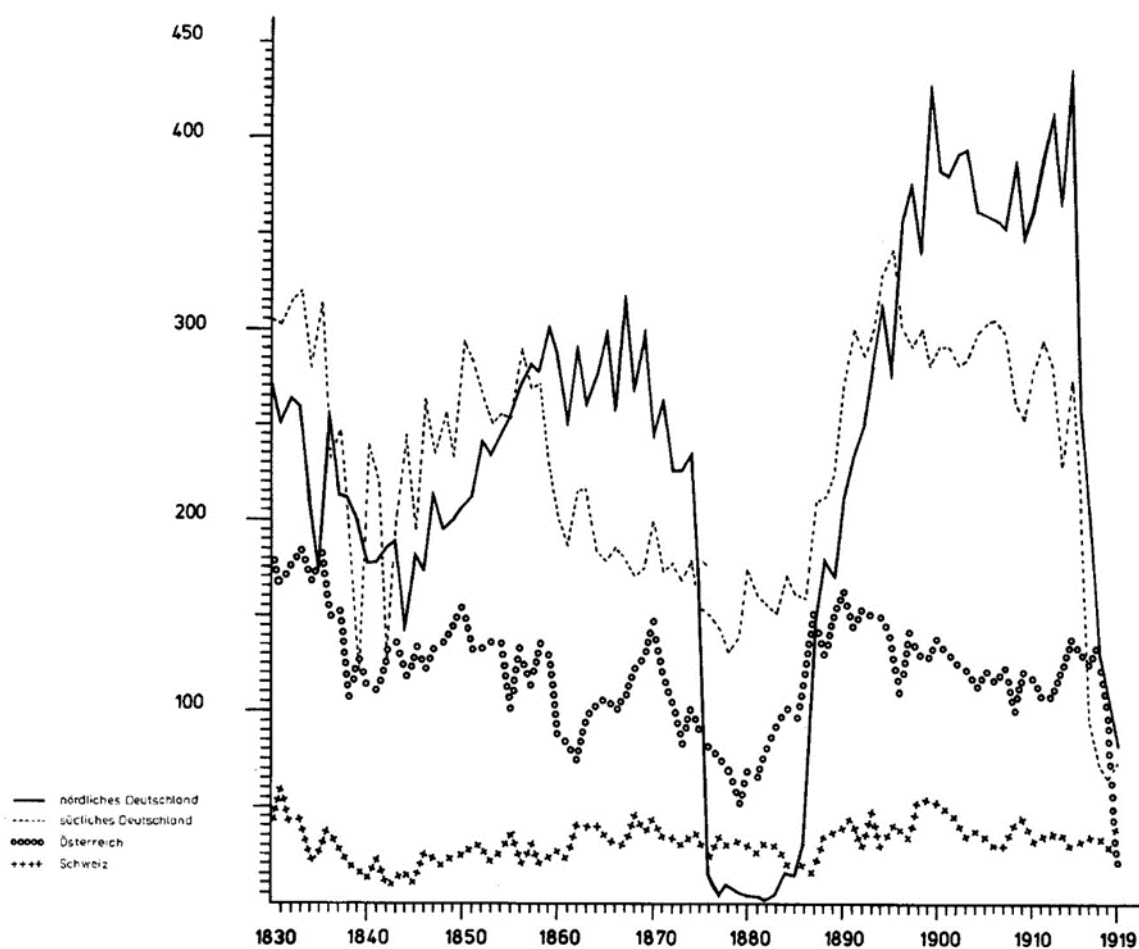
Tabela 10: gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah starološke dekanije med letoma 1890 in 1914.³⁰⁴

³⁰⁴ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCXC - MDCCCXIV* (Labaci, 1890-1914). [za vsako drugo leto].

	1890	1892	1894	1896	1898	1900	1902	1904	1906	1908	1910	1912	1914
Radovljica	1550	1505	1500	1501	1502	1500	1500	1520	1550	1590	1590	1600	1600
Begunje	1568	1568	2300	1274	1292	1300	1320	1335	1346	1340	1340	1340	1372
Capella B. M. V.*	234	250	250	291	270	286	282	293	272		148	150	175
Bohinjska Bela	697	685	670	680	700	703	700	700	750	750	750	750	750
Koroška Bela	1001	1033	1085	1114	1146	1170	1662	1770	1970	2020	2020	2020	2711
Bohinjska Bistrica	1798	1576	1576	1580	1630	1631	1957	3800	1900	1900	1900	1900	2121
Breznica	1512	1518	1527	1532	1547	1558	1520	1523	1532	1540	1540	1540	1559
Dobrava	815	850	820	820	825	820	820	820	820	820	820	789	789
Dovje	1202	1202	1202	1245	1263	1283	1340	1346	1400	1400	1400	1528	1541
Gorje	1866	1915	1930	1977	2000	2050	2048	2060	2108	2174	2174	2160	2160
Grad* (Bled)	2416	2453	2450	2450	2450	2550	1793	1793	1842	1840	1840	2035	2035
Jesenice	1334	1842	1912	2243	2301	3009	3781	6000	6000	4640	4640	5500	5500
Kamna Gorica	1242	1235	1231	1241	1003	1022	1039	1050	1050	1050	1050	900	900
Koprivnik	732	735	738	737	737	740	620	623	637	637	637	664	664
Kranjska Gora	2138	2138	2138	2000	2000	2020	1551	1567	1587	1590	1590	1590	1482
Kropa	1240	1230	1070	945	935	952	777	793	786	786	786	703	703
Lesce	532	555	568	619	698	735	762	776	794	814	814	823	834
Leše	404	404	399	407	408	410	410	420	434	442	442	442	442
Ljubno	696	706	709	703	707	706	711	715	620	620	620	550	520
Mošnje	1355	1385	1380	1312	1310	1315	1316	1185	1185	1180	1180	1180	1145
Ovsiše	421	402	398	402	408	410	402	412	428	430	430	430	441
Rateče	925	929	918	931	925	925	904	905	905	905	905	880	880
Ribno							800	800	800	800	800	800	800
Srednja Vas	2283	2300	2300	2460	2470	2475	2058	2070	2090	2272	2272	2264	2264
Weissenfels	864	800	830	830	842	836	860	854	872	872	872	950	961
Zasp	515	530	530	540	535	525	520	520	520	520	520	766	766
Rovte* (Sv. Križ)	288	286	290	290	292	291	292	295	292	310	310	300	300

Tabela 11: gibanje števila prebivalstva po posameznih župnijah radovljiške dekanije med letoma 1890 in 1914.³⁰⁵

³⁰⁵ *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCXC - MDCCCXIV* (Labaci, 1890-1914). [za vsako drugo leto]. *ženski zapor; ** od leta 1908 Bled; ***župnija postane šele pozneje (glej »Prostor«)

Graf 2: gibanje števila posvetitev duhovnikov v severni Nemčiji (polna črta), južni Nemčiji (črtkana), Avstriji (krožci) in Švici (križi) med letoma 1830 in 1919.³⁰⁶

³⁰⁶ Gatz, Erwin. *Priesterausbildungsstätten der deutschsprachigen Länder zwischen Aufklärung und zweitem vatikanischem Konzil*, 248.

Slika 1: blagoslovitev društvenega doma Domžalah (28.8.1910)

Slika 2: Orli na Homcu – v prvi vrsti na levi sedi Peter Naglič, na sredini župnik Anton Mrkun (1910)

Slika 3: Orli – telovadni nastop na Homcu (okrog 1910)

Slika 4: gospodinjski tečaj (nedatirana, verjetno pred prvo svetovno vojno)³⁰⁷

³⁰⁷ Vse štiri fotografije: hrani Matjaž Šporar - zasebni arhiv.

	Domoljub	Bogoljub	Skupaj Domoljuba in Bogoljuba	Skupaj vseh	Domoljub %	Bogoljub %	Skupaj Domoljuba in Bogoljuba %
Homec 1905	45	36	81	90	50%	40%	90%
Homec 1910	84	72	156	225	37%	32%	69%
Komenda 1905	86	52	138	157	55%	33%	88%
Komenda 1910	100	106	206	275	36%	39%	75%
Mekinje 1905	30	7	37	62	48%	11%	60%
Mekinje 1910	20	40	60	70	29%	57%	86%
Nevlje 1905	30	7	37	48	63%	15%	77%
Nevlje 1910	20	20	40	51	39%	39%	78%
Vodice 1905	140	35	175	203	69%	17%	86%
Vodice 1910	125	56	181	193	65%	29%	94%
Zgornji Tuhinj 1905	20	20	40	70	29%	29%	57%
Zgornji Tuhinj 1910	30	30	60	88	34%	34%	68%
Nova Oselica 1905	30	20	50	58	52%	34%	86%
Nova Oselica 1910	30	22	52	71	42%	31%	73%
Sorica 1905	32	10	42	47	68%	21%	89%
Sorica 1910	50	20	70	74	68%	27%	95%
Zali Log 1905	17	7	24	30	57%	23%	80%
Zali Log 1910	26	8	34	35	74%	23%	97%
Duplje 1907	15	15	30	32	47%	47%	94%
Duplje 1913	15	15	30	42	36%	36%	71%
Preddvor 1907	55	24	79	93	59%	26%	85%
Preddvor 1913	64	26	90	109	59%	24%	83%
Smlednik 1907	50	30	80	103	49%	29%	78%
Smlednik 1913	114	164	278	300	38%	55%	93%
Velesovo 1907	35	20	55	57	61%	35%	96%
Velesovo 1913	40	30	70	133	30%	23%	53%
Srednja Vas 1907	143	60	203	212	67%	28%	96%
Srednja Vas 1913	165	75	240	275	60%	27%	87%
Gorje 1907	120	42	162	245	49%	17%	66%
Gorje 1913	182	60	242	272	67%	22%	89%
Ribno 1907	27	11	38	40	68%	28%	95%
Ribno 1912	38	11	49	55	69%	20%	89%
Skupaj 1905/7	875	396	1271	1547	57%	26%	82%
Skupaj 1910/13	1103	755	1858	2268	49%	33%	82%

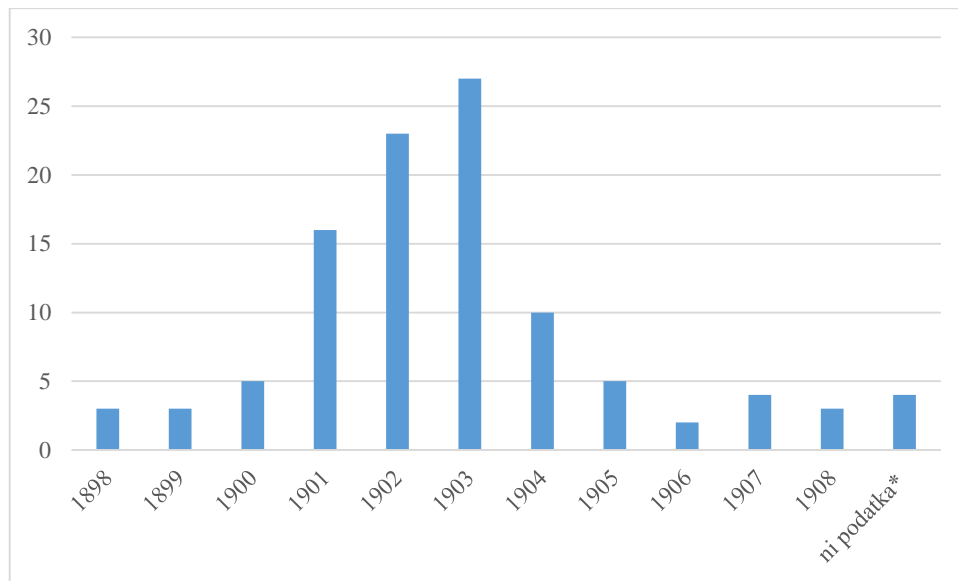
Tabela 12: delež in spreminjanje deleža naročnikov *Bogoljuba* in *Domoljuba* med vsemi naročniki časnikov v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Stara Loka, Kranj in Radovljica.³⁰⁸

³⁰⁸ Avtorjev pregled promemorij. NŠAL 14, Vizitacije, š. 11-13, Vizitacije škofa Antona Bonaventura Jegliča.

	Slovenski Narod	Slovenski Dom	Gorenjec	Štajerc	Svobodna misel	Učiteljski tovariš	Zarja	Sava	Dan	Neue freie Presse	Jutro	Rdeči prapor
Homec 1905	1											
Homec 1910												
Komenda 1905	1											
Komenda 1910	2	8	1	1	1							
Mekinje 1905												
Mekinje 1910												
Nevlje 1905												
Nevlje 1910												
Vodice 1905	2		1			1						
Vodice 1910	1	2										
Zgornji Tuhinj 1905												
Zgornji Tuhinj 1910			5									
Nova Oselica 1905												
Nova Oselica 1910												
Sorica 1905	1		1			1						
Sorica 1910	2		2+									
Zali Log 1905	1											
Zali Log 1910	1											
Duplje 1907	1		1									
Duplje 1913								2				
Preddvor 1907	1											
Preddvor 1913	1								1			
Smlednik 1907										1		
Smlednik 1913	1											
Velesovo 1907			2 [?]									
Velesovo 1913		1						3				
Srednja Vas 1907												
Srednja Vas 1913												
Gorje 1907*												
Gorje 1913												
Ribno 1907	1											1
Ribno 1912	1	1					1				1	
Skupaj 1905/7												
Skupaj 1910/13	18	12	13 [+ -]	1	1	2	1	5	1	1	1	1

Tabela 13: število in spreminjanje števila naročnikov liberalnega in socialdemokratskega časopisa v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Stara Loka, Kranj in Radovljica.³⁰⁹

³⁰⁹ Avtorjev pregled promemorij. NŠAL 14, Vizitacije, š. 11-13, Vizitacije škofa Antona Bonaventure Jegliča.

Graf 3: gibanje števila apostatov v ljubljanski škofiji med letoma 1898 in 1908 (*najverjetneje 2 leta 1903 in prav toliko leta 1904).³¹⁰

³¹⁰ NŠAL 5, Škofijski arhiv Ljubljana 5, Apostazije, »Zapisnik oseb, rojenih ali bivajočih v ljubljanski škofiji, ki so izstopile iz Katoliške cerkve«.

	1871-1880 [n 142]	1881-1890 [n 131]	1891-1900 [n 210]	1901-1910 [n 195]
Kmetijstvo	65%	61%	57%	61%
Rudarstvo in industrija	1%	1%	3%	3%
Obrt	11%	16%	20%	9%
Trgovina	2%	3%	2%	5%
Železniški promet	1%	1%	2%	4%
Javne službe, uradništvo in sorodni poklici	4%	2%	4%	2%
Cerkvena služba	3%	0%	1%	1%
Učiteljstvo	1%	2%	4%	5%
Hišni posestnik	2%	2%	0%	7%
Drugo	4%	5%	3%	3%
Ni podatka	7%	8%	4%	3%

Tabela 14: analiza poklicne strukture očetov slušateljev četrtega letnika teologije na bogoslovnem semenišču v Ljubljani med letoma 1871-1910.³¹¹

³¹¹ Avtorjev pregled katalogov slušateljev teologije za obdobje 1871-1910. NŠAL 32, Bogoslovno semenišče v Ljubljani, š. 75-76, Katalogi slušateljev teologije.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je magistrsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Homec, 16. avgusta 2017

Jan Bernot